

BİRİNCİ KISIM
ORTADOĞU'DA SEYAHATLER

LİBYA

Trablus'ta Libya lideri Kaddafi ile 20 Ocak 1990 tarihinde gece yarısı yapılan görüşme, anılarım arasında şaşırtıcı ve ilginç bir deneyimdi.

Kaynak: Ö. Bilen Arşivi

İlginç Bir Görüşme

Libya izlenimlerime; bu ülkenin lideri Muammer Kaddafi'yle gece yarısı yaptığımız bir görüşmenin hikâyesiyle başlamak istiyorum. Büyükelçi Necati Utkan ile birlikte; 20 Ocak 1990'da, Trablus'ta kaldığımız otelden gece yarısı iki civarında askeri bir kışlaya doğru hareket etmiştik. Saygılı rehberlerin eskortluğunda Trablus sokaklarında hızla yol

alarak görüŖme mahalline gidiyorduk. Oldukça ilginç bir buluşma olacağı kendini daha başından belli etmişti.

Batı'nın süper gücü ABD'yle Kaddafi ilişkileri hiçbir zaman dostane olmamıştı. Yaptığımız ziyaretten bir süre önce; terör saldırılarından sorumlu tutulan rejimi cezalandırmak için ABD uçakları Trablus'u bombalamıştı. Bombardımanlarda diğer sivillerle birlikte Kaddafi'nin dört yaşındaki kızı da hayatını kaybetmişti. Trablus'ta bulunduğumuz sırada da ABD ile Libya arasında gerginlik devam etmekteydi. Kaddafi'nin güvenlik nedeniyle sık sık yer değiştirdiği söylenmekte ve şehirde geceleri karartma uygulanmaktaydı.

Libya lideri Kaddafi tarafından merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a: "... *Dost ve kardeş Türkiye'den Arap ülkelerine gönderilen Türk Heyeti tarafından kendisine de bilgi verilirse büyük memnuniyet duyacağını*" ifade eden bir mesaj iletilmiş ve belirtilen talebin Cumhurbaşkanlığı tarafından olumlu karşılanması üzerine, Dışışleri Bakanlığı'nca Libya'ya da gitmemiz kararlaştırılmıştı. Haber Amman Büyükelçiliği'nde, ilerde Dışışleri Bakanlığı'nda Protokol Genel Müdürlüğü de yapacak olan çok nazik Büyükelçimiz Oktay Aksoy ile bir değerlendirme toplantısı sırasında iletilmişti. Amman'dan Trablus'a doğrudan uçak seferleri ABD'yle Libya arasındaki siyasi gerginlik nedeniyle iptal edilmişti. Sadece Roma üzerinden uçuşlar mümkündü. Bu nedenle Amman'dan Roma'ya gitmiş; daha sonra da Roma'dan Trablus'a ulaşmıştık. Otelde ve Büyükelçiliğimizde geçirdiğimiz iki günün sonunda görüşme gerçekleşmişti.

Görüşme mahalline eriştiğimizde sade döşenmiş bir odaya alındık. Kısa bir süre sonra bulunduğumuz odaya giren Kaddafi'nin üzerinde uzun, mont şeklinde geleneksel bir giysi vardı ve kırmızı ipek bir atkı takmıştı. Tek parça taştan yontulmuş gibi dimdik ayakta duruyordu. Ses tonu

basit hatta candandı ve yukardaki fotoğrafta görülen yüzündeki hafif tebessüm görüşme süresince hiç kesilmedi. Bir tören havası yoktu. Zaman zaman öfke krizlerine kapıldığı söylenen bir kişinin yüz ifadesindeki sakinliği ve müşterek fotoğrafımıza yansıyan güler yüzlü duruşu da benim için şaşırtıcı olmuştu. Yaptığı bazı tahlillerde kendisinden “üçüncü şahıs” olarak bahsetmesi dışında kibirli bir havası yoktu. Hatta son derece mütevazıydı. Oda çok fazla aydınlatılmamıştı ve loş görünüyordu. Yanında aksansız ve akıcı İngilizce konuşabilen bir tercümanla, Arapça not tutan bir memur vardı. Kendisine “lider” diye hitap edilmesini istediğini daha önceden Büyükelçiliğimizden öğrenmiştik.

Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın mesajı, Büyükelçi Necati Utkan tarafından diplomatik teamüllerin gerektirdiği titizlik ve nezaket çerçevesinde iletildikten sonra Ortadoğu’daki misyonumuzun amacı açıklanmıştı. Sınırşan sulara ilişkin teknik yorum ve değerlendirmeler ise tarafımdan yapılmıştı. Konuya yabancı olmadığı ve kendisinin daha önceden bilgilendirildiği, sorduğu sorulardan anlaşılmaktaydı.

Sunumdan sonra Kaddafi cevaben, “Arap suları(!)” olarak tanımladığı ve kısmen Arap coğrafyasında yer alan nehirleri üç gruba ayırarak aşağıda verilen yorumu yaptı:

Sayın Özal’ın Reisicumhur² olmasından büyük mutluluk duyduk. Kendilerine ve Türkiye’ye hep destek vaat ettik ve bu destek her zaman devam edecektir. Müşterek tarihimiz ve birlikte döktüğümüz kanlar bizim için mukadderdir. Tek bir bayrak altında asırlarca müşterek düşmana karşı beraberce savaştık.

Akarsularla ilgili olarak, Arap kardeşlerimizi dolayısıyla bizi endişelendiren meseleler vardır. Bu alanda benim bazı teşebbüslerim var. Akarsuları üç kategoriye ayırıyorum;

² Turgut Özal 31 Ekim 1989 tarihinde TBMM tarafından 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

- Arap ülkelerinden kaynaklanan ve Arap ülkelerinde akan fakat gasp edilmiş sular. Ürdün (Şeria) Nehri gibi. Bunların kurtarılması lâzım.

- Arap ülkelerine karşı olumsuz tutum içinde olan ülkelere doğan, Arap ülkelerinin toprakları içinde akan sular.³ Bu tutumdan dolayı Arap ülkelerinin zarar görmemesi için bu durumdaki memba ülkelerine ambargo dâhil siyasi ve ekonomik baskı uygulanmalıdır.

- Arap ülkelerine “müzahir/yardımcı” ülkelere kaynaklanıp Arap ülkelerine akan sular. Bunlar ile ilgili konular kardeşçe halledilmelidir. Türkiye bu durumda bulunmaktadır.

Türkiye ile ilişkilerimizin iyi olduğunu bildiklerinden dolayı meselelerini anlatmak için bize gelirler. Bana daha önce ulaştırdığınız bilgileri Arap Birliği Tarım Bakanları Konferansı'nda⁴ Tarım Bakanım okudu.

Konu ile ilgili olarak Arap dostlarımdan tafsilatlı bilgi almadım. Genel bir şikâyetle bulundular ve bir endişe olarak takdim edildi. Basın iyi olmayan bir hava estiriyor. Bu durum ise Türkiye'yi etkileyebilir.

Politikam açıktır. Türkiye, İran ve Arapların bölgedeki işbirliğine önem veriyorum. Amerika ve Siyonizm'in bölgedeki çalışmaları bunu bozuyor.

Tarihte Farslar ve Araplar büyük bir medeniyet meydana getirmiş, bilim açısından dünyanın beyleri olmuşlardır. Daha sonra Türkler ve Araplar aynı bayrak altında birleşerek bölgede büyük bir güç meydana getirmişlerdir. Böylece hem kaleme hem de kılıçta büyük olmuşlardır.

Türklerin, Arapların ve İranlıların arasını açmaya çalışmaktadırlar. Bunu sağlamak için her zaman bir şeyler ya-

³ Nil Nehri'nin membaında, Etiyopya topraklarında 1990'lı yıllarda, İsrail desteğiyle yapılacağı iddia edilen barajın ifade edilmek istendiği bilahare Tarım Bakanı ile yapılan görüşmede açıklanmıştır. Söz konusu baraj inşaatı tamamlanmış olup, barajın su dolum işlemine 2020 yılı ortalarında geçilmiştir. Mısır, membada böyle bir baraj yapımına daima karşı çıkmıştır.

⁴ Trablus'ta 16-18 Ocak 1990 tarihlerinde, Albay Kaddafi'yle yaptığımız görüşmeden iki gün önce gerçekleşen Arap Birliği-Tarım Bakanları toplantısına atıfta bulunmaktadır.

pılmaktadır ve bu durumdan faydalanarak ilişkiler zehirlenmektedir. Sadece teknisyenler değil halk da bu gerçeği bilmelidir.

Mağrip ülkeleri Zirve Konferansı için Tunus'a gideceğim. Orada Arap dostlarıma gerekli açıklamada bulunacağım. Bir sorun olmadığını, Türkiye'nin iyi niyetli çabalarını bütün liderlere açıklamalarınız doğrultusunda bildireceğim. Mısır da bilgi istemiş, onlara da gerekli açıklamada bulunacağım. Bu konu etrafında oluşan kardeşçe tutumdan memnunum. Tafsilatlı bilgilendirmeniz için sizlere de teşekkür ederim. Sizi buraya gönderdiği için Kardeşim Özal'a da teşekkürlerimi iletiniz. Arzum bu dönemin sağlıklı bir şekilde atlatılmasıdır. Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki diyalog bunun teminatıdır. Tarım Bakanı ve Muhammed Manguş ile de görüşmenizi arzu ediyorum.”⁵

Yaklaşık 50 dakika süren toplantı, belirtilen konuşma ile nihayetlenmiştir. Toplantının sonunda oturduğu koltuğun kollarına basarak ani bir hareketle ayağa kalkarak küçük odanın kapısına kadar eşlik etmek suretiyle bizi ziyadesiyle şaşırttığını ifade etmeliyim. Yaptığı yorumla Kaddafi, Türkiye Cumhuriyeti'ni Araplara yardımcı bir ülke olarak konumlandırmıştı. Görüşme son derece olumlu bir hava içinde geçmiş ve ziyaret *Libya Devlet Televizyonu*'nda ilk haber olarak verilmiş, *Libya Arap Cemahiriyesi Resmi Haber Ajansı* tarafından da Libya halkına duyurulmuştur. Tarım Bakanı ve “Yapay Nehir Projesi”ni yürütmekten sorumlu Bakan Muhammed Manguş ile aynı gün görüşülmüştür.

Libya Tarım Bakanı'na; Trablus'taki Arap Ligi Tarım Bakanları toplantısı gündemine Atatürk Barajı dolium aşamasıyla ilgili konuların nasıl ve neden girdiği, Irak ve Suriye'nin tutumu, konu hakkında bir karar alınıp alınmadığı

⁵ Libya lideri Kaddafi'nin konuşmasının “sularla ilgili bölümü”: DSİ Genel Müdürlüğü'ne tarafımdan sunulan 25 Ocak 1990 tarihli seyahat raporundan alınmıştır.

gibi genel sorular yöneltmiştir. Cevaben; Libya Tarım Bakanı; Türkiye’den gelen resmi bilgilerin toplantıda aynen okunduğunu ifade etmiştir.

Çöl bölgesindeki yeraltı suyu kaynaklarının sahil kentlerine ulaştırılmasını hedefleyen pahalı ve sürdürülebilirliği tartışmalı “Yapay Nehir/Man-made River” projesinin bazı ünitelerinin uygulanmasına 1980’li yılların ortalarında başlandığı ve temel atma törenleri yapıldığı bilinmekteydi. Libya lideri Kaddafi’nin büyük önem verdiği projeye bazı Batılı siyasi ve teknik çevrelerce “Man-made River” yerine bu söylemle kafiye “Mad-man River/Çılgın-adam Nehri” adı verilmişti. Batılı şirketler projeden pay kapmaya çalışırken ve bu ülkelerin üst düzey siyasi otoriteleri Kaddafi’nin peşinde dolaşırken, bazı yetkililerin konuyu alaycı bir üslupla ele almaları büyük bir çelişkiydi.

Çölden Akdeniz’e Gelen Suyun Öyküsü

Sahil şeridi uzunluğu 1770 km olan Libya’da halkın çoğunluğu kıyı şeridi boyunca sıralanmış kentlerde yaşamakta olup, uzunca bir süre kentlerin içme suyu ihtiyacı sahile yakın açılmış kuyulardan sağlanmıştır. Ziyaret ettiğimiz dönemde; deniz seviyesinin altına inen kuyu sularında aşırı tuzlanma başladığından, sahil boyunca kurulan deniz suyundan tatlı su elde etme tesisleriyle sorun aşılmaya çalışılmaktaydı.

Diğer seçenекse Libya’nın güneydoğu ve güneybatısında geniş çöl bölgesindeki yeraltı su kaynaklarına yönelerek, 2000 km uzağa Akdeniz kıyılarına su taşımaktı. Batılı petrol şirketlerince çölde petrol aranırken, 1950’li yılların başında kullanılabilir nitelikte yeraltı su kaynakları keşfedilmesi, belirtilen seçeneği teknik olarak mümkün kılmıştır. Kaddafi bu projeyi gerçekleştirmeyi Kral İdris’i devirerek iktidara geldiği 1969’dan beri amaçlamaktaydı. Av-

rupalılar, Libya liderinin çok önem verdiği yatırıma, Kaddafi'nin *pet/gözde projesi* adını takmışlardı. Bu proje 1980'li yıllardan itibaren (The Great) Man-made River Project (MMRP)/İnsan-yapımı Nehir Projesi -*Yapay Nehir Projesi* olarak anılmaya başlamıştır.

Kaddafi tarafından projeyi yönetmekle görevlendirilmiş olan Muhammed A. Manguş (1937-2016) İstanbul Teknik Üniversitesi 1964 mezunu ve Türkiye'ye büyük yakınlık gösteren bir politikacı olarak tanınmıştı. Lise ve üniversiteyi T. C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın sağladığı bursla okumuş ve Libya'ya döndükten sonra Kaddafi döneminde uzun süre Bayındırlık Bakanlığı yapmıştır. Vefatından önce bir süre Libya Büyükelçisi olarak Ankara'da bulunmuş, rahatsızlığı esnasında Türkiye'de tedavi olmuş ve topraklarımızda ebediyete yolcu edilmiştir. Türk yüklenicilerin Libya'ya açılmasına önemli katkı vermiş bir kişi olarak da biliniyordu. Muhammed Manguş ile teknik düzeydeki görüşmede aşağıdaki konulara değinilmiş ve bu konulara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır:

- Çölün altındaki su kaynaklarının “fosil su yatakları” olduğu ve “yenilenme imkânı” bulunmadığı için miktarının (akifer hacminin) çok dikkatle tespiti gerekmektedir.
- Libya'nın güneydoğusunda “Nubian kumtaşları” adı verilen jeolojik yapıdaki yeraltı su kaynaklarının Libya'ya komşu Mısır, Çad ve Sudan topraklarının altına da yayılması nedeniyle, yeraltı suyunun kullanımında karşılıklı etkileşimin göz önünde bulundurulmasının önemi büyüktür. Nil Nehri'nin batısında Libya'ya komşu vahalardaki içme suyu kuyularının etkilenmemesine özel önem verilmelidir. Bazı ülkelerin su konusunda komşular arasında çıkabilecek ihtilafları abartarak, adeta temenni edercesine, derhal “savaş senaryoları” ürettiklerine sık sık şahit olunmaktaydı, dikkatli olmak gereği vardı.
- Ayrıca; *deniz suyundan artırılarak elde edilecek suyun çöl şartlarında borularla taşınacak suya ciddi bir alternatif olduğu* da ifa-

de edilmiştir. Libya’da bu teknoloji 1970’li yıllardan beri kullanılmaktaydı. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi diğer petrol zengini ülkelerde de tuz arıtma tesislerinin yaygın olarak kullanıldığı ve arıtmayla elde edilecek su maliyetlerinin düşürülmesi yönünde çok olumlu gelişmelerin yaşandığı bilinmekteydi. İçme ve kullanma suyu temininde çeşitli alternatifler arasından seçim yaparken, mühendislik ekonomisi yönünden önem taşıyan “kaçan fırsat maliyeti (opportunity cost)” ilkesi üzerinde önemle durulmalıydı.

- Çöl şartlarında binlerce kilometre uzunluğundaki boru hatının işletme, bakım ve güvenliğinin yaratacağı sorunların, projenin yapılabilirliği (feasibility) üzerindeki etkilerinin de dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

Yapay-nehir Projesi’nin yaklaşık yatırım bedeli, 1980 yılı ortalarındaki dolar değeriyle, 25 milyar dolar olarak tahmin edilmekteydi. Petrol bakımından zengin bir ülke olan Libya için bile projenin maliyeti yüksekti ve dış finansman desteği için siyasal koşullar da uygun görünmüyordu. Libya’nın yatırımı öz kaynakları yani petrol gelirleriyle karşılaması gerekiyordu. Çölde yüzlerce kuyu açılması, binlerce kilometre uzunluğunda boru imal edilmesi, çöl şartlarında yerleştirilmesi, boru hatlarının pompa donanımlarıyla تجهیز ve daha pek çok teknik tesisi kapsayan projenin beş aşamada gerçekleştirilmesi planlanmıştı. Proje tamamlandığında günde 6 milyon m³ suyun çölden sahil bölgelerine ulaştırılması ön görülmüştü. Kaddafi tarafından 1984 yılında büyük bir temel atma töreniyle başlatılan yatırım, dünyanın *sekizinci harikası* olarak tanıtılmıştır.

İnşaat faaliyetleri başladığında maliyeti 25 milyar dolar tahmin edilen projenin; tatbikatta ortaya çıkan sorunlar nedeniyle *nihai yatırım bedeli* bilinmemektedir. Belirtilen hizmetlerin önemli bir bölümü ana yüklenici olarak Güney Kore inşaat firması *Dong Ah* ortaklığına ihale edilmiştir. İnşaat ve proje denetimi ABD firması Brown and Root Londra Ofisi tara-

findan yürütölmüştür. Proje hazırlanmasında Al-Nahr Engineering firması da taşeron olarak görev almıştır. Türk inşaat firmaları da bazı proje ünitelerinin inşaatını yükömlenmiştir.

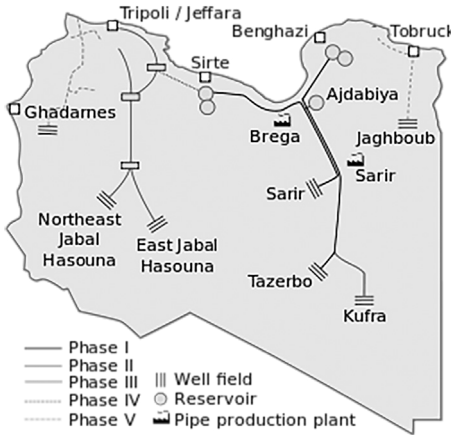
Uygulanma aşamasında Libya'nın yaşadığı finansman sıkıntıları, gerek bu proje kapsamı içinde ve gerekse dışında farklı inşaat alanlarında uğraşan Türk yüklenicilerine de yansımış, uzun süre tahsil edilememiş birikmiş istihkakların (hak edişlerin) ödenmesi için Türk hükömetlerinin zaman zaman devreye girmesi gerekmiştir. Ocak 1990'dan sonra Libya'ya gitme ve yapılan çalışmaları yerinde görme imkânım olmadı. Ancak önemli bölümünün tamamlandığını ve Libya halkının hizmetine Kaddafi döneminde sunulduğunu teknik yayınlar ve basın haberlerinden öğrendim. Projeye ilişkin bazı rakamsal bilgiler aşağıdaki kutu içinde verilmiş ve şematik bir gösterim üzerinde ise boru hatlarının konumları, projenin üniteleri ve önemli sahil kentleri işaretlenmiştir.⁶

1990'lı yıllarda adı geçen proje, mega-projeler kategorisinde anılsa da terimin açık bir tanımı bulunmamakta ve zaman zaman aynı anlama gelmek üzere büyük ölçekli proje (large-scale), büyük proje, küresel ölçekli proje gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Bu tip projeler büyük yatırım, uzun gelişme periyodu gerektiren ve “kaçan fırsat maliyeti” yüksek yatırımlardır. Sayılan nedenlerle önemli riskler taşır. Sermaye, hammadde, iş gücü, üstün nitelikli yönetim yeteneği gibi kısıtlı kaynakların projeye yönlendirilmesiyle, bu kaynakların başka ihtiyaç alanlarında kullanılma imkânı ortadan kalkar. Dolayısıyla her projenin bir “kaçan fırsat maliyeti (opportunity cost)” vardır. Kısaca kaynaklar sınırlı, ihtiyaçlar ise sınırsızdır. Sınırlı olan kaynakların titizlikle kullanılması gerekmektedir.

⁶ Su, 1996 yılında Trablus'a erişmiş ve 2008 yılında büyük ölçüde hayata geçirilmiştir.

Teknolojik yönden olmasa da yatırım bedeli yönünden mega-proje niteliği taşıyan İnsan-Yapımı (Man-made) Nehir Projesi'nin beklenen hedeflere ulaşış ulaşmadığı konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Libyalı mühendis Bashir Brika,⁷ Trablus, Bingazi ve Misurata'ya gelen suyun içmeye uygun olmadığını, ancak diğer amaçlar için kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca sahil kentlerine ulaşabilen suyun miktarının yetersiz kaldığını ve nihai çözümün deniz suyunun arıtılması olduğunu ifade etmektedir.

Binlerce kilometre uzunluğunda ana iletim hattını, yüzlerce kuyu ve pek çok teknik donanımı kapsayan dev projenin çöl şartlarında işletme ve bakımında karşılaşılabilecek sorunlar sadece teknik yönden değerlendirilmişti. Libya toprakları üzerinde 30 yıl sonra kanlı bir iç savaş yaşanmaya başlayacağı ve özellikle kuyuların terörist hücumlarının bir hedefi haline getirileceği düşünülmemişti. Büyük yatırımlarla gerçekleştirilen “mega projeler” ekonomik, çevresel ve teknik yönden değerlendirilirken, projenin uzun dönemli güvenlik boyutlarının da ele alınması gerekmektedir.

Kaynak: GMMR web sitesi ve Özden Bilen Arşivi

⁷ Bashir Brika, *Water Resources and Desalination in Libya: A Review*; MDPI (Multi-Disciplinary Digital Publishing Institute). *Proceedings* 2018, 2, 586; doi: 10.3390/proceedings2110586

İnsan-yapımı (Man-made) Nehir Projesi

Yüzölçümü 1.759.540 km² olan Libya'nın Akdeniz boyunca sahil uzunluğu 1770 km'dir. 1955 yılında, *1 milyon 126 bin olan* Libya nüfusu, 2010'da *6 milyon 355 bine ulaşmıştır*.⁸ Nüfusun yüzde 90'ı ülke topraklarının yüzde 5'inden küçük bir bölümünde; sahilde yaşamaktadır.

Çöl bölgesinden sahile getirilmesi planlanan suyun miktarı günde 6 milyon m³ olarak kabul edilmiştir. İlk aşamada, Sarir ve Tazerbu bölgelerinde 234 artezyen kuyu açılarak yaklaşık 2000 km uzunluğundaki ana iletim borularıyla günde 2 milyon m³ su, Sirte ve Bingazi'ye getirilmiş olup, sahile yakın yerlerde 50 milyon m³ toplam kapasiteli depolamalar yapılmıştır. Kufra civarındaki kaynakların da geliştirilmesiyle miktar günde 3,75 milyon m³'e ulaşmıştır.⁹

İkinci aşamada ise Doğu ve Kuzeydoğu Hasuna yeraltı suları 1275 km uzunluğunda boruyla Trablus'a 1996 yılında getirilmiştir. Bu hattın kapasitesi ise günde 2,5 milyon m³ olarak düşünülmüştür. Ancak belirtilen hacme kısmen ulaşılabilmiştir. Kuyu ve boru hatlarının konumu şematik haritada gösterilmiştir.

İletim hattı 4 metre çapında, her biri 7,5 metre uzunluğunda ve 70 ton ağırlığında 250 bin adet *ön gerilmeli beton silindirden* yapılmıştır. Ağustos 1984'te Muammer Kaddafi, Kuzey Sahra'da Sarir'deki boru fabrikasının temelini atmış ve projeyi başlatmıştır. Borular, Sarir ve Brega yakınlarında iki büyük boru fabrikasında imal edilmeye 1986 yılında başlanmıştır. Çöl şartlarında boruların birbiriyle birleştirilmesinde özel bağlantı teknikleri kullanılmıştır. Çelik materyalin korozyona karşı korunması için önlemler alınmıştır.

Ayrıca boru hatları üzerinde pompa istasyonları inşa edilmiş, her biri 70 ton ağırlığındaki boruların çöl şartlarında yerleştirilmesi, hattın bakım ve korunması için boru hattına paralel 1500 km yeni yol gerekmiştir.

⁸ www.un.org/development/desa/en/key-issues/population.html

⁹ Her aşamanın kapsamı, ileteceği su miktarı ve işletmeye giriş tarihleri konusunda kaynaklara göre, farklılıklar bulunmaktadır. Projede seçilen iletim kapasitelerine ilişkin bazı rakamsal değerler Al Nahr Engineering Limited'in web sitesinden alınmıştır. www.ane-ly.net/projects.html

Libya’da çölde yer alan kuyulardan Akdeniz kıyısına getirilen su, yerleşim yerlerine Kaddafi yönetiminin son dönemlerinde ulaşmıştır. Özellikle büyük kapasiteli ve uzun boru hatları işletmeye alındıktan sonra ortaya çıkması muhtemel boru arızalarına karşı, işletmenin ilk yıllarında boru fabrikalarının bir süre daha imalata devam etmesi gerekir. Bu amaçla Brega’daki boru fabrikasında imalat sürdürülürken, Kaddafi rejimini yıkmak için 22 Temmuz 2011 tarihinde gerçekleştirilen hava hücumunda boru fabrikası, Fransız uçaklarınca tahrip edilmiştir.¹⁰

Bu bombardımanı takiben NATO temsilcisi, 26 Temmuz’daki basın bilgilendirme toplantısında, boru imalatı yapılan alandan NATO uçaklarına füzeyle karşılık verildiğini ve bu nedenle fabrikanın tahrip edildiğini iddia ederek, füze rampalarına ait bazı fotoğraflar göstermiştir. Fotoğrafların net olmadığı ve gazetecilerin bütün sorularının cevaplanmadığı hususunda tartışmalar uzun süre devam etmiştir.

Rejim yıkıldıktan hemen sonra başlayan iç savaş sırasında ise Trablus ve Libya’nın orta kesimlerindeki yerleşim yerlerinin su ihtiyacını karşılayan çöl bölgesindeki kuyuların bir kısmı, kimliği tespit edilemeyen teröristlerce tahrip edilmiştir.

Bu eylem, Trablus’ta yerleşik “Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinatörlüğü” tarafında doğrulanmıştır. Yayınlanan resmi açıklamada, *19 Mayıs 2019 tarihinde gece geç saatlerde, Jabal al-Hasaouna’da yüz binlerce insanın içme suyu ihtiyacını karşılayan, Yapay-Nehir Projesi’ne yapılan sabotaj kınanarak savaş suçu işlendiği* ifade edilmiştir. Resmi bildirinin devamında İnsani Faaliyetler Koordinatörü Maria Ribeiro tarafından, *2018’in başından itibaren, sabotaj nedeniyle tahrip edilen kuyu sayısında büyük bir artış kaydedildiği ve 366 kuyudan 96 adedinin servis dışı kaldığı belirtilmiştir. Bildiride, yaklaşık 1,5 milyon nüfusun ve bu nüfusun*

¹⁰ <https://humanrightsinvestigations.org/2011/07/27/great-man-made-river-nato-bombs/>

içinde yaklaşık 600 bin çocuğun su yetersizliği ile karşı karşıya kaldığı ifade edilmektedir.¹¹

Libya’da BM temsilcisinin 19 Mayıs 2019 tarihli açıklamasında belirttiği gibi, sahil kentlerine su sağlayan çok sayıda kuyu tahrip edilmiştir. Çölün derinliklerinde yer alan su kaynaklarını korumanın gücüğü açıktır. Bu tahribata neden olanların bir ülkenin emir komuta zinciri içinde hareket eden ordusu tarafından gerçekleştirilmiş olmasını düşünmek insana imkânsız gibi görünmektedir. Böyle bir eylem; ancak silahlı terörist unsurlarca yapılabilir.

Libya özelinde konuyu ele almadan önce Uluslararası İnsancıl Hukuk’un (International Humanitarian Law/IHL) su teminine ilişkin yapıların korunmasına ait düzenlemelerine kısaca değinmek gerekmektedir. Böyle bir incelemeye neden gerek duyuldu? Dünyada iç savaşlar ve bu savaşlarda kullanılan, kendilerine “vekâleten savaşan insanlar” adı verilerek adeta “meşrulaştırılmaya” çalışılan teröristlerden oluşan grupların sayısı artmıştır. Bağlı oldukları özel sektör şirketinin adıyla anılan kuruluşlar, hayati önem taşıyan altyapı tesislerine düzenledikleri askeri müdahalelerle öne çıkmaktadırlar.

Montreux’de 21-23 Kasım 1994 tarihinde düzenlenen Uluslararası Kızıl Haç Komitesi’nin sempozyumunda bu sorun ayrıntılı olarak incelenerek durumun vahameti çeşitli örneklerle ortaya koyulmuştur.¹² Su, insan yaşamının temel bir ihtiyacıdır. Bu ihtiyacı sağlayan altyapı tesisleri, antik çağlardan beri, örfi hukukça da korunmuştur. ABD’de Başkan Bill Clinton döneminde; 1998’de yayınlanan Başkanlık kararında içme suyu yapıları öncelikle korunması gereken altyapı tesislerinden sayılmıştır.¹³ Kendi ülkelerindeki içme suyu tesislerinin korunması için Başkanlık kararnamele yayınlayan ABD

¹¹ United Nations Office of the UN Resident and Humanitarian Coordinator LIBYA Tripoli, 20 May 2019

¹² International Committee of the Red Cross (ICRC), Symposium on Water in Armed Conflicts, Montreux, 21-23 November 1994, Report.

¹³ Presidential Decision Directive (63)

Irak'ta, Fransa Libya'da, Orta Çağ'da geçerli olan kurallara bile uymamıştır.

Savaş Hukuku olarak da bilinen “Uluslararası İnsancıl Hukuk”, *içme ve kullanma suyu* teminine ait altyapı tesislerini, askeri zorunluluklar nedeniyle tahrip edilmesi meşru görülebilecek hedeflerden ayırmıştır. Belirtilen husus Uluslararası İnsancıl Hukuk'un temel kurallarından olup, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokoller bu konuda çeşitli düzenlemeleri kapsar. 1977'de kabul edilen Protokol I Madde 54'te *Sivil Halkın Yaşamını Sürdürebilmesi için Vazgeçilmez Malların Korunması* başlığı altında, ... *İçme suyu tesisleri ve depoları ve sulama kanalları gibi halkın yaşamını sürdürmesi için vazgeçilmez olan mallara saldırmak, bunları yok etmek, ortadan kaldırmak ya da kullanılmaz hale getirmek yasaktır...*¹⁴ hükmü yer almıştır. Aynı Protokol'ün 56. Maddesi'nde ise *Barajlar, su kanalları ve nükleer enerji üretim tesisleri gibi tehlike arz eden unsurlar barındıran yapılar ya da tesislerin... Askeri saldırıya hedef olamayacağı* açıklıkla belirlenmiştir.

Fransız savaş uçaklarınca Brega'daki boru fabrikasının vurulması, Protokol I Madde 54'ün de açık bir ihlalidir. Su temini faaliyeti depolama, iletim hatları, dağıtım ağı, enerji sağlayan donanım ve işletme-bakım hizmetinde kullanılan araçlar ve görev alan çeşitli disiplinlerden personeli kapsayan karmaşık sistemlerdir. Bu karmaşık sistemi bir bütün olarak ele almak gerekir. Sayılan zincirin bir halkasına verilen zarar yaşamsal öneme haiz tesisi bütünüyle işlevsiz hale getirir. Madde 54 (2)'de “içme suyu tesisleri” ibaresi tüm sistemi oluşturan bütün unsurları kapsar.

İkinci Körfez Savaşı sırasında ABD ve diğer koalisyon uçakları tarafından bombalanan enerji tesisleri başta Bağdat olmak üzere pek çok kentte içme suyuna ilişkin pompa tesislerinin çalışmasını engelleyerek, bu kentleri aylarca susuz bırakmıştır. Libya'da da benzeri bir durumla karşılaşmıştır.

¹⁴ Galatasaray Üniversitesi, *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokoller*, Hukuk Fakültesi Yayınları: 42, İstanbul. Protokol II, 1977, Madde 54/2

NATO harekâtı kapsamında Fransız uçaklarının bombardımanı da sivilere su temini hizmetinin bir parçası olan boru fabrikasını yok ettiği gibi, bu hizmetle görevli mühendislerin ölmesine, içme ve kullanma suyu temini hizmetlerinin tamamen durmasına neden olmuştur. Belirtilen tesisin *askeri zorunluluk(?)* nedeniyle işlevsiz hale getirildiği NATO tarafından ileri sürülse de *sivil mallara* verilen zarar olarak değerlendirilmesi gerekir ve Uluslararası Hukuk'un açık bir ihlalidir.

Dünya genelinde yoğun kentleşme olgusu dikkate alındığında sivil ve askeri hedefler birbirine çok yaklaşmış ve hedeflerin ayrılması güçleşmiştir. Buna karşılık teknoloji-deki gelişmeye paralel olarak askeri ve sivil hedeflerin ayrılmasının kolaylaştığı bazı çevrelerce iddia edilse de günümüzde savaşlar devletlerarası olmaktan çıkmış ve vekâlet savaşlarına dönüşmüştür. Bu tür savaşlarda hiçbir insani değerle kendini bağımlı saymayan paralı teröristler de kullanılmaktadır. Yüzyılımızda asıl sorun budur. Savaşların şekli değişmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Devlet otoritesinin yok olduğu ve en basit altyapıların bile tahrip edildiği bölgelerden toplu göçler yaşanmaktadır.

Su, çevrenin ayrılmaz bir unsurudur. Uluslararası anlaşmalara eşdeğer ağırlıkta olmasa da 1992 Rio Konferansı'nın 24'üncü ilkesi harp sırasında çevrenin korunması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Ancak; harbin kendisi çevre felaketiyle özdeştir. Benzer ifadeler “Doğa İçin Dünya Şartı” ve “Stockholm Deklarasyonu”nda da yer almıştır. Körfez Savaşı'nda petrol tesislerinin bombalanması Basra Körfezi'nde denizde geniş alanlara yayılan çevresel tahribata yol açmıştır. Basra Körfezi'nde yaşanan ve Körfez Savaşı'ndan sonra uzun yıllar devam eden olumsuz etkileri Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerindeki su kullanımlarıyla ilişkilendirmeye çalışan yorumlara karşı Ö. Bilen'in görüşleri *Oxford University Press*'te yer alan makalede ele alınmıştır.¹⁵

¹⁵ Özden Bilen, *Prospects for Technical Cooperation in the Euphrates-Tigris Basin* (ed. by A. K. Biswas), Oxford University Press, 1994, pp. 95-115.

Uluslararası Kızıl Haç ve diğer örgütler tarafından silahlı çatışmalar sonucunda su temini ve kanalizasyon tesislerinin tahribi ile sonuçlanan yerel halka büyük zarar veren pek çok olay rapor edilmiştir. Bunlar arasında Yemen, Somali, Bosna, Afganistan, Irak, Libya ve Suriye özellikle önem taşımaktadır. Tarih boyunca seddeleri yıkarak yaratılan seller, sivillere zarar verecek boyutlarda ve vahşice kullanılmıştır. Aşağıda 20. yüzyılda yaşanan iki tipik örnek kutu içinde verilmiştir.

Hidrolik Yapıların Silah Olarak Kullanılması

Tarih boyunca aşırı su miktarları düşmana karşı, hem savunma hem de taarruz aracı olarak kullanılmıştır. Japonların Çin'i işgalini yavaşlatmak için Çin Milliyetçi Ordusu 1938 Haziran ayında Sarı Nehir kıyısındaki Huayuankow seddesini yıkmıştır. Sonuçta binlerce Japon askeri olduğu kadar, pek çok Çinli sivil de hayatını kaybetmiştir.¹⁶ Sedde ve barajları hedef alan saldırılar, Çernobil nükleer kazası benzeri olaylarla eşdeğer sonuçlar doğurabilir.

Protokol I Madde 56'da yer alan "*Tehlikeli Unsurları Barındıran Yapı ve Tesislerin Korunması*" nükleer tesislerle birlikte barajları ve taşkın koruma seddelerini de kapsamaktadır. Barajların arkasında biriken su, içme ve kullanma, enerji, sulama suyu ihtiyacını karşılama ve aynı zamanda taşkın zararlarını da önlemek yönünden önem taşımaktadır. Barajların düşman ve çatışan güçlerce askeri hedef olarak seçilmesi yasaklanmıştır (Bkz. Madde 56/1). Almanya'da Möhne ve Edersen beton barajları, 16-17 Mayıs 1943'te İngiliz Hava Kuvvetlerince tahrip edilmiştir. Tahribat sonucunda Ruhr ve Eder vadisinde yer alan fabrika ve madenler büyük zarar görmüştür. Ayrıca sivil yerleşim yerleri ve bölgedeki esir kamplarında büyük insan kayıpları meydana gelmiştir.

¹⁶ International Committee of the Red Cross, *Water and War / Symposium on Water in Armed Conflicts*, 21-23 November 1994, Report, p. 82.

Kaddafi'nin Siyasal Kimlik İnşası Çabaları

Kaddafi'nin 42 yıl süren uzun yönetimi sırasında oynadığı rol; daha önce Libya'da bilinmeyen birtakım fikirler ileri sürmesi ve bu fikirleri hayata geçirmeye çaba göstermesidir. Libya, yüzlerce aşiretten oluşan ve ulus-devlet niteliği taşımayan yönetimi zor bir ülkedir. Nüfusunun önemli bir bölümü Akdeniz kıyısı boyunca Trablus, Sirte, Bingazi, Tobruk ve adı geçen kentler arasındaki daha küçük yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Kıyı çizgisi ardında geniş bir çöl bulunmaktadır. Coğrafi koşullar da yönetimi güçleştiren bir unsurdur. Belirtilen yapıyı bütünlük içinde tutmak için aşiretlerin ve liderlerinin çatışan çıkarlarını korumak ve dengelemek gerekir. Yönetim pazarlığı *itaat karşılığında menfaat sağlanması* olarak özetlenebilir.

Libya Emirliği, BM kararıyla 1951'de kurulmuş olup, 50'li yıllar Arap dünyasının büyük değişim ve dönüşümler yaşadığı bir zaman dilimiydi. Libya'nın batı komşusu Mısır'da; aralarında Cemal Abdülnasır'ın da bulunduğu Hür Subaylar grubu Mısır Kralı'nı kansız bir darbeyle devirerek bu değişimlerin ilkinin ateşlemiştir. Nasır'ın 1952-1970 arasındaki on sekiz yıllık yönetiminin; Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'na kadar uzanan on bir yıllık dönemi, Arap dünyasında büyük beklentilere yol açmış ve Nasır'ın ulusalcı söylemleri kısa sürede bütün Arap âleminde büyük bir coşku yaratmıştır. Bu süreç içerisinde 14 Temmuz 1958'de Irak Kralı tüm aile fertleriyle birlikte öldürülerek monarşiye son verilirken, Yemen'deki "Hür Subaylar" örgütü Yemen İmamlığı'nı yıkarak cumhuriyet ilan etmişti. Nasır, yani siyasal oluşumların koruyucu ve destekçisi rolü oynamaktaydı.

Kahire, Bağdat ve Şam'ı bir araya getirecek yeni Emevi veya Abbasi İmparatorluğu'nun kısaca güçlü tek bir Arap devletinin, tekrar tarih sahnesine çıkacağı beklentisi halkı

çoşturmuştu. Kısa süreli Suriye ve Irak'ı kapsayan “Birleşik Arabistan/Pan-Arabistan” hayali gerçekleşse de; 5 Haziran 1967 tarihinde başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda alınan ağır yenilgi ve Nasır'ın üç yıl sonra ani ölümüyle bütün ümitler yıkıldı. Savaş sonucunda Golan Tepeleriyle Batı Şeria, İsrail tarafından işgal edildi.

Nasır, çağdaş siyasal kurumlar oluşturamamış ve İsrail ile mücadelesinde ağır bir yenilgi almıştır. Bu noktada Nasır ile Atatürk'ü mukayese eden çağımızın önemli düşünür ve yazarlarından Amin Maalouf'un bazı tespitlerini alıntılarlamak ihtiyacı hissettim. Başta Nasır olmak üzere Araplar hatta Müslümanlar adına konuşan ve devlet yönetimini ele geçiren kişilere tanık olduğunu yazan Amin Maalouf; Atatürk'e ilişkin aşağıdaki değerlendirmeleri yapıyor:¹⁷

... Nasır'ın izlediği yolu değerlendirmeden önce şu “yurtsever meşruiyet” kavramını biraz daha belirginleştirmek istiyorum. Özel, hem de çok özel, hatta belki de İslam âleminde bir eşine daha rastlanmamış bir örnekten, halkını yıkımdan kurtarmayı başarmış, bu yüzden savaşçı meşruiyetini hak etmiş, böylesi bir kozun ne kadar güçlü olabileceğini ve ondan nasıl yararlanabileceğini açıkça göstermiş bir önderden hareketle yapacağım bunu. Atatürk'ten söz etmek istiyorum.

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, bugünkü Türkiye toprakları çeşitli itilaf orduları arasında paylaşılırken Versailles'da ya da Sevres'de toplanan Batılı güçler duygusuz biçimde insanlara ve topraklara sahip olurken, Osmanlı ordusunun bu subayı, galiplere hayır deme cesaretini göstermiştir. Birçokları karşılaştıkları haksızlıklardan yakınırken, Mustafa Kemal Paşa silaha sarılmış, ülkesini işgal eden yabancı birlikleri kovmuş ve diğer güçleri tasarılarını gözden geçirmek zorunda bırakmıştır.

Bu ender rastlanan tutum -söylemek istediğim, hem yenilmez olarak ün salmış düşmanlarına direnme gözü pek-

¹⁷ Amin Maalouf, *Çivisi Çıkmuş Dünya*, Çev. Orçun Türkay, YKY, 2009, İstanbul, s. 80.

liğini sergilemesi hem de bu savaştan galip çıkması- onun meşruiyet kazanmasına yol açmıştır. Kısa süre içinde “ulusun kurucusu” konumuna gelen eski subay... Azimle işe koyulur. Osmanlı hanedanına son verir, halifeliği kaldırır, din ile devlet işlerini birbirinden ayırır... Halkı da onu izlemiştir... Neden? Çünkü halkını tekrar gururlandırmıştır. Halka haysiyetini geri veren kişi pek çok şeyi kabul ettirebilir. Ondan fedakârlıklar, kısıtlamalar isteyebilir...

1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan bu yana uzun bir çalkantı dönemine girmiş olan Ortadoğu ülkelerinin acı kaderinde başarısız, kişisel çıkarlarını önceleyen yöneticilerin rolü büyüktür. Kendi kendilerine “lider” unvanı veren kişiler, Atatürk'ün tam zıttı olan bir yaklaşımla şahsi yönetimleri uğruna güçlü kurumlar ve siyasi gelenekler yaratmaktan daima kaçınmışlardır.

Tekrar Libya'ya dönersek, BM kararıyla 1951 yılında kurulan Kraliyet rejimi, askeri bir darbe ile yıkılarak 1 Eylül 1969'da Kaddafi dönemi başlamış, monarşi “Libya Arap Cumhuriyeti”ne dönüşmüştür. Yeni kurulan cumhuriyetin üç temel ilkesi: özgürlük (hürriyet), sosyalizm (iştirakiye), birlik (vahdet) olarak ilan edilmiş ve Albay Muammer Kaddafi ile 12 askerden oluşan Devrim Komuta Konseyi tarafından bir süre yönetilmiştir. 1977'de devletin adı “Libya Sosyalist Arap Halk Cemahiriyesi” olarak değiştirilmiştir. Albay Muammer Kaddafi sürekli olarak Libya'ya uygun ve liderliğini korumaya yönelik siyasi bir kimlik arayışı içinde olmuştur. Partileri, sınıfsal kurumları, dini tarikatları, parlamentoyu demokrasinin ihlali sayan Kaddafi'ye göre; halk kendini *doğrudan yönetme* gücüne sahiptir. Bu amaçla Halk Komiteleri ve Kongreleri kurulmalıdır.¹⁸

Libya, temsilcilerin aracılığına gerek olmaksızın herkesin yönetime katıldığı “doğrudan demokrasiyle” yönetilme-

¹⁸ Nebahat T. Yaşar, *Libya'da Trablus-Bingazi-Fizan Üçgenindeki Federalizm Tartışması*, Ortadoğu Analiz, Aralık 2013, Cilt: 5, Sayı: 60.

liydi. Ancak; böyle bir sistemin işlemlerine imkân olmadığı için Libya'nın gerçekte iki hükümeti vardı: Kâğıt üzerinde bir "halk hükümeti" ve Kaddafi'nin "gerçek hükümeti."¹⁹

Modern ulus kavramının teorisyeni olan Ernest Renan "*Ulus Nedir?*" yazısında şu tanıma yer verir: *Ulus, varlığı her gün yenilenen bir plebisittir.* Renan burada *plebisit* derken ulus ortaklığının sürekli onaylanmasını kasteder. Sonra da önemli bir tespitte bulunur: *Ulusun özü bütün unsurların pek çok ortak noktaya sahip olmasında, hem de pek çok şeyi unutmış olmasında yatar. Unutmamışların da bazı şeyleri unutmaları gerekir.*²⁰ Libya'da 140 civarında kabile bulunmaktadır ve halkın yaklaşık yüzde 85'i kabile yapısına göre örgütlenmiştir. Böyle bir toplumsal yapıda modern bir ulus-devletin sahip olduğu disiplin ve hiyerarşilere bağlı kabile/aşiretler üstü toplumsal yapı oluşturmak neredeyse imkânsızdır. Kaddafi döneminde kabile ve devlet ilişkisi Bingazi, Trablus ve Fizan bölgeleri arasındaki tarihsel siyasi ayrışmalardan doğrudan etkilenmiştir.

Bingazi daha çok Mısır'ın, Trablus Fas, Tunus ve Cezaır'ın sosyal ve ekonomik etkisinde kalmıştır. Libya'nın güneyinde bulunan Fizan ise Sahra Çölü'nün kuzey bölümünü oluşturan yarı kurak bölgeyle sosyal ve ekonomik yakın ilişki içinde olmuştur.²¹

Tarihçi Gelwin; *son iki yüzyılda Ortadoğu'da elitlerin, ekonomik kalkınmayı artıran oranda toplumsal adalete ve ulus inşasına eşitlediklerini* belirtir.²² "Kalkınmacı zihniyet" olarak adlandırdığı düşüncenin hızla yayıldığını belirten Gelwin, kurulan yeni rejimlerin ve devletlerin meşruiyetlerinin ve toplumsal adaleti sağlamadaki çabalarının bu zihniyete dayandığını ileri sürer. Albay Kaddafi iktidara gel-

¹⁹ James L. Gelvin, *Modern Orta Doğu Tarihi*, Çev. Güneş Ayas, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2015, s. 304.

²⁰ Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, 2019, İstanbul

²¹ Yaşar, s. 92.

²² Gelvin, s. 306.

diği 1969 yılından itibaren, ülkesinde siyasi yapı arayışlarına ilaveten liman, yol inşaatları, sahilde yoğunlaşan nüfusa içme ve kullanma suyu temini gibi altyapı inşaatlarına özel bir önem vermiştir. Çölde bedevi hayatı yaşayan insanları Trablus'ta 300 m² büyüklüğünde, yerleri parke kaplı binalara oturtmuştur. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin gelişimini sağlamaya çaba göstermiştir. Sayılan projelerde Türk yükleniciler de yoğun şekilde görev almıştır.

Kaddafi'nin Kaderi ve Petrol

1951 yılında kurulan Libya'nın o tarihlerde yegâne ihracat ürünü banknot yapımında kullanılan ve “esparto” denilen bir çeşit bitkiydi.²³ Ancak Libya'nın kaderi, 1957-1961 yılları arasında, çölde çok kaliteli petrol bulunmasıyla değişmiştir. Nitekim Standart Oil of New Jersey'in üst yöneticilerinden M. A. Wright, “*Libya'nın içine girişimizdeki amaçlarımızdan biri, Ortadoğu petrolü ile yarışacak petrol bulmaktır*”²⁴ sözleriyle stratejik hedeflerini özetlemişti. Ona göre, “[Yeni] bir ham petrol kaynağına daha sahip olmakla daha avantajlı konuma erişeceklerdi...” Ayrıca diğer şirketler gibi Standart Oil da Libya'da mevcut politik risklerin, 1950'li yılların başlarında, İran Körfezi veya Venezuela'daki risklerden çok daha az olduğuna inanıyordu.

Libya petrolü çok yüksek kaliteli “tatlı” tabir edilen düşük sülfürlü türdendi. İran Körfezi'nin daha ağır, yüksek oranda mazot içeren ham petrolünden farklıydı. Rafine edildiğinde yüksek oranda benzin ve diğer “temiz ürünler” veriyordu. Avrupa'ya taşınması yönünden de çok uygun bir konumdaydı. Petrolün; Süveyş Kanalı üzerinden veya Ümit Burnu'nu dolaşarak nakliyesine gerek yoktu. Libya petrolünün Akdeniz'den kolaylıkla İtalya'daki rafinerilere ulaştırılması mümkündü.

²³ Daniel Yergin, *PETROL, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 610.

²⁴ Yergin... s. 611-612.

Kuyuların açılmasındaki temel güçlük İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile İngiltere arasındaki tank harpleri nedeniyle çölde geniş bir alana dağılmış olan milyonlarca mayının temizlenmesiydi. Bu zorluk kısa sürede aşılmış ve petrol şirketleri Libya'nın zenginliğini paylaşmaya ve sömürmeye başlamıştır. 1 Eylül 1969'da Kaddafi liderliğindeki genç subayların yaşlı ve muhafazakâr Emir (Kral) İdris'i devirerek yönetime gelmesiyle Libya'da farklı bir dönem başlamıştır. Yeni rejimin ilk icraatlarından birisi, Amerika ve İngiltere'nin askeri üslerinin kapatılması olmuştur. Bilahare kalabalık İtalyan kolonisi Libya dışına çıkarılmış, Katolik kiliselerinin faaliyetleri durdurulmuş ve sıra petrol sayına el atmaya gelmiştir.

Batılı petrol şirketleri ile mücadele için 1970'li yıllarda şartlar çok uygundu ve Kaddafi bu konjonktürel durumdan faydalanmıştır. İsrail ile Mısır ve Suriye arasındaki *Altı Gün Savaşı* nedeniyle Süveyş Kanalı 1967-1975 yılları arasında kapalı kalmıştı. Suriye topraklarından geçen petrol hattı, Suriye'nin denetimindeydi.

Kaddafi rejimi iktidarını iyice sağlamlaştırdıktan sonra 1979 yılında 21 petrol şirketine çağrıda bulunarak, petrol fiyatının ve Libya'ya verilen hissenin artırılmasını istemiştir. Kaddafi isteğini elde etmek için gerektiğinde üretimi durduracağını belirterek; *5000 yıl petROLSÜZ yaşamış insanlar meşru haklarını elde edinceye kadar birkaç yıl daha petROLSÜZ yaşayabilir*²⁵ sözleriyle de kararlılığını vurgulamıştır. Ancak bu çılgın genç subayın istekleri Batılı güçler tarafından Kaddafi'nin günah hanesine yazılacak ve seneler sonra da olsa hesabı sorulacaktır.

Kaddafi yönetimi ile petrol şirketleri arasında yapılan yeni anlaşmaları Daniel Yergin şöyle yorumlar:²⁶

²⁵ Yergin ... s. 665.

²⁶ Yergin ... s. 668.

...Yeni anlaşmalar petrol resmi fiyatında 30 sentlik bir artış sağlanmasından ve Libya kâr payının yüzde 50'den yüzde 55'e çıkarılmasından çok daha fazla anlam taşır. Libya anlaşmaları üretici ülkelerle petrol şirketleri arasındaki güç dengesini kesinlikle değiştirmiştir. Petrol ihraç eden ülkeler açısından Libya'nın zaferi çok kapsamlıydı... Şirketler açısından bu bir geri adım atmanın başlangıcıydı... Dokümanlar imzalandıktan sonra Williamson ve arkadaşları Libyalılar ile bir araya gelerek bu alkolsüz ülkenin en iyi içeceği olan portakal sularını yudumladılar. Belki de o sıra, sessizce ne olacağı belirsiz geleceği düşünüyorlardı...

Norveçli petrol uzmanı Prof. Dr. Oystein Noreng'in Libya liderinin politikalarına ilişkin görüşleri de Daniel Yergin'e paraleldi ve Kaddafi'nin diğer ülkelerde de petrol kaynaklarının millileştirilmesine ilham verdiğini belirtir:²⁷

... 1970 baharında Libya hükümeti yabancı petrol şirketlerine yeni üretim düzenlemeleri getirdi... Libya hükümeti şirketlerin optimal kaynak geliştirmesine göre çok hızlı bir şekilde üretim yaptıklarını iddia ediyordu. Devrim hükümeti yabancı petrol şirketlerinin mallarını üzerine geçirmiş olmasa da petrol politikasında kimin söz sahibi olduğunu açıkça göstermiş oldu. Libya'nın üretim düzenlemeleri uluslararası petrol ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Bu olay, 1973'teki petrol fiyatı artışının ve birtakım Ortadoğu ve Latin Amerika ülkelerinde petrolün ulusallaştırılmasının başlangıcı oldu...

Kaddafi'nin petrol piyasasında üretici ülkelerin çıkarlarını koruyucu girişimlerinin ve Libya'daki petrol şirketlerine getirdiği yeni düzenlemelerin Ortadoğu'daki diğer ülkelere de ilham verdiğini anlaşılmaktadır. Ancak Batılı ülkelerce Kaddafi'nin çabalarının hiç hoşla gitmediği, uzun vade de olsa zamanı gelince hesap sorulmak üzere not edildiği görülmektedir.

²⁷ Oystein Noreng, *Petrol ve İslam*, Sabah Yayınları, 1998, İstanbul, s. 247

Kaddafi'nin kaderi bazı yönlerden 1951 Eylül ayında Anglo-İran petrol şirketini millileştiren ve İran'ın petrolünden halkına daha çok hak talep eden İran Başbakanı Doktor Mussadık'a benzer. Bir parantez açarak 1950'li yılların başına döner ve Musaddık yönetiminin mücadelesine göz atarsak Libya ile ilginç bazı paralelliklere şahit oluruz. Anglo-İran petrol şirketinin devletleştirilmesini takiben İngiltere ve ABD tarafından derhal İran petrolünün satışına ambargo uygulanmıştır. Bu şekilde Musaddık hükümeti yola getirilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. ABD Başkanı Harry S. Truman yönetiminin son bulduğu günlerde, hem Amerikalılar hem de İngilizler, Musaddık'ın ambargo ve benzeri zorlamalardan yılmadığını görmüşlerdir.

Truman yerine Dwight D. Eisenhower başkan seçilince yeni ABD Başkanı 1953'te; Musaddık'ın askeri darbeye devrilmesine karar vermiş ve İngiliz Başbakanı Winston Churchill ile uzlaşmıştır. Yapılacak saha çalışmaları için CIA ve MI6 görevlendirilmiştir. Bu ünlü örgütler yardımıyla Şah yanlısı gruplar ve "dinci" kesime bağlı olan halk, *mollalar liderliğinde* muhalif cephede birleştirilmiş ve Tahran'da Şah yanlısı gösteriler başlamıştır. General Zahidi komutasındaki askeri birliklerin de desteğiyle 1953 Ağustos ayında Musaddık tutuklanmıştır. İran'dan kaçan Şah'ı tekrar başa geçiren ordu; seksen yaşını geçmiş ihtiyar Musaddık'ı üç yıl hücre hapsinden sonra evinde gözetim altında tutulmak üzere hapisten çıkarmıştır. Kısa bir süre sonra Musaddık vefat etmiştir. Kaddafi gibi; düşmanları tarafından linç edilerek öldürülmediği için daha şanslı sayılabilir.

"Seküler" ve "dinci kesimin" CIA yardımıyla birleştirilmesi sonucunda İran'ın petrolünü millileştirmeye çalışan bir liderin devrilmesinden, Ortadoğu ülkeleri için çıkarılacak çok ders olsa gerek. Yaklaşık çeyrek asır sonra seküler kesim de ezilecek ve İran tam bir karanlığa gömülecektir. Bu kısa hatırlatmadan sonra Libya'da Kaddafi döneminde petrol piyasa-

sındaki gelişmelere geri dönersek, 1973 yılında yaşanan petrol krizinin Kaddafi için büyük fırsatlar yarattığına şahit oluruz.

1973 yılında dördüncü Arap-İsrail Savaşı patlak verdiğinde Arap devletleri, İsrail'i destekleyen ülkelere petrol boykotu uygulamaya başlamıştır. Kıtık korkusunun sanayileşmiş Batılı ülkelerde yarattığı panik, talebin arzı aştığı piyasada, petrol fiyatlarının daha önce hayal bile edilemeyen oranda artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatı dört katlanarak varil başına 3,5 dolardan 15 dolara sıçramış ve Libya'nın petrol gelirlerinde önemli bir artış gerçekleşmiştir.

Kaddafi petrol gelirlerinin bir kısmını sosyal programlara ve altyapının geliştirilmesine yönlendirmiş, halkın eğitimi ve yaşam kalitesinin artırılmasına önem vermiş, ekonomik politikasını daha sosyalist bir çizgiye çekmiştir. Kaddafi; kadın erkek eşitliğini sağlamak için gayret göstermiş, polis ve orduda kadınlara yer vermiştir. Belirtilen olumlu gelişmelere rağmen; Kaddafi'nin İslami Sosyalizm ve "Üçüncü Evrensel Teori" gibi ideolojik yaklaşımları aşiret, cemaat, tarikatların kimlikleri belirlediği Libya toplumu için son derece itici gelmiştir. Muhafızlarına karşı uyguladığı sert tutum ve dış politikada yaptığı bariz hatalar, ABD'nin Fransa ve İngiltere'nin baskı ve ambargoları ile birleştiğinde, 17 Şubat 2011'de Libya'ya sıçrayan sözde "Arap Baharı" gösterileri Kaddafi'nin sonunu hazırlamıştır.

Bu dramatik sondan önce Kaddafi'nin 42 yıl (1969-2011) gibi uzun bir süreye yayılan yönetim sürecinde Türkiye Cumhuriyeti-Libya ilişkilerine değinilecektir. Belirtilen süreçte, genellikle dostane fakat zaman zaman da problemli dönemler yaşanmıştır.

Türkiye-Libya İlişkilerinin Kısa Tarihçesi

Libya 1551 yılında Trablus'un fethiyle Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmış -üç yüz atmış yıl- Osmanlı

Devleti'nin bir vilâyeti olarak yönetilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği dönemde, 29 Eylül 1911 tarihinde, İngiltere ve Fransa gibi büyük sömürgeci devletlerden geri kalmak istemeyen İtalya, Trablus ve Bingazi'yi işgal etmiştir. Kıyı kesimini kolaylıkla ele geçiren İtalya; işgale karşı mücadeleyi örgütlemek için gelen genç ve vatansever Osmanlı subayları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu subaylar takma adlar kullanarak ve Mısır üzerinden Libya topraklarına girmişlerdir. Fransız *Tarih ve Medeniyetler* dergisi Aralık-2018 sayısı kapağında, savaştan 107 yıl sonra Atatürk'e yer vererek Trablus Savaşı'na ilişkin şu yorumu yapmıştır:²⁸

1911 Kasımında İtalya, Trablus ve Bingazi'ye çıkarma yapmak için uygun bir ortam bulmuştu. Başkent (İstanbul) Afrika Türkiye'si'ne yardım edemeyecek bir durumdaydı. İmparatorluk donanması on yıllardır Haliç'e demirlemiş bir halde olduğundan donanmadaki gemiler paslanıp çürümüşü. Anayurttan destek alamayacak vaziyette bulunan Türk birliklerinin hiçbir umudu yoktu. Fakat çö-lün derinliklerinde Osmanlı subayları bir direniş organize ederek şereflerini korumayı başardılar. Bu subayların en önemlileri Mustafa Kemal Bey (geleceğin Atatürk'ü) ve Enver Bey'di (geleceğin Enver Paşası).

Binbaşı Mustafa Kemal 1912'de "gazeteci Şerif"²⁹ takma adını kullanarak, İngiltere'nin işgali altında bulunan Mısır toprakları üzerinden çö-lü geçmiş ve isyanı aktif olarak örgütlemiştir. Bu çalışmalarını sırasında birlikte olduğu diğer genç subaylar arasında Binbaşı Enver Bey, Yüzbaşı Nuri Conker, Dr. İbrahim Tali (Öngören) ve Dr. Hüseyin Beyler de vardı. Balkanlarda savaş çıkınca Osmanlı Devle-

²⁸ Fabrice Monnier, Atatürk, de L'Empire Ottoman a la Turquie (Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye), Histoire & Civilisations (Tarih ve Medeniyetler) Dergisi, Aralık 2018 sayısı.

²⁹ Koç Üniversitesi VEKAM Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu Seçkisi, 2015, İstanbul, s. 86-87.

ti birçok cephede savaşmanın güçlüklerini dikkate alarak İtalya ile barış yapmaya karar vermiş ve 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Uşi (Ouchy) kentinde Trablus ve Ege'deki 12 Ada'yı İtalya'ya bırakan bir anlaşma imzalanmıştır.

İtalya'nın Libya'daki hâkimiyeti 1912 yılından 1943 yılına kadar 31 yıl sürmüş ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyi takiben Libya, İngiltere'nin yönetimine geçmiştir. Norveçli Petrol Uzmanı Oystein Noreng, *Petrol ve İslam* başlıklı kitabında, İtalya'nın işgal dönemini şöyle anlatır:

İtalyan işgali çok zalimdi. Libya'nın nüfusunun büyük bir kısmı açlık, baskı ya da toplama kampları yüzünden yok oldu. İtalyanların hedefi, Libya'ya İtalyanları yerleştirmek ve ülkeyi yavaş yavaş İtalya'nın bir parçası yapmaktı.³⁰

İtalyan işgaline direnişin sembolü olan Ömer Muhtar (1862-1931) uzun süren kahramanca bir mücadele vermişse de yaralı olarak yakalanmış ve idam edilmiştir. Askeri mahkemede söylediği, *Biz asla teslim olmayız, ya kazanırız ya ölürüz* sözü ünlüdür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler Kararı ile 24 Aralık 1951 tarihinde Libya Birleşik Krallığı kurularak İdris Sünusi tahta çıkmıştır. 1950'lerin başlarında, petrolün henüz keşfedilmediği bu fakir ülkede Melik (Kral) İdris ilk hükümetini kurarken Türkiye'de yaşayan Libyalılardan da faydalanmıştır. Hakkâri Valiliği yapmış olan Sadullah Koloğlu, Türk hükümetinin izniyle, Libya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra ilk Kraliyet hükümetinde bakanlık ve kısa süre başbakanlık görevini yürütmüş, 1952'de Libya'da vefat etmiştir.³¹

Libya'nın Derne kentinde 1884 yılında doğan ve çok iyi derecede Fransızca bilen Sadullah Bey, 1913-1917 yılları

³⁰ Noreng, s. 246

³¹ STFA Yatırım Holding, *İLK/Geçmişten Geleceğe STFA*, 2012, İstanbul, s. 102. [İLK başlıklı kitapta Celal Tevfik Karasaban'ın *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan* kitabı s. 359-360'a atıfta bulunulmuştur].

arasında, Kayseri Pınarhisar’da kaymakam olarak yaptığı hizmetlerle ün kazanmış ve “Arap Kaymakam” olarak tanınmıştır. İstiklal Harbi’ne katılmış, Cumhuriyet’in kuruluşunu takiben Hakkâri Valisiyken emekliye ayrılmıştır. Bilâhare Libya’ya giderek Libya’nın bir devlet olarak ortaya çıkış sürecinde ve BM’deki görüşmelerde Türk hükümetinin desteğini de alarak önemli bir rol oynamıştır.

Kral İdris Sünusi’yi; 1969 yılında askeri bir darbeyle devirerek yönetime gelen Kaddafi, imar ve altyapı faaliyetlerine önem vermiştir. Belirtilen çerçevede Trablus (Tripoli) liman inşaatı ihalesini 1972 yılında, kurucuları efsanevi Türk mühendisleri Sezai Türkes ve Fevzi Akkaya olan STFA müteahhitlik firması kazanmıştır. Çok başarılı faaliyetler yürüten bu firma, iyi bir referans olmuş ve diğer Türk inşaat firmaları da Libya’da çok sayıda konut ve altyapı projesine başlamıştır. Türk müteahhitlik sektörü ilk kapsamlı yurtdışı tecrübesini Libya’da kazanmış ve 1972 yılı bu yönüyle bir dönüm noktası olmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı’nın gerçekleştiği 1974 yılında Muammer Kaddafi’nin toplumumuz tarafından büyük takdir gören çok önemli desteğini hâlâ hatırlıyorum. Bu nedenle de Libya’ya karşı düzenlenen askeri harekât sırasında öldürülmüş olmasından üzüntü duymuş ve çok gerilere giderek anılarımı tazelemiştim. Kaddafi’nin ordumuza verdiği destek daha sonraki yıllarda çeşitli anılarda ayrıntılı olarak belgelenmiştir. Örneğin; emekli Büyükelçi Taner Baytok’un *Dış Politikada Bir Nefes*³² başlıklı kitabında; Kaddafi Libyası’nın tutumunu *Kıbrıs Çıkarmasında Tek Yardım ve Destek Libya’dan* başlığı altında şöyle anlatıyor:

Kıbrıs çıkarmasında NATO ve CENTO müttefiklerimiz, kardeş saydığımız birtakım ülkeler dururken bize tek askeri yardım ve destek veren ülke, Kaddafi’nin Libyası ol-

³² Taner Baytok (2005): *Dış Politikada Bir Nefes/ANILAR*, Remzi Kitabevi, s. 197-198.

du. Bu yardımı görmek ve sağlamak üzere Libya'ya giden askeri heyete, ben başkanlık ettim.

Görüşmelerimizde Libya Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten bir binbaşı, bize daha önce gönderdikleri 2 adet DC 9 uçağı dolusu askeri malzemenin bedelini almayacaklarını söyledi. Ben heyet başkanı olarak, hibe kabul etmek yetkisine sahip olmadığımı, Ankara'ya danışmam gerektiğini belirttim. Görüşmelerin ikinci gününde Libya Genelkurmay Başkanı, Hava Eğitim Üssü'ndeki silah ve malzemeyi tümüyle bize devretmeye hazır olduklarını belirtti. Bu malzemeyi biz daha oradayken Türkiye'ye sevk ettiler. Biz de karşılığında, Libya ordu ve donanmasındaki subayların eğitimi için bir program yapıp uyguladık.

Ecevit-Erbakan hükümetinin kuruluşunda parlayan Maliye Bakanı Deniz Baykal'la birlikte Libya Devlet Başkanı Kaddafi'yle görüşmemiz, yediğimiz karavana yemeğı ve Kaddafi'nin özel uçağıyla Türkiye'ye dönüşümüz unutulmaz anılarım arasındadır...

Yine Taner Baytok'un anılarında; Maliye Bakanı Deniz Baykal ile birlikte Libya'nın milli bayramı olan 4 Eylül törenlerinde Kaddafi ile yaptıkları görüşmeye atıfla şu ifadeler yer almıştır:

... Kaddafi, Deniz Baykal'a iltifatlarda bulundu. Türkler ile gurur duyduklarını belirterek, 'birkaç gün kalın, konuğum olun' dedi. Deniz Bey, Kaddafi'ye, Kıbrıs Harekâtı'nı anlattı. Kaddafi, 'Neden tamamını işgal etmediniz' diye sordu, sonra da 'Eğer Yunanistan kıpırdarsa size elimizden gelen bütün yardımı yaparız' dedi. Libya lideri, Baykal'dan 'Ben askerler ile yemek yiyeceğim. Siz de gelin ve onlara Kıbrıs Harekâtı'nı anlatın' diye ricada bulundu. Baykal, 'Sevine rek kalırız ama uçağı kaçırmayız' dedi. Bunun üzerine Kaddafi, 'Önemli değil, benim uçağımla gidersiniz' deyince kaldık. Sonra Türkiye'ye, Kaddafi'nin uçağıyla döndük. Ben bir diplomat olarak, Türkiye'nin çok zor günlerinde Kaddafi'nin gösterdiği bu dostluğu hiç unutmam. Bunu bir vefa borcu olarak anlatıyorum...

Kıbrıs Barış Harekâtı sonunda Türkiye ile Libya arasında oluşan çok olumlu siyasi havanın rüzgârını da arkasına alan ikili ilişkiler 1974 yılından itibaren hızla gelişmeye başlamıştır. Ayrıca Libya'nın Türkiye'ye desteğini göstermek amacıyla Başbakan Abdüsselam Callud, Ocak 1975 başlarında Türkiye'ye gelmiş ve çok uygun koşullarda Türkiye'ye 3 milyon ton petrol satılması için bir anlaşma imzalanmıştır.³³

Üçüncü Ecevit Hükümeti zamanında Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün ve Enerji Bakanı Deniz Baykal'ın talimatıyla, Libya ile Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü arasındaki teknik işbirliği imkânlarını araştırmak üzere Genel Müdür Samim Öztekin başkanlığında oluşturulan heyetteki görevlilerden birisi de bendim.³⁴ 1979 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen bu ziyarette sahil ve Güney Libya'da çöl bölgelerinde yeraltı suyu araştırılması ve kaynakların geliştirilmesi konusunda çeşitli protokoller imzalanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Libya arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler 1970-1990 arasında olumlu bir çerçevede yürümüştür. Irak'ın Kuveyt'i işgalini takiben 1991 yılı başlarında ABD ve müttefiklerinin Irak'a müdahalesi ile sonuçlanan Birinci Körfez Savaşı'nın akabinde Kuzey Irak'ta uçuşa yasak bir hava sahası oluşturulmuştur. ABD uçaklarının bölgedeki denetim uçuşlarında Türk üsleri ve hava sahası da kullanılmıştır.

Kaddafi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a mektup göndererek Türkiye Cumhuriyeti topraklarında Irak karşıtı “Çekiç Güç” oluşturulmasını protesto etmiştir. Bu mektup 13 Temmuz 1991 tarihinde *El Cemahiriye* gazetesinde yayınlanmış ve Libya televizyonu konuya geniş yer ayırmıştır.³⁵

³³ Yaşar Özkan, *Libya'daki Türk Mütteahhithliğinin Arka Planı*, İNTES, 2015, Ankara, s. 13.

³⁴ Genel Müdür Başkanlığı'ndaki heyet: Özden Bilen (Proje İnşaat Da. Bşk.), merhum Behiç Çongar (Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltı Suları Da. Bşk.) ve merhum Osman Melikoğlu (Su Kaynakları Planlama Uzmanı) oluşmaktaydı.

³⁵ Özkan... s. 15

Başbakan Necmettin Erbakan'ın, 1996 yılında Libya ziyareti esnasında Kaddafi'nin Kürt vatandaşlarımızla ilgili sözleri de Türk hükümetiyle Libya arasında yeni bir siyasi gerginliğe neden olmuştur.

Önce Arap ülkeleri arasında bölgesel bir oyun kurucu olmaya özenen Kaddafi ilgi görmeyince bazı Afrika ülkelerine yönelmiş ve bu ülkelerde etkili olmaya çalışmıştır. Komşusu Çad'a asker göndermiş ve Çad'ın bazı bölgelerini işgal etmişse de sonra askerlerini çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Batı Afrikalı isyancı askerlere, aralarında İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun (IRA) da bulunduğu çeşitli silahlı örgütlere destek vermiştir. Dış politika uygulamalarının yarattığı sıkıntılar Libya ekonomisine ve Türkiye ile olan ilişkilerine de olumsuz yönde yansımıştır.

Afrika'da Güç Dengesi

Afrika kıtasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeci güçler tarafından oluşturulan 54 ülkenin “yapay sınırları” günümüzde yaşanan pek çok çatışma ve sorunun ana nedenidir. Otuz milyon km² yüzölçümüyle ABD'den üç kat büyük olan Afrika'da 2000 dil konuşulmakta ve yaklaşık bir milyar insan yaşamaktadır.

Siyaset bilimci Prof. Dr. Chantal Mouffe, bağımsızlık sonrası ortaya çıkan duruma ilişkin olarak aşağıda alıntılanan yorumu yapmıştır:³⁶

...Afrika'dan bahsederken, buradaki ülkelerin birçoğunda var olan koşulların, geçmiş sömürgecileri tarafından onlara bırakılmış yetersiz siyasi sistemlerin sonucu olduğundan söz ediyoruz. Çoğu durumda bağımsızlık bu ülkeleri istikrarlı ulus-devletlere değil... etnik derebeylik parçalarına dönüştürdü. Birçok uzman Afrika adetlerine da-

³⁶ Chantal Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek/Agonistik Siyaset*, Çev. Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 58-59.

ha uygun demokrasi biçimlerine ihtiyaç olduğundan ve ulusal birliği sağlayan hükümetlerin, bu ülkeleri bir arada tutmaya ve kalkınmalarını desteklemeye daha uygun olabileceğinden bahsediyor...

İşin içinden çıkamayan Mouffe, bir akademisyen olarak amacının, *son sözü söylemek olmadığını ve konunun tartışmalı kaldığını belirterek*, ... serbest piyasa uygulamaları eşliğinde Batı'nın dayattığı modele eleştirel bir bakış açısı getirmektedir.³⁷

Çin'in uygulamaları, Mouffe'nin görüşlerini desteklemektedir. Çin'in Afrika'da sağladığı üstünlüğü önlemek için başta Fransa ve Avrupa Birliği (AB) üyesi bazı ülkelerin ileri sürdüğü, *“Çin demokratik olmayan Afrika hükümetleriyle ortaklık kuruyor”* söylemine karşı Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhou Wenzhong, *“ülkelerin iç işlerine karışmama”* ilkesini benimsedikleri yönünde cevap vermiştir.³⁸ Cevabın devamında, *“Batı, hazır olmadıkları halde bu ülkelere piyasa ekonomisi ve çok-partili demokratik sistem dayatmaya çalışmaktadır. Batı'nın daha önce bize yönelik olarak da kullanmaya çalıştığı ambargolara karşıyız”* demiştir. Bu tespitler ilginç ve anlamlıdır.

Çin'in, Afrika'nın başta petrol olmak üzere doğal kaynaklarına gösterdiği ilgi ve kıtanın altyapı projelerini geliştirme çalışmaları 1990'lı yıllardan itibaren çok artmıştır. Binlerce Çinli, iş yapmak için Afrika'ya gelmiş ve hatta göçmen olarak yerleşmiştir. Belirtilen gelişme ABD'yi, Fransa ve AB'yi Afrika'da yeni politikalar üretme ve Çin'in etkisini kırma çabalarına yönlendirmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında geleneksel olarak başta Fransa ve İngiltere gibi eski sömürgeci ülkelerle Sovyetler Birliği'nin güç çatışmasına sahne olan Afrika kıtasında şartlar değişmeye başlamıştır. Komünist ideolojiyi terk eden Rusya, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını ön plana almıştır.

³⁷ a.g.e.

³⁸ İlkay Ata, *Stratejik Analiz Dergisi*, ASAM, Temmuz 2008, Sayı 99, s. 61-65.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Afrika kıtasındaki ilk büyükelçiliği, Atatürk döneminde 1926'da, başkent Addis Ababa'da açılmıştır.³⁹ Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Etiyopya'da büyükelçilik açılması, Atatürk'ün Afrika kıtasına barışçı yakın ilgisinin açık bir göstergesidir. 20. yüzyılın ilk yıllarında tüm Afrika, Avrupa tarafından kolonize edilmiş durumdaydı. Milli birliğini ancak 1861'de sağlayan İtalya, diğer Avrupa devletlerinden geri kalmamak için Somali ve Eritre'den sonra Etiyopya'yı da işgal etmek istemişse de başarılı olamamıştır. Etiyopya ordusuna 1895 yılında Adua'da yenilen İtalyanlar, geri çekilmiştir.

Aradan 40 yıl geçtikten sonra faşist Mussolini yarım kalan girişimi tamamlamak amacıyla 1935 yılında Etiyopya'yı işgal etmişse de Cemiyeti Akvam'da işgal kınanmış ve Türkiye Cumhuriyeti, İtalya'yı kınayan ülkeler safında yer almıştır. Bunun üzerine Mussolini hükümeti, Türkiye'ye nota vererek protesto etmiştir. Dünyanın yeni bir harbe sürüklenmekte olduğu yıllarda Atatürk, bu fakir ülkeye desteğini sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da BM'nin kurucu üyesi olarak Türkiye Cumhuriyeti, tüm Afrika ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmasına yardımcı olmuş ve siyasi destek sağlamıştır.⁴⁰

Fransa özellikle Batı Afrika'da çok sayıda koloni oluşturmuş ve sömürgeci uzun geçmişi nedeniyle, Fransızca konuşan Afrika kökenli bir nüfus yaratmıştır. Halen 27 devlet Fransızca konuşan ülkeler topluluğuna mensup olup, bu ülkelerde yaklaşık 250.000 Fransız yaşamaktadır.⁴¹ Fransa; Afrika'daki askeri müdahalelerini açıklamak için eski kolonilerinde yaşayan etnik Fransızları koruma amacını sık sık kullanmaktadır.

Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması, Fransa'nın Afrika'daki etkinliğini sonlandırmamıştır ve kıtanın çeşit-

³⁹ Numan Hazar, *Stratejik Analiz Dergisi*, ASAM, Temmuz 2008, Sayı 99, s. 18-25.

⁴⁰ a.g.e, s. 18-25.

⁴¹ Deniz Altınbaş, *Stratejik Analiz Dergisi*, ASAM, Temmuz 2008, Sayı 99, s. 52-60.

li bölgelerine dağılmış askeri üsleri bulunmaktadır. Zaman zaman bu gücü ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Ancak 1994 yılında Ruanda’da iki etnik grup arasındaki iç çatışmada bir milyon civarında insan hayatını kaybetmişse de Fransa, soykırımı önlemek için bir girişimde bulunmamıştır.⁴² Libya’daki gelişmeler de aktif rol almasının nedeni ise bu ülkenin petrol kaynaklarının cazibesi ve Fransa’nın eski sömürge ve kolonilerine kuzeyden açılan bir kapı olmasıdır.

İç Savaş ve Yeni Yönetim Arayışı

Tunus’ta 17 Aralık 2010’da işsiz bir mühendisin kendisini yakmasıyla başlayan gösteriler kısa sürede büyüyerek 33 yıldır iktidarda olan, yolsuzluk dosyası kabarık Zeynel Abidin Bin Ali’nin devrilmesiyle sonuçlanmış ve olaylar Mısır’a yayılarak Hüsnü Mübarek rejiminin de sona ermesine neden olmuştur.

Libya ve Kaddafi’nin kaderinde petrolün rolünü değerlendiren, Batı’nın petrol çıkarlarıyla çatışan Kaddafi politikalarının hesap sorulmak üzere Batı tarafından “not edildiği” belirtilmişti. Tunus ve Mısır arasında yer alan Libya’ya da ateşin sıçraması kaçınılmazdı. Batılı ülkelerce “hesap sorulma gününün” geldiğine karar verildi ve 17 Şubat 2011’de Libya’daki rejim karşıtı örgütler, sağlanan dış desteklerin katkısıyla ülkenin doğu ve batı kesiminde bazı alanlarda denetimi ele geçirirken; Kaddafi, hava gücüyle bu bölgeleri bombalamaya başladı.

Dış müdahaleler ile yaratılan kargaşa üzerine BM Güvenlik Konseyi alışılmadık bir hız(!) ve dayanışma sergileyerek derhal toplanmış ve “sivilleri koruma” amacına yönelik 1973 sayılı karar ile Libya hava sahasını uçuşa yasak

⁴² Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 314.

bölge olarak ilan etmiştir. Bu girişim, “sivilleri koruma sorumluluğu” olarak ifade edilen BM prensibinin ilk uygulaması olmuştur.⁴³ Söz konusu karar, Güvenlik Konseyi’nin 17 Mart 2011’de 10 üyesinin “evet” oyuyla kabul edilirken Çin, Rusya, Almanya, Hindistan ve Brezilya oylamada “çekimser” kalmıştır. Güvenlik Konseyi kararı, Kaddafi güçlerinin etkisiz hale getirilmesi için sadece hava ve denizden Libya’ya müdahaleyi kapsamakta ve kara harekâtı yapılmasına ilişkin bir hüküm içermemekteydi.

Güvenlik Konseyi’nde Fransa, İngiltere ile birlikte askeri harekât fikrinin savunucusu olarak öne çıkmıştır. Libya ile coğrafi yakınlığı ve tarihi bağları olan İtalya başlangıçta kararsız kalmışsa da bilahare tutum değiştirmiştir. Güvenlik Konseyi kararından iki gün gibi çok kısa bir süre sonra 19 Mart’ta Fransız Hava Kuvvetleri, Bingazi yakınında Kaddafi’ye bağlı askeri birlikleri bombalamaya başlamıştır. Batılı ve Arap liderler aynı gün, 19 Mart 2011’de, askeri operasyonları destekleme yönünde görüş açıklamışlardır. Kıbrıs’tan Libya’ya yapılacak askeri harekâtın, adaletin güvenliğini tehlikeye atacağını belirten Rum yönetimi operasyona sıcak bakmamıştır. Benzeri endişeleri taşıyan diğer bir AB üyesi ülke de Malta’ydı. Türkiye başlangıçta Libya’ya müdahaleye isteksiz görünse de İtalya gibi karar değiştirerek, bir askeri üssünü NATO uçaklarının kullanımına açmıştır.

Sonuçta; NATO hava kuvvetleri Kaddafi’nin hava ve kara kuvvetlerini tamamen etkisiz hale getirmiştir. Müdahale uçuşa yasak bölge oluşturma’nın çok ötesine geçerek “asıl amacından sapmış”, Libya’nın komuta kontrol merkezleri ve Kaddafi’nin yerleşkesini vurmak için kullanılmıştır.

Eski Britanya Başbakanı Tony Blair’in Kaddafi ile 25 Şubat 2011 tarihinde yaptığı telefon görüşmelerinin belgelerin-

⁴³ Joseph S. Nye, Jr... s. 314

den; Kaddafi'nin Başbakan Blair'e,⁴⁴ ... *Hükümetinin devrimesine izin verilmesi halinde cihatçıların Avrupa'ya saldıracaklarını* söylediği ve konuşmanın devamında... *Bu; Bin Ladin benzeri cihat hali. Akdeniz'i kontrol ettikten sonra; Avrupa'ya saldıracaklar. Bu durumu uluslararası topluluğa açıklamalısın. Gazeteciler gelsin hakikati görsünler...* dediği belirtilmektedir. Konuşmanın sonunda Blair'in cevaben, *Barışçı değişim yolu ve ülkeyi terk et* telkinlerinin dışında bir şey söylemediği, İngiliz basın-yayın organlarında yer almıştır.

Kısa süren savaşın sonucunda Kaddafi, Sirte kentinde, 20 Ekim 2011 tarihinde linç edilerek öldürülmüş ve bir dönem kapanmıştır. Libya Devleti'nin direnişi 17 Şubat-30 Ekim 2011 arasında altı ay gibi kısa bir süre sürmüştür. NATO kazanmışsa da Libya'da İkinci İç Savaş başlamıştır. Kaddafi yönetiminden sonra; Kurucu Meclis olarak çalışacak Libya Genel Kongresi seçimleri 7 Temmuz 2012'de yapılmıştır. Bu meclisin görev süresinin bitiminde; 2014'te Temsilciler Meclisi seçimlerinin sonuçlarına bazı gruplarca itiraz edilmiş ve yeni seçilen meclis, Trablus'ta toplanamamış ve Tobruk kentine taşınmıştır.

BM gözetiminde 2014-2015 yılları içinde gerçekleştirilen diyalog süreci sonucunda Fas'ın Suheyraat kentinde *Libya Siyasi Anlaşması (LSA)* yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre; kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ülkenin meşru icra organı olarak kabul edilmiş, Libya Genel Kongresi ise Yüksek Devlet Konseyi (Başkanlık Konseyi) adını almıştır. Ancak UMH Tobruk kentinde toplanan meclisten güvenoyu alamamıştır.

Trablus merkezli ve BM tarafından tanınan UMH ile Libya'nın doğusunda Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi'ne bağlı silahlı gruplar arasındaki çatışmalar uzun süre devam etmiştir. Libya'nın Akdeniz sahilindeki kentlerinin yönetimi

⁴⁴ <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/tony-blair/12086505/Tony-Blairs-phone-conversations-with-Colonel-Gaddafi-revealed.html>

farklı aşiret ve siyasi gruplar arasında, 2012 yılından bu yana sık sık el değiştirmiştir. Tobruk yönetimi Fransa, Rusya, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın desteğine sahiptir. BM tarafından tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti ise Türkiye Cumhuriyeti ve Katar Emirliği ile işbirliği yapmaktadır. Aşağıda yer alan *şematik harita*, Haziran 2020 tarihi itibarıyla Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin ve Tobruk yönetimi denetimindeki bölgeleri göstermektedir.

Belirtilen iki bölge arasında yer alan Sirte ve güneydeki Cufra kentleri stratejik yönden büyük önem taşımaktadır. Tobruk yönetiminin denetimindeki bölgeler, diğer bir ifadeyle Sirte ve Cufra'yı birleştiren hattın doğusu petrol bakımından daha zengindir. Libya'nın bütünlüğünü yitirmesi veya petrol kaynaklarının tahsisi hususunda bir uzlaşmaya varılmaması Trablus merkezli yönetimin ekonomisi yönünden olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Trablus ve Bingazi'de yerleşik aşiretler arasında, özellikle petrol bulunduktan sonraki ilk yıllardan başlayarak petrol gelirinin paylaşımı hususunda zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Nüfusun daha yoğun olduğu Trablus ve çevresindeki aşiretler, petrol gelirinin nüfusa göre taksim edilmesini ısrarla talep etmiştir. Bu da iç savaş benzeri sorunları büyük ölçüde artırmıştır.

Libya'da savaşan iki taraf arasında 23 Ekim 2020 tarihinde Cenevre'de, BM gözetiminde kalıcı ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Libya'da askeri heyetlerin imzaladığı ateşkes anlaşmasının ardından siyasi heyetler de Tunus'ta toplanarak 24 Aralık 2021'de parlamento ve başkanlık seçimleri yapılması hususunda anlaşmışlardır. Savaşan tarafların siyasi temsilcilerinin yanı sıra tüm bölgelerden yerel liderlerle birlikte 75 temsilci bir araya gelerek Libya Diyalog Forumu oluşturulmuştur. Seçimlere kadar geçiş dönemini yönetmek üzere yeni bir siyasi yapı kurulması hususunda uzlaşılmıştır. Ancak Libya'nın tekrar üniter bir devlet haline gelmesi zor görünmektedir.

UMH ve Tobruk Yönetimi (Halife Hafter) Denetimindeki Bölgeler (13 Eylül 2020)

Son Söz Yerine

Soykırım ve terör tehdidi altında karışıklık yaşanan devletlere, yabancı güçlerin; ülke egemenliğini göz ardı edip müdahale etme hakkı olduğunu savunan bazı görüşler vardır. *Birleşmiş Milletler Tehditler, Fırsatlar ve Değişim Üst Düzey Paneli*, 2005 yılında, “sivilileri savaşın sonuçlarından ve insan hakları ihlallerinden korumanın ortak bir uluslararası sorumluluk olduğu ilkesini” onaylamıştır. Bu prensibe göre, “Egemen hükümetlerin soykırım, büyük ölçekli etnik temizlik ve ciddi insan hakları ihlallerini önlemekte yetersiz ya da isteksiz kaldığının, Güvenlik Konseyi tarafından ispatlanması durumunda belirtilen uluslararası sorumluluk, son çare olarak, askeri müdahaleye izin vermek suretiyle yerine getirilebilir.”⁴⁵

“Müdahale” son derece karmaşık bir kavramdır ve yanlış uygulanması ihtimali de yüksektir. Bunun nedeni, kavramın tarif ve tanımlamaya dayanması ve müdahaleyi gerektiren unsurlara değer yargıları yükleyerek bir kural ortaya koymasıdır. Müdahale tartışmaları aynı zamanda ahlaki tartışmalardır. Egemen devletlerin iç işlerine müdahale etmeme, uluslararası

⁴⁵ Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, *Küresel çatışmayı ve işbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 301.

sı hukukun temel bir ilkesidir. Belirtilen ilke, hem düzeni hem adaleti etkilediğinden güçlü bir normdur. Düzen kaosa sınır getirir.⁴⁶ Devletler kendi sınırları içinde ortak bir yaşam geliştirme hakkına sahip olan insan topluluklarıdır. Yabancılar, ülkelerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı göstermelidir. Bir ülkenin başka ülkelere demokrasi ihraç etmek gibi ayrıcalıklı küresel veya bölgesel sorumluluğu olamaz.

Müdahale en geniş tanımla, egemen bir devletin iç işlerini etkileyen dış kaynaklı eylemlere atıfta bulunur. Bu eylemler bir ülkenin iç politikasını etkilemeye yönelik demecilerden, radyo ve TV yayınlarına en uçta ise sınırlı askeri eylemlerden askeri istilaya kadar geniş bir çerçevede değişim gösterir ve farklı müdahale görüşleri ortaya çıkabilir. Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere ve ABD'nin başta petrol olmak üzere ekonomik çıkarları, Kaddafi'nin yönetimden uzaklaştırılmasında ve linç edilerek öldürülmesinde rol oynamıştır.

2011 yılından itibaren Libya bir iç kargaşa batağına gömülmüş ve parçalanmıştır. Bu savaşın ne zaman biteceği ve Libya halkının petrol zenginliğine rağmen sefaletten kurtulup kurtulamayacağı belirsizdir. “Yumuşak güç” kavramının mucidi Prof. Dr. Joseph S. Nye'nin de belirttiği gibi, Kaddafi bir diktatördü ama onun yönetimindeki Libya bugünkü başarısız devlet değildi.⁴⁷ Libya halkı farklı tarikat, kabile ve aşiretlerden oluşmuş ve ulus kimliği kazanamamışsa da Kaddafi yönetiminin bu parçalı yapıyı yarım asra yakın bir arada tutmayı başardığını kabul etmeliyiz.

Türkiye ile Kaddafi Libyası'nın ilişkisine ait belirttiğim hususlar ve yaptığım çeşitli alıntılar, “Kaddafi güzellemesi” olarak algılanmamalıdır. Kaddafi bir diktatördü. Diğer diktatörlerden farkı; zaman zaman itaatkâr olmamasıydı. Bu emperyalist ve kapitalist devletlerin hiç hoşlanmadığı bir yapıdır. Onlar daima isteklerine uyan diktatörler ister.

⁴⁶ Nye, Jr & Welch, s. 301

⁴⁷ Nye, Jr & Welch, s. 315

SURİYE

Suriye’de İç Savaş Öncesi

Halep-Haseki karayolu üzerinde 1986 yılının çok sıcak bir Haziran gününde Suriyeli meslektaşlarımızla birlikte, Süleyman Şah Türbesi, Tabqa Barajı ile Rakka ve Deyr ez Zor civarındaki sulama tesislerine ulaşmak için birbirimize şakalar yaparak hızla yol alırken 25 yıl sonra bu topraklarda çok kanlı bir iç savaşın yaşanacağını düşünemezdik.

Yurtdışında uluslararası nitelikte pek çok toplantıya görevli, emekliliğimi takiben de davetli olarak katıldım. Toplantılardan fırsat buldukça gittiğim kentleri tanımak için yaptığım gezilerden önce şehirde güvenlik yönünden dikkat etmemiz gereken kesimler olup olmadığını tahkik ederdim. 1980’li yıllarda sınıraşan sulara ilişkin Ortak Teknik Komite Toplantısı nedeniyle Bağdat ve Şam’da bulunduğum sırada bir diplomatımızın, ...*Bu şehirler de örneğin; New York ve Washington’da olduğu gibi asayiş yönünden riskli bölgeler yoktur, istediğin yere güvenli olarak gidebilirsin...* dediğini hatırlıyorum. Bu ortamdan kentlerinde ‘intiha bombacıları’ do-laşan, yerleşim yerleri bombalanan, terörist örgütlerin cirit attığı ülkeler yaratılmıştır. Adeta “mahşerin dört atlısının⁴⁸” dördü de salıverilmiş gibi: “*hastalık, kutluk, savaş ve ölüm*”.

Bu kitabın hazırlıklarını yaptığım sırada, 2011 yılı içinde

⁴⁸ Yuhanna İncili’nde kıyamet alameti olarak ortaya çıkacağı belirtilen atlılar.

başlayan Suriye İç Savaşı yedinci yılını doldurmuş ve Suriye’de her şey tüm Ortadoğu coğrafyasına etki edecek şekilde belirsiz bir sona doğru sürüklenmekteydi.

Ortak Komite çalışmaları çerçevesinde 23-30 Haziran 1986 tarihleri arasında sekizincisi Şam’da yapılan toplantının sonunda iki gün süreyle Fırat üzerinde Suriye’nin kilit barajı olan Tabqa ile bunun hemen altındaki Tawra Barajı, Rakka ve Deyr ez Zor yakınlarındaki sulama tesislerini incelemek amacıyla teknik bir gezi düzenlenmiştir. Barajların gezilmesini takiben gece Rakka kentinde kalınmış, ertesi gün sulama tesisleri görülmüş ve Şam’a geri dönmüştür. Bu arada yol güzergâhı yakınında olan Süleyman Şah Türbesi’ni ziyaret isteğimiz Suriye hükümet yetkililerince olumlu karşılanmıştır. Süleyman Şah Türbesi, Tabqa Barajı ve yakınlarındaki sulama tesislerini gördükten sonra heyetimiz, 29 Ekim 1986 tarihinde Rakka kentinde bir gece geçirmiştir.

Tarihin garip bir tecellisi olsa gerek; dünyanın en kanlı terör örgütlerinden Irak Şam İslam Devleti’nin (DAEŞ/İŞİD) kısa bir süreliğine yönetim merkezi olan Rakka da, yaklaşık bin yıl önce astronomik gözlemlerin yapıldığı *bilim tarihi* kitaplarında yer almıştır. İlk İslam astronomları arasında *en tanınmış* olarak bilinen Ebu Abdullah el-Battani’nin astronomi çalışmalarını; Halep’in 160 km doğusunda yer alan Fırat Nehri kıyısındaki *el-Rakka*’da yaptığı Colin A. Ronan⁴⁹ tarafından hazırlanan *Bilim Tarihi* kitabında belirtilmektedir. Battani’nin (858-929) Rakka kentinden, güneş ve ay tutulmalarıyla diğer astronomik olayları gözlemlediği bilinmektedir. Urfa-Harran’da doğmuş ve Latince Albategnius olarak anılan astronomun ismi Ay’daki bir bölgeye verilmiştir. Battani’nin *Astronomi Cetvelleri* kitabından (*Kitab-el Zic*) Kepler, Tycho Brahe, Copernicus gibi Avrupalı astronomlar da faydalanmıştır.

Rakka çevresi ve Suriye’nin kuzeydoğusunda Cezire (al-Jezirah) olarak anılan yerlerin 9. yüzyılda ağaçlar ile

⁴⁹ Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi/Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, Çev. E. İhsanoğlu, F. Günergun, Ankara, TÜBİTAK, 2003, s. 231-239.

kaplı bir dinlence mahalli olduğu ve ünlü Abbasi Halifesi Harun Reşit'in (Haroun al-Rashid) yaz aylarında Bağdat'tan bu bölgeye geldiği ve yol güzergâhının bir bölümünün ormanlık bölgeden geçtiği söylenmektedir.⁵⁰

Süleyman Şah Türbesi'ni Ziyaret

Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Fırat Nehri kıyısında suya kapılarak iki askeriyle 1086 yılında şehit olduğu ve naaşlarının Caber Kalesi eteklerinde bir türbede bulunduğu anlatılmaktadır. Bazı tarihçiler ise bu öykünün kesinlik taşımadığını ve nesiller boyunca söylence olarak günümüze taşındığını iddia etmişlerdir. Ancak Süleyman Şah, tarihimizde simge bir isim olarak yer etmiş, türbesi ve üzerinde bulunduğu toprak manevi bir değer kazanmıştır.

Suriye'de iç savaş başlayınca kadar Süleyman Şah Türbesi kamuoyunun gündeminde yer almamıştır. Türbeyi ziyaret ettiğimiz 1986'nın Haziran ayında, Fırat Nehri kıyısında Türk toprağı bir türbenin varlığından bilgi sahibi kişi sayısının çok az olduğunu tahmin ediyorum. Atatürk Cumhuriyeti'nin eski nesilleri, Cumhuriyet tarihiyle birlikte Selçuklu ve Osmanlı tarihi konusunda da oldukça geniş bir bilgi ve kültüre sahiptir.

Gazi Lisesi'nde eğitim görürken tarih öğretmenlerimizin; Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Fırat Nehri'ni geçerken başına gelenlerin öyküsünü romantik bir ifade ile anlattıklarını çok iyi hatırlıyorum. Ayrıca genç mühendisler olarak Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde çalışıyor olmamız da Fırat Nehri kıyısındaki Süleyman Şah Türbesi'ne duyduğumuz ilginin bir diğer nedeniydi. Suriyeli yetkili makamlara, türbenin Türkiye Cumhuriyeti toprağı olduğunu ve görmek istediğimizi belirtirken kendilerine bu yerin tarihi hakkında da bilgi verdik. Suriye gibi kapalı ve çok bürokratik bir rejimin yetkilileri tarafından ziyaret isteğimize hemen olumlu yanıt verildiğini de bir hakşinaslık olarak ifade etmek isterim.

⁵⁰ Peter Mansfield, *The Arabs*, Penguin Books, 1990, NY, s. 373.

Atatürk Cumhuriyeti, ne Osmanlı ne de Selçuklu dönemini “paranteze almamıştır”! Ama bazılarının Cumhuriyet dönemini bir “reklam arası olarak” isimlendirmeleri çok hazine olduğu kadar nasıl bir cehaletin içinde olduklarını da göstermektedir. Milli Mücadele yıllarında, Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşmasıyla türbeye ilişkin özel bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre; türbe ve yanındaki askeri karakol binası Türk topraklarının bir parçası olmuştur. Bu çaba, Atatürk ve silah arkadaşlarının milli simge ve değerlere ilişkin hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Ankara Antlaşması ayrı bir bölüm halinde ele alınarak incelenecektir.

Türbenin bakımı ve korunmasıyla görevli askerlerimizle tanışmak ve konuşma fırsatı bize büyük bir zevk ve heyecan vermişti. Ayrıca ziyaretçilerin hissiyatlarını yazdıkları özel deftere bizler de duyduğumuz memnuniyeti ifade eden sözcükler ile not düşmüştük. Hatırladığım bir diğer husus ise; bize refakat eden Suriyeli arkadaşlarımıza ve müzakerelerde Irak’ı temsil eden heyet üyelerine pasaportları yoksa Türbe ve Saygı Karakolu alanına giremeyeceklerini ifade ederek birbirimize takılmış ve neşeli birkaç saat geçirerek Fırat Nehri kıyısında soluklanmıştık.

Türbe girişi önünde Türk heyeti üyeleri ve bir Mehmetçik: soldan sağa doğru T. Aydingöz, S. Bayoğlu, Ö. Bilen, Karakol Komutanı Mehmetçik, önde S. Uşkay

Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu tören alanında çekilmiş bir fotoğraf. Fotoğrafta yer alanlar soldan sağa doğru sırasıyla: Irak heyetinden Cemil Mahmut, Türk heyetinden S. Bayoğlu, Ö. Bilen, Suriye heyetinden Razi Asfari ve Türk heyetinden T. Aydıngöz.
Kaynak: Ö. Bilen, 29 Haziran 1986

Yolculuğumuzda durduğumuz bir ana ait fotoğraf: ayakta olanlar soldan itibaren N. Özçırpıcı, S. Bayoğlu, S. Uşkay, T. Aydıngöz ve önde Razi Asfari
Kaynak: Ö. Bilen, 29 Haziran 1986

Ankara Antlaşması'nda Süleyman Şah Türbesi

Kurtuluş Savaşı, Batı Cephesi'nde devam ederken Büyük Millet Meclisi hükümeti Birinci Dünya Savaşı galiple-

rinden Fransa'yla 20 Ekim 1921'de, Güneydoğu Anadolu-Suriye hududunu tespit eden *Ankara İtilafnamesi/Antlaşması'nı* imzalamıştır. Bu antlaşmayla; Suriye içinde Fırat Nehri kıyısında kalan Süleyman Şah Türbesi'nin üzerinde bulunduğu bölgenin de Türk toprağı olarak kabul edilmesi hususunda uzlaşmaya varılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Ankara Antlaşması'na giden yolun dikkatle incelenmesi, Atatürk'ün diplomatik dehasını ortaya koyacaktır. Fransa'daki siyasi gelişmeleri yakından izleyen Atatürk, İngiltere ve Fransa arasında kopmanın kaçınılmaz ve yakın olduğunun farkındaydı. Türk ordusunun Sakarya Savaşı'nda İngiltere destekli Yunanistan'a karşı sağladığı başarı ve Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması, Fransa'yı, Ankara hükümetiyle bir antlaşma yapmaya itmekte ve Fransa'da bu konuda kamuoyu baskısı da artmaktaydı.

Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Adana cephelelerinde Türklerin Fransızlara karşı yürüttüğü halk savaşına karşı Fransızlar 80.000 kişilik bir işgal ordusu bulundurmaktaydı ve Fransız Parlamentosu bu masrafı daha fazla üstlenmek istemiyordu. Sosyalist Fransız Başbakanı Aristide Briand⁵¹ Ocak 1921'de iktidara gelmiş ve senatoyla aynı görüşü paylaşmaktaydı. Fransa Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin-Bouillon (Buyon) 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemal Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'le görüşmeler yapmıştır. Ancak bu ilk görüşmede bir uzlaşmaya varılamamıştır.

Franklin-Bouillon'un başarısızlıkla sonuçlanan ilk ziyareti sonrasında; 23 Ağustos-13 Eylül arasında Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi durdurulmuştur. 13 Eylül 1921 Sakarya Meydan Savaşı'nın sona erdiği tarihtir. Mustafa Kemal Paşa bu savaştan sonra Gazi ve Mareşal unvanını almıştır.

⁵¹ David Fromkin, s. 539, ...

Franklin-Bouillon, Ankara'ya ikinci bir ziyaret yapmıştır. Bu ziyaret sonucunda Büyük Millet Meclisi hükümeti, Birinci Dünya Savaşı galiplerinden Fransa'yla 20 Ekim 1921'de, güney sınırlarımızı tespit eden *Ankara İtilafnamesi/Anlaşması'nı* imzalamıştır. Ankara İtilafnamesi, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması'nın üçüncü maddesinde de belirtilmiş olup, Lozan Anlaşması'nın ayrılmaz bir parçasıdır.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey 1 Kasım 1921 (1337) Salı günü Millet Meclisi'nde söz alarak maddeler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Antlaşmanın Süleyman Şah Türbesi'ne ilişkin 9'uncu maddesi şöyledir:

Süleymaniye'nin müessisi Sultan Osman'ın büyük pederi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde kâin ve Türk mezarı namıyla maruf merkadi müstemilatı ile beraber Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada muhafızlar ikame ve Türk bayrağı keşide edilecektir. (Osmanlı Hanedanı'nın Kurucusu Sultan Osman'ın büyük babasının Caber Kalesi'nde bulunan ve Türk mezarı olarak bilinen kabri ve ekleri Türkiye'nin malı olarak kalacak, Türkiye orada muhafızlar bulunduracak ve Türk bayrağı çekecektir.)

Veliaht Şehzade Abdülmecit Efendi, 18 Kasım 1921'de Meclis Başkanlığı'na gönderdiği mektupta, Meclis'in Fransa ile yaptığı antlaşmadan duyduğu memnuniyeti ve şükranlarını şu cümleler ile ifade etmiştir:

Osmanlı sülalesinin kurucusu Sultan Osman'ın büyük pederi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve "Türk Mezarı" diye bilinen kabrinin müstemilatı ile beraber Türkiye'nin malı olarak kalması, Türkiye tarafından korunması ve buraya Türk bayrağı çekilmesi hükmü, Türklerin hâkimiyet tarihinin tek vücut ve tek bir emel şeklinde olduğuna dost ve düşmana göstermiştir.

Ankara Antlaşması'yla Fransa tarafından Millet Meclisi hükümeti hukuken tanınmış, Fransa, Hatay dışında Gü-

ney ve Güneydoğu Anadolu’da işgal ettiği bölgelerden çekilmiştir. Fransa’nın Ankara hükümetiyle uzlaşmaya varması Birinci Dünya Savaşı’nın iki süper gücünden İngiltere’yle arasının açılmasına neden olmuştur.

*Barışa Son Veren Barış*⁵² başlıklı ünlü kitabında Pulitzer ödüllü yazar David Fromkin, Ankara Antlaşması sonucunda dönemin iki süper gücü arasında ortaya çıkan ihtilafa şu cümlelerle yer vermektedir:

İngiltere’nin bu diplomatik yalnızlığı Mustafa Kemal’in usta diplomasisi sayesinde olmuştur. Ankara rejimi, iki müttefiki bilerek birbirine düşürmüştür.⁵³

Benzer değerlendirmeler yabancı diğer kaynaklarda da bulunmaktadır. Prof. Dr. Harry N. Howard’ın 1931 yılında ABD’de yayınlanan *Türkiye’nin Taksimi: Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)* başlıklı kitabında aşağıdaki yorum yapılmıştır:⁵⁴

Ankara hükümeti bahadırılığını (kahramanlığını) gösterirken diplomasi sahasında da çok parlak hareket ediyordu. 1921 başlarında Türkiye komşularıyla münasebetlerini yoluna koydu, Fransa ve İtalya ile dostluğunu yeniledi -bu suretle bu iki devleti İngiltere’den ayırdı- ve Sovyet Rusya’nın dostu oldu.

Churchill 26 Ekim 1921’te Bakanlar Kurulu’na sunduğu raporda Ankara Antlaşması’na atıfla şöyle diyordu:

Bu habere inanmak çok güç, eğer doğruysa, Fransa hükümetinin diplomasi dilinde ancak; dostça olmayan davranış olarak nitelendirilebilecek bir şeyden suçlu olduğunu gös-

⁵² David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Avon Books, 1989, New York, pp. 536-539.

⁵³ a.g.e., p. 538, ...

⁵⁴ Harry N. Howard, *Türkiye’nin Taksimi: Bir Diplomasi Tarihi (1913-1924)*, Türk Tarih Kurumu, Çev. Salih Sabit Togay, 2018, Ankara, s. 338. Özgün adı: *The Partition of Turkey, A Diplomatic History (1913-1924)* olan kitap 1931 yılında ABD’de basılmış, Salih Sabit Togay tarafından 1942 yılında Osmanlı harfleriyle tercüme edilmişse de uzun bir süre basılamamıştır. Kitap çok sonraları Mustafa Çufalı ve Veysel K. Bilgiç tarafından Latin harflerine, günümüz Türkçesi ve standartlarına göre yayına hazırlanmış ve 2018 yılında yayınlanmıştır.

termektedir... Fransızlar, Franklin-Bouillon aracılığıyla sadece Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarını korumaya değil, bu çıkarları İngiltere aleyhine elde etmeye de yönelen bir anlaşma yapmaya çalışmaktadır. Fransızlar anlaşıldığı kadarıyla bizim de Yunanlarla böyle Fransız aleyhtarı anlaşmalarımız olduğuna inanmaktadırlar... Kral Faysal'ın da İngiltere tarafından Irak tahtına çıkarılmasına çok kızmışlardır...

Gerçekten de; Fransa Başbakanı Briand, Versay Anlaşması çerçevesinde Fransa-Almanya arasındaki sınırların tespitinde İngiltere'den aradığı desteği bulamamıştı ve İngiltere'ye kızgındı. İngiltere Başbakanı Lloyd George'la Curzon'un da arası açıktı. Kısaca ortalık toz dumandı. Tarihçi Margaret MacMillan⁵⁵ 2001 yılında basılan kitabında; Atatürk'ün diplomatik başarısını vurgularken Curzon'un ruh halini *öfkeden kuduruyordu* kelimeleriyle ifade eder ve İngiliz Dışişleri Bakanı'nın söylediklerini alıntılar: ... *Fransa'yla aramızda yine eski, geleneksel uzaklaşma başladı. Tedbirsiz bir hükümetin ve yalancı bir basının söylediği her şey de bunu artırıyor ...*"

Bir asır önce; Türkiye-Suriye sınır hattı çizilirken yaşanan *geleneksel diplomasi* çabalarının çok kısa bir özeti yukarda verilmiştir. Ancak konunun genelde ihmal edilen bir diğer boyutuna da değinme ihtiyacı duydum. Zamanımızda uluslararası ilişkiler bağlamında sık sık duyduğumuz bir kavram: *kamu diplomasisidir*. *Kamu diplomasisi*, bir ülke hükümetinin ulusal amaçlarını, doğru bilgiler kullanarak, başka ülkelerin vatandaşlarına ve aydınlarına kısaca kamuoyuna etkin bir şekilde anlatmasıdır. Böylece bu ülkelerin halklarına ulaşmayı ve etkilemeyi hedefler. Kamu diplomasisinde kullanılan araçlar, teknolojinin gelişmesine paralel olarak değişim gösterir. Milli Mücadele yıllarında en etkin araç gazete, gazeteci ve yazarlardı. Bu nedenle; başta Atatürk olmak üze-

⁵⁵ Margaret MacMillan, Paris 1919, Çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, 2001, Ankara, s. 440.

re bir avuç büyük insanın başlattığı Milli Mücadele’yi görmek amacıyla, çeşitli güçlükler içinde yolculuk yaparak Ankara’ya ulaşan bazı Batılı gazetecilere değineceğim. Bu gazeteciler; Türklerin Milli Mücadelesi’ni yurtdışında tanıtan kamu diplomasisi temsilcileri olmuşlardır.

Bazı Fransız gazeteleri adına Türkiye’ye gelen ve Anadolu’da İstanbul, Konya ve Ankara dâhil çeşitli kentleri gezen Berthe Georges-Gaulis⁵⁶ (çeşitli yazışmalarda Madam Gaulis olarak anılmaktadır) Eylül 1919-Mayıs 1921 tarihleri arasında farklı zamanlarda Ankara’da Atatürk’le çeşitli görüşmeler yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa; Berthe Gaulis’in Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesine ve Batı kamuoyunun aydınlatılmasına büyük katkı vereceğini bildiği için Ankara’ya gelmesine ve ayrıca Türk subayları refakatinde Batı Cephesi’ni ziyaret etmesine de onay vermiştir. Berthe Gaulis cepheyi ziyaretten sonra *Yeni Gün* ve *Açıksöz* gazetelerine beyanat vermiştir. Adı geçen gazetelerde, “Beş büyük Fransız gazetesinin tanınmış muharriresi” olarak tanıtılan Madam Gaulis’in⁵⁷ şu sözleri yer almıştır:

Harekât-ı harbiyyeyi yakından müşahade ettim. Hatta İsmet Paşa karargâhından muharebe hatlarını gördüm. Yunanların harbe iştirak etmeyen halka reva gördükleri mezalim ve fecayı pek müthiş ve pek vâsidir. Yunan mezalim ve tahribatını derhal Uniyon gazetesine mufassal telgraflarla bildirdim. Memleketime avdet ettiğim zaman bu vahşetlerini bütün tafsilatıyla âleme ilan edeceğim. Yunanların bu mezalim ve cinayeti irtikâp etmekten maksatları Türkleri, Anadolu’daki Hristiyanlar aleyhinde mukabele-i bilmisile icbar etmek ve Avrupa’yı pek müşkül bir mesele karşısında bulundurmak suretiyle siyaset ve askerlik sahasındaki mağ-

⁵⁶ Berthe Georges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği*, Cumhuriyet Gazetesi, Çev. Cenap Yazan Soy. 1981. [Le Nationalisme Turc; Paris – Librairie Plon 1921]

⁵⁷ Anadolu’da *Yeni Gün* 1 Mayıs 1921, nr. 217-597, s. 1 ve *Açıksöz*, 2 Mayıs 1921, nr. 174, s. 1... Cemal Güven’in doktora tezinden alınmıştır (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005).

lubiyetlerini telafi eylemektir. Fakat Türkler her yerde şahit olduğum veğhile Hristiyanlara kemâfissâbık en medeni ordulara yakışan bir alicenaplıkla mukabele etmektedirler... Bu cidal den mutlaka muzafferden çıkacaksınız, hak sizinle beraberdir. Haysiyetinizi âleme tasdik ettirecek, asrımızın anladığı en maddi kuvvete de tamamen sahipsiniz, azimkâr ordunuz yüksek bir kuvve-i maneviye ile mücehhezdir. ...

Gaulis'in; Batı Cephesi'ni ziyareti sırasında Fransız gazetelerine telgrafla yazı göndermesini sağlamak amacıyla Batı Cephesi Komutanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında çeşitli yazışmalar yapılmış ve izin verilmiştir. Temel *iletişim* aracının *telgraf* olduğu ve harp döneminde askeri birlikler arasında çok yoğun şekilde kullanıldığı düşünülürse, böyle bir iznin anlamı daha iyi anlaşılacaktır. Savaş ikliminin yorgun fakat inançlı insanları iletişimin ve savaşta yalnız kalmamanın önemini çok iyi biliyorlardı. Gaulis'in faaliyetleri Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Madam Gaulis'in Fas Askeri Valisi Mareşal Lyautey'le olan yakınlığı da Fransız kamuoyunu etkilemekte yardımcı olmuştur.

Berthe Gaulis, Ankara'da Halide Edip (Adivar), Yusuf Kemal (Tengirşek) ve diğer yetkililerle de görüşmelerde bulunmuş ve İstanbul'a gitmek üzere 10 Mayıs 1921'de Ankara'dan ayrılmıştır. Dönüş yolunda Kastamonu'ya uğrayan Gaulis burada şu beyanatta bulunmuştur:⁵⁸

Fransa'ya avdet eder etmez efkâr-ı umumiye'yi (kamuoyunu) biraz daha tenvir edeceğimi (aydınlatacağımı) ümit ediyorum(...) Müşahedelerim (gözlemlerim) muhtelif cephelerde gördüğüm âsâr-ı intizam bana Türklerin pek meşru davalarında muvaffak olacakları hakkında sarsılmaz bir kanaat verdi... İşlerde o derece intizam ve sürat var ki her halde pek tecrübekâr, mahir eller tarafından idare edildiğine hükmetmek zaruridir...

⁵⁸ Vakıf, 21 Mayıs 1921, nr. 1240 s. 2... Cemal Güven'in doktora tezinden alınmıştır.

Gaulis'in çalışmalarını yakından izleyen Büyük Millet Meclisi, kendisine bir teşekkür mektubu gönderilmesi yönünde 21 Kasım 1921 tarihli oturumda oy birliğiyle karara varmıştır.

Madam Gaulis ülkesine döndükten sonra Türk davası lehinde çalışmalarını sürdürmüştür. 24 Şubat 1922'de *Echos de İslam (Saday-ı İslam)* dergisi Berthe Gaulis tarafından hazırlanan bir Ankara eki yayınlamıştır. Medya aracılığıyla dünya kamuoyunu bilgilendirme faaliyeti büyük bir başarıyla yürütülmüştür.

Gaulis'in çalışmaları dışında başka örnekler de verilebilir. Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar* adıyla Fransızca yazdığı eserini Roma'da bastırmıştır.⁵⁹ 1921 yılının Ankarası'nı ve Milli Mücadele günlerini anlatır. Ayrıca Grace Ellison'ın 1922-1923 yıllarında yayınladığı *Ankara'da Bir İngiliz Kadını/An English Woman in Angora*⁶⁰ başlıklı kitabı da yabancı gözüyle Kurtuluş Savaşı yıllarını tanıtan önemli yayınlardandır.

Türbenin Taşınması

Türbenin öyküsüne dönersek, Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan uzun bir süre sonra Fırat Nehri üzerinde Suriye tarafından Tabqa Barajı inşa edilmiş ve 1974 yılında su tutulmaya başlanmıştır. Caber Kalesi eteklerindeki türbenin baraj gölü sularının tehdidi altında kalması nedeniyle yerinin değiştirilmesi gerekmiştir. Türbe, Suriye hükümeti ile varılan uzlaşma çerçevesinde Halep kenti Karakozak köyü sınırları içinde, yine "Fırat Nehri" üzerinde, Karkamış (Cerablus) Akım Gözlem İstasyonu'nun 40 km güneydoğusuna taşınmıştır. Bu taşı-

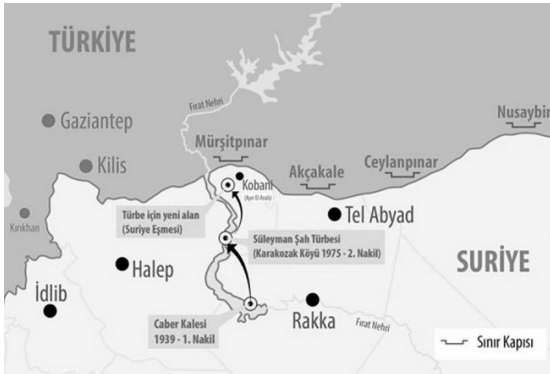
⁵⁹ Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin, Sahir Silan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, Ankara.

⁶⁰ Grace Ellison, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara.

ma işlemi sonucunda türbe, karakol binası ve müstemilatı 10 dönümlük (10.096 m²) bir alana yerleşmiştir. Ziyaret ettiğimiz ve fotoğraflar ile görüntülerini tespit ettiğimiz bölgedeki saha düzenlemesiyle yeni türbe binası ve karakol inşaatları 1973-1975 yılları arasında yapılmıştır.

Bilahare Tabqa Barajı'nın membaında Teşrin Barajı inşa edilmiş ve 2008 yılında yeni barajın etkilerinden türbeyi korumak için *yeri değiştirilmeden, teknik önlemler alınmıştır.*

İç savaş sırasında Süleyman Şah Türbesi'nin çevresindeki geniş bir alanın IŞİD terör örgütünün kontrolü altına girmesi üzerine; 21 Şubat 22 Şubat 2015 tarihine bağlayan gece “*Şah Fırat*” adı verilen askeri bir operasyonla Süleyman Şah Türbesi'ndeki Türk askerleri geri çekilmiştir. Bu harekât esnasında türbede bulunan üç sanduka, bayrak ve benzeri değerli eşyalar alınarak bölge terk edilmiştir. Önünde resim çektiğimiz binalar ise tahrip edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına bitişik ve Fırat Nehri'nden uzakta Eşme köyünde yeni türbe inşa edilerek sandukalar konulmuştur. Gelecekte neler olacağı ise belirsizlik taşımaktadır. Şematik şekil üzerinde Süleyman Şah Türbe yerinin değişim öyküsü gösterilmiştir.

Türbe, Türkiye sınırından 30 km uzaklıkta, Fırat Nehri üzerinde, Karakozak köyü yakınlarında 1975 yılından beri bulunduğu noktadan, 2015'te Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına 180 m mesafede bir yere taşınmıştır.

Süleyman Şah Türbesi-Karakozak

Refik Halit Karay'ın “*Bir İçim Su*” başlıklı kitabında yer alan 18 Mart 1929 tarihli “Türk Mezarı” başlıklı yazıda; Süleyman Şah'ın ağzından türbenin önünden akan Fırat Nehri'ne hitaben aşağıdaki ifadeler yer almıştır:⁶¹

Bana yol vermedin, fakat kabilem senden daha büyük sular üzerinden aştı, Tuna'yı atladı, Nil'den geçti. Onun Akdeniz'e hükmettiği ve Karadeniz'i kucakladığı devirler bile oldu... Bütün o haşmetli günler artık tarihtir, biraz serap, biraz hayaldir...

Bu cümlelerin ardından da uzun yazısını, Süleyman Şah'ın heybetli gölgesini, ay ışığı altında Fırat'a eğilip bir avuç su alarak iştiaqla içerken görüyorum cümlesi ile sonlandıracaktır.

Tabqa Barajı'nı Ziyaret

Ortak Teknik Komite müzakerelerinin devamı süresince fırsat buldukça ülkelerin başkentleri dışında Türkiye, Irak ve Suriye'de tarım sektörüne su temin eden ve enerji üreten tesislerin ziyaret edilmesi, barajların işletilmesi için teknik veri ve fikir teatisi rutin bir çalışma yöntemi idi. Suriye ve Irak'ta

⁶¹ <http://www.ahmetakyol.net/caber-kalesi-ve-suleyman-sah-turbesi/>

savaş ortamının bulunmaması ve güvenlik sorunlarının yaşanmaması, tarafların su uzmanları arasında dostluklar ve sağlam bir iletişim kurulmasını da sağlamıştır.

Şam'dan kuzeye Humus, Hama, Halep kentlerine ve Halep'ten doğuya asfalt bir yol üzerinden, kısmen çöl kısmen de Fırat Nehri boyunca seyahat ederek Süleyman Şah Türbesi ve Tabqa Barajı'na erişilir. Suriye sınırları içinde Orta Fırat'ta yer alan Tabqa Barajı önemli bir tesis olup, 1974 yılında işletmeye alınmıştır. Bu barajın akış aşağısında (mansabında) Tawra, akış yukarısında (membraında) Teşrin Barajı olarak isimlendirilen iki baraj yer almıştır. Teşrin Barajı 1986'dan sonraki yıllarda gerçekleştirilmiştir.

Tabqa ve Tawra barajları Sovyetler Birliği, Teşrin Barajı ise 1991 yılından sonra Rusya Federasyonu'nun finansmanı ve teknik yardımı ile yapılmıştır. Ortak Teknik Komite toplantıları vesilesiyle tanıştığımız ve Suriye heyeti içinde yer alan bazı mühendisler, Sovyetler Birliği'ndeki üniversitelerden mezun olmuş, orada evlenmiş ve sonra Suriye'ye dönmüş kişilerdi. Rusya'ya sempati duymaktaydılar. İnşaat ve projelerde uyguladıkları standartlar da Sovyetler Birliği ile uyumluydu. Ayrıca; su debilerinin ölçümünde kullandıkları donanım ve uyguladıkları ölçüm yöntemleri Rus kaynaklıydı.

Suriye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi ve askeri olduğu kadar, teknik alanda da daima yoğun bir işbirliği olagelmıştır. İç savaş sürecinde Rusya'nın Suriye'deki rejimi desteklemesini bu tarihi perspektiften ele almak gerekir. İç savaş öncesinde de Sovyetler Birliği ve daha sonra Rusya Federasyonu ile Suriye rejimi arasındaki işbirliği ulaşım, tarım ve enerji sektörlerinde devam etmiştir.

Suriye topraklarında Fırat'ın ana kolu üzerinde en büyük ve kilit tesis Tabqa Barajı'dır. Kaya dolgu olarak inşa edilmiş baraj gövdesinin hacmi 41 milyon m³ olup, nehir tabanının (talveg) en düşük noktasından yüksekliği ise 58

metredir. Santral binasında her biri 100 MW gücünde sekiz türbin-jeneratör bulunmaktadır. Toplam 800 MW kurulu güç ile yılda yaklaşık 2 milyar 350 milyon kWh enerji üretilir. Ziyaret ettiğimiz tarihte enerji üretimi yanında sulama ve Halep şehrine içme suyu temini amacıyla da kullanılmaktaydı.

Hidroelektrik santral, baraj gövdesinin devamında sağ sahilde yer almıştır. Barajın en yüksek işletme su seviyesi 304 m olup bu seviyede depolanan su hacmi 14,163 milyar m³, normal işletme seviyesi 300 m'dir. En düşük su seviyesi olan 285 m'de su hacmi 5,0 milyar m³'tür. Üstünde fotoğraf çektiğimiz kret kotu ise 308 m'dir. Barajı ziyaret ettiğimiz 1986 yılında barajın kret kotunun 1,65 metre yükseltilerek 309,65'e çıkarılması için Sovyetler Birliği ile temaslara devam edilmekteydi. İleri tarihlerde yükseltme işlemi gerçekleştirilmiştir.

Tabqa Barajı'nın hemen altında günlük su düzenlemesi yapmak üzere depolama hacmi 90 milyon m³, kurulu gücü $3 \times 25 = 75$ MW, toplam yıllık enerji üretim miktarı 375 milyon kWh olan küçük bir baraj bulunmaktadır. Bu baraj al-Tawra olarak anılmaktadır. Diğer amaçların yanında enerji de üreten büyük barajların altında, teknik nedenlerle günlük düzenleme yapan böyle bir baraj inşası gerekir.

Haziran 1986 tarihinde Tabqa Barajı'nın akış-yukarısında (membaında) Yusuf Paşa mevkiinde Teşrin Barajı'nın yapımı planlanmaktaydı. Planlama verilerine göre, barajın en yüksek su seviyesi 325 m ve her biri 105 MW kurulu gücünde 6 Francis tipi türbinle santralin toplam kurulu gücü 630 MW olacaktı. Belirtilen kurulu güç ile yılda 1 milyar 480 milyon kWh enerji üretimi öngörülmüştür. İç savaştan önce bu baraj da tamamlanmış ve böylece Fırat üzerindeki üçlü baraj sisteminin yılda toplam üretim kapasitesi "4 milyar 205 milyon kWh'e" ulaşmıştır. Suriye'nin harpten önceki nüfusu ve ihtiyaçları dikkate alındığında belirtilen enerji

miktarı, bu ülke için büyük bir değer ifade etmektedir. Tabqa ve Fırat Nehri üzerindeki diğer barajların Suriye’de sulanabilecek toprak varlığı da dikkate alındığında, tarım sektöründeki önemi de büyüktür.⁶²

Tabqa Barajı Kreti üzerinde: Ö. Bilen, S. Bayoğlu, T. Aydınöz ve N. Özçırpıcı
Kaynak: Ö. Bilen, 29 Haziran 1986.

Tabqa Barajı Dolu Savağı üzerinde: T. Aydınöz, S. Bayoğlu ve S. Uşkay

⁶² Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, TESAV, 2000, Ankara. Bu kitapta Türkiye, Suriye ve Irak’ta sulanabilecek toprak varlığına ilişkin ayrıntılı bir inceleme verilmiştir. İngilizce tercümesi de yapılmış kitaba teknik bilgiler için başvurulabilir. Kitaba on-line olarak www.ozdenbilen.com sitesinden ulaşılabilir.

*Tabqa Barajı İşletme Binası Önündeki Fotoğrafım
Kaynak: Ö. Bilen, 29 Haziran 1986*

Tabqa Barajı'na ait Broşürden Fotoğraflar*

Tabqa Barajı'nın ve Al-Assad Gölü'nün Genel Görünümü: Uzunluğu 80 km, genişliği ortalama 8 km olan baraj gölünün yüzey alanı 640 km²'dir. İklim koşulları nedeniyle baraj gölünden buharlaşmayla önemli miktarda su kaybolmaktadır. Hidroelektrik santral sağ sahilde dolu savakla birlikte yer almıştır.

*Hidroelektrik santralin jeneratör katından bir görünüm: her biri 100 MW gücünde sekiz üniteli santralin toplam kurulu gücü 800 MW'dir.
Kaynak: Ö. Bilen*

* Teknik Broşür Sulama Bakanlığı'na bastırılmış olup ziyaret sırasında dağıtılmıştır.

Suriye Tarihinden Dönüm Noktaları

İç savaş öncesi Suriye tarihine göz atmak günümüzdeki gelişmeleri anlamak için önemlidir. Suriye'nin tam bağımsızlığa kavuştuğu 1946 yılından 1970'de Hafız Esad'ın yönetime el koymasına kadar Suriye'deki siyasi tablonun en belirgin özelliği istikrarsızlıktır. Örneğin; 1949'da bir yıl içinde Suriye'de üç askeri darbe yaşanmıştır. 1950'den 1954'e kadar ülkeye hâkim olan Albay Çiçekli, askeri darbeye devrilmiş, sol eğilimli Baas (Diriliş/Yeniden Doğuş) Partisi bu yıldan itibaren ön plana çıkmaya başlamıştır. Mısır'ın karizmatik lideri Nasır'ın Arap Dünyası'nda estirdiği rüzgârın da etkisiyle Mısır ve Suriye 1958 yılında birleşmiş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuşsa da; 1961 yılında yeni yapı dağılmıştır. Kısa sürede “siyasi birliğin” dağılmasının nedeni; Nasır'ın Suriye'deki Baas Partisi'ni etkisizleştirme girişimleri olmuştur. Suriye ordusu içindeki Baas Partisi subayları askeri bir darbeye yönetime yeniden el koymuştur.

Suriye dâhil Ortadoğu'daki Arap ülkelerini çeşitli yönlerden etkileyen önemli bir olay, Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın İngiltere ve Fransa'nın denetiminde olan Süveyş Kanalı'nı millileştirmesidir. Mısır'ın Assuan Barajı'nı inşa edebilmek için ihtiyaç duyduğu dış kredinin bir bölümünün kanalı kullanan gemilerden alınan geçiş ücretleri ile karşılanması gerekmiştir. 1956 yılına kadar geçiş ücretleri kanalin mülkiyetine sahip İngiliz ve Fransız hissedarlar arasında paylaşılmaktaydı. Barajın inşası için lüzumlu teknik destek ve finansman yardımı için önce Dünya Bankası yani ABD'ye yanaşan Nasır, kredi sağlanmasında çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Mısır, Sovyetler Birliği'ne müracaat ederek gerekli parasal ihtiyacın bir bölümünü temin etmiştir. Daha da önemlisi Nasır yönetimi 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirmiş ve böylece Batı'ya petrol ileten su yolu Mısır'ın denetimine geçmiştir.

Bu harekete karşı İngiltere ve Fransa'nın İsrail ile birlikte 1956 Ekim ayında Mısır'a saldırması, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nı takiben İkinci Arap-İsrail Savaşı'nı başlatmıştır. Süveyş Harbi'nde; Sovyetler Birliği, Mısır'ın yanında yer almış ve Sovyetlerin bölgeye asker gönderme girişimi krizi tırmandırmıştır. ABD, Rusya ile karşı karşıya gelmişse de sonuçta Fransa ve İngiltere'nin kanal bölgesini boşaltmasıyla savaş ve kriz sona ermiştir. Nasır yönetiminin Süveyş su yolunu millileştirmesi Arap ülkeleri arasında itibarını artırmış, Suriye'deki Baas Partisi ile Mısır'ı birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Arap dünyasında Batı aleyhtarlığı ile birlikte sol akımlar da gelişmeye başlamıştır.

Sovyetlere sempatisi ile tanınan Suriye hükümetinin temsilcisi Savunma Bakanı 1956 yılında Moskova'ya giderek, Sovyetler ile bir dizi ekonomik ve askeri anlaşma imzalamış ve Suriye'ye 500 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Bu kredi ile Lazkiye'de bir liman yapımı, Suriye'de karayolları, demiryolları, sulama ve enerji projelerinin inşası ile 6 adet yeni havaalanı tesisi öngörülmüştür.

Belirtilen gelişmeler Suriye'nin komşuları Türkiye, Irak'taki krallık rejimi, Lübnan ve İsrail'de, Suriye'nin Sovyetlerin bir uydusu haline geleceği endişesini yaratmıştır. ABD'nin de teşvikiyle Türkiye, Suriye sınırında askeri manevralar yapmaya başlamıştır. Bu davranış Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiş ve Komünist Parti Genel Sekreteri Nikita Kruşçev, Türkiye'yi tehdit etmiştir. Ancak çeşitli diplomatik girişimler sonucunda siyasi gerginlik 1957 yılı içinde büyük ölçüde sona ermiştir.

Daha sonraki yıllarda Mısır, Suriye ve Ürdün ile İsrail arasında iki önemli savaş daha yaşanmıştır. Altı gün sürdüğü için "Altı Gün Savaşı" olarak anılan 5-10 Haziran 1967 Savaşı'nda İsrail, Batı Şeria, Gazze Şeridi, Batı Kudüs ve Suriye'deki Golan Tepeleri'ni işgal etmiş ve Birleşmiş Mil-

letler kararına rağmen belirtilen bölgeleri terk etmemiş, topraklarını 1948 sınırlarına göre dört misli genişletmiştir.

1967 Savaşı'ndan üç yıl sonra Hafız Esad'ın 1970 yılında Baas Partisi'nin önderi olarak iktidara gelmesiyle Suriye'de Esad ailesinin hâkimiyeti başlamıştır. Suriye'de 1970-2000 yılları arasında çerçevesini Hafız Esad'ın belirlediği, hassas siyasal ve toplumsal dengeler üzerine tesis edilmiş bir "Esad diktatörlüğü" kurulmuştur. Devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Hafız Esad'ın kişiliğinde toplanmıştır. Esad'ın yakın çevresinde ona sadakatle bağlı siyasi bir seçkinler sınıfı yer almıştır. Bu seçkinler sınıfını Baas Partisi yönetimi, Suriye ordusu ve partiye bağlı güçlü bir bürokrasi oluşturmaktaydı.

Ordu içinde üst düzeydeki subayların çoğunluğunun Arap Alevi inancından olduğu, 1980'li yıllarda çeşitli kaynaklarca ifade edilmekteydi. Bürokrasi içinde Arap Alevisi, Sünni Araplar, Hristiyan Araplar gibi farklı inanç grupları arasında uyumlu bir çalışma olduğuna Ortak Teknik Komite toplantıları sürecinde yakinen şahit oldum. Müzakereelerde muhatabımız olan Suriye heyetinin başkanı Hristiyan Arap, hidroloji, işletme, zirai ekonomi uzmanları ve Dışişleri Bakanlığı temsilcileri farklı inanç veya etnik kökenli kişilerden olabiliyordu. Baas Partisi'nin üyesi olmak, yönetime girmek ve bürokrasi de yükselmek için en önemli ön koşullardan birisiydi. Esad sistemi tam bir parti devleti örneğiydi.

Esad rejimi, Mısır ile birlikte 6 Ekim 1973 tarihinde, İsrail'in işgal ettiği toprakları geri almak için İsrail'e ani bir saldırı düzenlemiştir. Başlangıçta bazı önemli askeri başarılar sağlamışlardır. Örneğin; İsrail kuvvetleri Golan Tepeleri'nden geri çekilmiştir. Ancak; ABD'nin yoğun askeri desteği ile toparlanan İsrail, Mısır ve Suriye'yi yenilgiye uğratmıştır. Sovyetlerin Arap ülkeleri yanında yer alması nedeniyle savaşın topyekûn bir Doğu-Batı çatışmasına dönüşme riski ortaya çıkınca; 25 Ekim 1973 tarihinde ateşkes ilan edilmiştir.

Ekim (Teşrin) Savaşı, İsrail ve Arap devletleri arasında dördüncü ve son büyük çatışma olmuştur. Yenilmiş olmalarına rağmen, 1973 yılında Suriye'nin Golan Tepeleri'ne yaptığı sürpriz askeri harekât, Suriye ordusunun kendine güvenini artırmıştır. Çünkü İsrail'in yenilmezliği miti, bu saldırının kısa süreli başarısıyla ortadan kaldırılmıştır.⁶⁴ Teşrin; *Ekim* ayının Arapça karşılığı olup; savaşta ölen Suriyeli askerlerin hatırasına atfen Tabqa'nın akış-yukarısında yapılan baraja *Teşrin* adı verilmiştir. Bu isme Suriye'de çeşitli yerlerde rastlamak mümkündür.

Otuz yıl süren Hafız Esad döneminde Suriye nispi bir istikrara kavuşmuş ve Arap ülkelerinin bir kısmı ile iyi ilişkiler kurulmuştur. Hassas dengeye bağlı istikrarı bozan bir isyan hareketi Hama kentinde Müslüman Kardeşler örgütü tarafından başlatılmışsa da 2 Şubat 1982'de kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Hafız Esad yönetimi Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak için PKK terör örgütünü ve terörist-başı Abdullah Öcalan'ı 1979-1998 yılları arasında kullanmışsa da 1998 yılında Suriye'den çıkarmak mecburiyetinde kalmış ve Türkiye ile ilişkiler düzelmeye başlamıştır.

Hafız Esad'ın 2000 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in baba Esad'ın cenaze törenine katılması, Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerin düzelmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Şam'a giden Cumhurbaşkanı Sezer, Batı Dünyası'ndan törene katılan iki liderden biriydi. Diğer lider ise Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'tır. Beşar Esad, Şubat 2004 tarihinde 10. Cumhurbaşkanımız A. Necdet Sezer'e iade-i ziyarette bulunmuştur. Suriye açılımı 2011 yılına, iç savaşa kadar gelişerek devam etmiştir.⁶⁵

⁶⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara, 26. Baskı, 2016, s. 427.

⁶⁵ Beşar Esad'ın 6-Ocak-2004 tarihinde 10. Cumhurbaşkanımız Ahmet Necdet Sezer'e iade-i ziyareti vesilesiyle M. Ali Birand'ın, *Manşet* programında, Merhum 9. Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel ile birlikte benimle ve

Su Gündemi: Türkiye-Suriye İşbirliği

Fırat-Dicle havzası sularının Türkiye, Suriye ve Irak arasında “hakça ve makul kullanımı yöntemini” araştırmak amacıyla kurulan Ortak Teknik Komite (OTK) toplantıları 1982-1995 yılları arasında üçlü olarak yürütülmüştür. OTK toplantıları başta ABD olmak üzere çeşitli Batı ülkeleri tarafından sonuçları yönüyle dikkatle gözlemlenmiştir. Dördüncü toplantıda tarafımızdan Suriye ve Irak’a önerilen teknik nitelikli “Üç Aşamalı Plan” uluslararası su mühendisliği camiasınca genelde olumlu bulunmuştur. Bu konuda yoğun yorum yapılmış ve gündem oluşturmıştır. Planın temel yaklaşımı hakkında “Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye” başlıklı kitabımda bilgi verilmiştir.

Uzun vadeli konuların ele alındığı OTK toplantıları dışında; sadece Türkiye ve Suriye’yi ilgilendiren bazı projeler özel gündemle yapılan toplantılarda görüşülmüştür. Aşağıda iki ülke arasında karşılıklı güven yaratılması (*confidence building*) için Türkiye tarafından teklif edilen bazı projelere kısaca değinilecektir. Bu tip projeler işbirliğinin somut göstergeleri olup, Türkiye başka komşularıyla da sınır sularının kullanılmasına ilişkin çeşitli projeler geliştirmiş ve uygulamıştır. Arpaçay üzerinde Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği’yle inşa edilen Arpaçay Barajı, diğer ülkelere de başarılı bir örnek olmuştur.

Karmaşık sosyal ve politik yapıya pek çok komşu ile çevrilmiş olan devletlerin güvenliklerini sağlamak için kuvvetli ordulara sahip olmalarının yanında, komşularıyla çeşitli güvenlik ve ekonomik işbirliği antlaşmaları yapmaları gerekmektedir. Belirtilen zorunluluktan hareketle Türkiye, sınıraşan ve sınır teşkil eden sular konusunda, komşusu Suriye’yle işbirliğini geliştirmek için büyük çaba göstermiştir.

Büyükelçi Yalım Eralp ile yaptığı söyleşinin videosu kişisel sitemde yer almıştır. Merhum Süleyman Demirel’in Hafız Esad ile 1993 yılında yaptığı beş saatlik görüşmeye ait anıları ve tespitleri büyük önem taşımaktadır. Bkz.: www.ozdenbilen.com

Suriye'deki Teşrin ve Türkiye'deki Karkamış barajları birbirine çok yakın, art arda gelen ve Fırat üzerinde inşa edilen büyük barajlara göre nispeten küçük iki barajdır. Bu barajlar inşa edilmeden önce Merhum Turgut Özal'ın başkanlığı zamanında, her iki barajın da taraflarca ayrı ayrı ele alınması yerine Suriye topraklarında daha yüksek tek bir baraj ve santralin inşa edilmesi ve üretilecek enerjinin iki ülke arasında paylaşılması 1988 yılında Suriye'ye teklif edilmiştir. Böyle bir teklif yapılırken ortak çaba ile geliştirilecek projelerin *güven tesisine/confidence building* büyük katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Fırat-Dicle havzası su kaynaklarının akılcı kullanımına ait konularda hedefimiz: komşularımızla ilişkilerimizde suyu bir işbirliği aracı olarak kullanmaktır.

Bu maksatla oluşturulan heyetler arasında Şam ve Ankara'da, benim de katıldığım, muhtelif toplantılar yapılmıştır. Suriye, Teşrin Barajı'na ilişkin yapılabilirlik (feasibility) ve kati proje raporlarının yeni formülasyona göre hazırlanmasının vakit alacağını ve projeye derhal başlamak istediklerini belirtmiştir. Sonuçta söz konusu Teşrin ve Karkamış barajları Suriye ve Türkiye tarafından ayrı ayrı ele alınarak inşa edilmiştir.

Dicle Nehri'nin sınır teşkil ettiği bölgeden Suriye'nin pompa tesisi ile su alma talebinin değerlendirilmesi ve Dicle'nin Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturduğu bölgede, Dicle üzerinde ortak projeler geliştirilmesi imkânlarının araştırılması için Türkiye'nin girişimleriyle Şam'da ve Ankara'da teknik düzeyde ikili görüşmeler düzenlenmiştir. Belirtilen çalışmalar konusunda Irak da bilgilendirilmiştir. Ankara'daki toplantılarda Suriye'yi Sulama Bakan Yardımcısı Barakat Hadid başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. Türk heyeti başkanlığı ise tarafımdan yürütülmüştür.

Suriye heyetinin Ankara'daki görüşmeleri sırasında, 31 Aralık 1991 tarihinde, DSİ Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol Daire Başkanlığı bünyesinde yer alan Hidrolik Model Laboratuvarı da ziyaret edilmiştir. Söz konusu labo-

ratuvar, Suriye'yle ikili görüşmeler ve OTK toplantıları sürecinde, Suriye ve Irak heyetleri tarafından çeşitli vesileler ile sık sık ziyaret edilmiştir. Türkiye'de inşa halinde olan su yapılarına ait hidrolik model faaliyetleri hakkında heyetlere bilgi verilmiştir. Ayrıca; Suriye ve Irak'taki hidrolik yapıların model çalışmalarının Türkiye'de yapılabileceği ifade edilmiştir. DSİ'nin çeşitli disiplinlerdeki laboratuvarları ve Hidrolik Model Bölümü 1970'li ve 2000'li yıllar arasında geniş bir teknik donanım ve yetenekli personele sahiptir.

Irak-Kuveyt Savaşı, bilahare Amerika'nın Irak'ı işgali ile başlayan, Suriye İç Savaşı'yla devam eden ve bütün Ortadoğu'yu saran istikrarsızlık, milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Yaratılan istikrarsız ortam Ortadoğu ülkeleri arasında güven tesisini hedefleyen çabaları da önlemiştir.

DSİ'nin Ankara-Esenboğa yakınlarındaki Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol Dairesi (TAK) Model Laboratuvarı'nda Suriye heyetiyle birlikte dinlenme anına ait iki fotoğraf.

Üstteki fotoğrafta masa çevresinde soldan itibaren:

DSİ'den uzman Akif Özkaldı, Suriye Büyükelçiliği'nden Abdül Aziz Al Masri, Dicle Nehri Genel Müdürü Fouad Kerio, Bakan Yardımcısı Barakad Hadid, DSİ Genel Müdür Yardımcısı Özden Bilen, Majeed Daoud ve TAK Dairesi Başkanı Merhum Dr. Ergun Demiröz

Kaynak: Özden Bilen, 31 Ocak 1991.

*Soldan sağa: Özden Bilen, Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol Daire Başkanı
merhum Dr. Ergün Demiröz ve Suriye Sulama Bakan Yardımcısı.*

Hidrolik model binası önünde güzel bir kış günü...

Kaynak: Ö. Bilen, 31 Ocak 1991

*Suriye heyetinin ziyareti esnasında Hidrolik Model Laboratuvarı'nda deneyleri
yapılan çeşitli su yapılarına ilişkin açıklamalar görevli uzmanlarca yapılıyor.*

Kaynak: Ö. Bilen, 31 Ocak 1991

İç Savaşlar ve Olgular

Olgular birbirine benzeyen olayları bütün halinde inceleyen ve süreçlere atıfta bulunan bir kavramdır. Tarih-sel olayların sonuçlarından çıkarılmış genel nitelikli bilgiler içerir. Suriye İç Savaşı'na değinmeden önce bazı acı tecrübelerin tekrarından ibaret olgular ortaya koyulacaktır.

1. Neo-kapitalist dünya düzeninde iç savaşlar artmaktadır. Savaşlara ilişkin veriler değerlendirildiğinde *Soğuk Savaş*'ın sona erdiği 1990 yılından sonra devletlerarası çatışmaların azaldığı görülmektedir. Büyük güçler arasında savaşın artık düşünülemez olduğuna inanmak yanlış olsa da iki dünya savaşı tecrübesinden alınan dersler bu ihtimali büyük ölçüde kaldırmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri çıkan 71 çatışmadan 52'si salt ülke içi (iç savaşlar), 11'i ise yabancı müdahaleli iç savaşlar olduğu şeklinde istatistik değerlendirmeler bulunmaktadır.⁶⁶ Hatta bazı siyaset bilimciler, devletlerarası harplerin devrinin kapandığını ileri sürmektedir.

2. Savaşlarda sivil kayıplar yükselmektedir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında can kayıplarının yaklaşık yüzde 70-80'ini askerler oluştururken, 1945'ten bu yana iç savaşlarda hayatını kaybeden yaklaşık 50 milyon insanın çoğunluğu sivillerdir. İç çatışmalarda kimi zaman geleneksel silahlar da kullanılmıştır. Örneğin; 1994 yılında üç ay içinde Ruanda'da yok olan 500.000-800.000 Tutsi'nin çoğu palalarla öldürülmüştür.⁶⁷ Ayrıca Ruanda, Sierra Leone ve Somali'deki iç savaşlardaki cinayetlerin profesyonel suçlularca gerçekleştirildiği saptanmıştır.

3. Siyasi erkin çatışan taraflar arasında bölünmesi güçtür ve askeri hedefler “ötekini” sadece yenmek yerine yok

⁶⁶ Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 295.

⁶⁷ Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2014, s. 465.

etmeye de yönelebilir. Barış görüşmelerinde zayıf olan veya kendini zayıf hisseden taraf misilleme endişesi ve korkusundan ötürü silahlarını bırakmayı göze alamaz. Sonuçta; iç savaşlar geniş bir zaman dilimine yayılır ve sadece yaşandığı bölgelerde değil, komşu ülkelerde de uzun süreli siyasi, ekonomik ve askeri istikrarsızlıklara neden olur.

4. İç savaşların önemli istikrarsızlık unsurlarından birisi de sığınmacı sorunudur. İspanya İç Savaşı başladığında; İspanya'daki sosyalist hükümetle Fransa'daki sol cephe koalisyonu arasında ideolojik bir yakınlık bulunmasına rağmen, İspanya'ya uzun bir sınırla komşu olan Fransa, İspanya'dan gelebilecek göçmen baskısını azaltmak için sınırlarını derhal kapatmıştır. Solcu Fransız hükümeti savaşa, Sovyetler Birliği'nin müdahalesinden de çekinmekteydi. Nitekim Temmuz 1936 tarihli Fransız dergisi *Candide*, *İspanya İç Savaşı'na Fransa'nın müdahalesi, Avrupa'da, Moskova'nın heyecanla umut ettiği bir yangının başlangıcı anlamına gelecektir...* manşetiyle yayınlanmıştır. Başta Fransa olmak üzere o yılların siyasi sloganı iç savaşa mümkün ölçüde bulaşmamak: *sabırlı ve ihtiyatlı bir yaklaşımla ortalığı "yatıştırmaktı* (appeasement)".⁶⁸

5. İç savaşlar bir şekilde sona erdikten sonra her şey yığın bir propaganda ile örtülür. Çok yalan söylendiği için gerçekleri ortaya çıkarmak hemen hemen imkânsızdır. Hayatını kaybeden yüz binlerce insanın nasıl ve neden öldüğü, işkence tezgâhlarından geçmiş bedenlerinin nerede olduğunu bilmek de bir sır olarak kalır. Gerçekliğe kayıtsızlık yaygın bir davranıştır. İspanya'da Bask bölgesindeki Guernica kentini; 26 Nisan 1937 tarihinde kent pazarının kurulduğu bir gün Alman ve İtalyan uçakları yerle bir etmiş, pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Bu dehşet anı, Picasso'nun ünlü Guernica tablosuna da yansımıştır. Guer-

⁶⁸ Julian Casanova, *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu. İletişim Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 43.

nica'nın bombalanmasına ilişkin Franco rejimi yandaşlarının açıklaması ise çok daha farklıydı: *İddia konusu bombardımanlar hiç olmamış ve Guernica 'kıızıl' Baskların kendileri tarafından ateşe verilmiştir*. Almanlar yıllar önce bu olayın sorumluluğunu üstlendikleri halde, Franco hükümeti Guernica bombardımanındaki sorumluluğunu kabul etmemiştir. *Üstüne sünger çekmek* iç savaş yaşayan ülkelerde maziyle yaşayabilmenin tek yöntemi olmuştur.⁶⁹

6. *Büyük güçler arasındaki rekabet önce bu güçlerin toprakları dışındaki bölgelerde kendini gösterir. Bu genel tespiti göz önünde tutmak gerekir.* Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İspanya topraklarındaki iç savaşta farklı taraflarda yer almışlardır. İspanya'nın sol eğilimli Cumhuriyeti'ni savunmak üzere Sovyetler Birliği'nin Cumhuriyetçilerin yanında yer almasını Avrupalı komünistler coşkuyla karşılamış ve alkışlamışlardır. Aslında Stalin, güçler dengesini gözeterek ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki etki alanını düşünerek, bu alanı genişletme yönünde bir politika izlemiştir. Stalin; meselelere jeopolitik ve ideolojik bir pencereden bakmıştır.

Savaş sırasında Sovyetler Birliği ve Almanya farklı tarafları desteklerken, kapalı kapılar ardında tarafların Dışişleri Bakanları Joachim von Ribbentrop ve Vyacheslav Molotov, Polonya'yı bölüşmek üzere gizli bir uzlaşmaya varmışlardır. Belirtilen ikircikli tutum dikkat çekicidir. İspanya İç Savaşı bitmek üzereyken Ağustos 1939'da doğudan Rusya ve batıdan Almanya aynı anda Polonya'yı işgal etmişler ve ülkeyi bölmüşlerdir. Bu konuda, 1990'lı yıllarda, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya askeri arşivlerinin açılmasıyla Almanya ve Sovyetler Birliği'nin oynadıkları ikili oyunlara ilişkin sayısız kanıt ortaya dökülmüştür. Daima ön yüzün arkasında, daha karmaşık bir arka yüz

⁶⁹ Geert Mak, *Avrupa'da Yirminci Yüzyıl Boyunca Seyahatler*, Çev. M. Topçu, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 352.

yer almıştır. Global güçlerle flört eden devletler çok dikkatli olmalıdır.

7. *İç savaşlar süper güçlere başka ülkelerde yeni geliştirdikleri silahların teknik niteliklerini deneme imkânı sağlar.* Nitekim Nazi Havacılık Bakanı Herman Göring⁷⁰ Nürnberg Askeri Mahkemesi önünde *Genç hava kuvvetlerimi (...) savaş ve bombardıman uçaklarımı ve uçaksavar toplarımı deneme, malzemenin amaca uygun olup olmadığını görme imkânına sahip oldum...* demiştir. Alman Hava Kuvvetleri-Luftwaffe; İspanya'yı kısa bir süre sonra başlayacak İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılacak olan yeni savaş uçakları için bir test alanı olarak kullanmıştır.

8. Farklı mezhep/din ve kimlik grupları arasındaki iç çatışmalar, savaşların en kanlı türleridir. Farklı kimliklerin bir arada yaşadığı ulus-devletlerde farklılıklar değil müşterek değerler ön plana çıkarılmalıdır. Düşünür Montaigne, “*Denemeler*”inde 1618-1648 arasında Katolik ve Protestan Avrupa arasında mezhep çatışmalarında yaşanan acılara işaret ederek görüşlerini aşağıdaki şekilde açıklamıştır.⁷¹

... İç savaşlar sırasında kardeşimle birlikte yola çıktığımız bir gün kibar davranışlı bir adama rastladık. Bizim hasımlarımızdan yanaymış ama ben bilmiyordum, çünkü kendini olmadığı gibi gösteriyordu. Bu savaşların en kötü yanı bu işte: düşmanınızla aranızda dil, kılık kıyafet ayrılığı olmadığı, aynı yasalar, aynı töreler, aynı hava içinde yetişmiş bulunduğumuz için öyle karışır ki her şey, yanlışları, çatışmaları önlemek kolay olmaz. Bu yüzden tanımadığım yerde kendi birliklerimize rastlamaktan bile korkardım, sorgu suale, daha da kötüsüne uğrayabilirim diye. Uğradığım da olmuştu eskiden. Böylesi bir karışıklık yüzünden adamlarımı, atlarımı yitirdim. Hizmetimde çalışan soylu bir İtal-

⁷⁰ Julian Casanova, *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu. İletişim Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 118

⁷¹ Montaigne, *Denemeler*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yayınevi, 30. Basım, 1999, s. 109.

yan çocuğunu da alçakça öldürdüler; özenle büyüttüğüm bu İtalyan'la büyük umutlarla dolu güzelim bir çocukluk sön-
dü gitti. Kardeşimle rastladığımız yolcuya gelince, adam öy-
le şaşkınca bir korku içindeydi ki yolda atlılara rastladık-
ça, kralı tutan şehirlerden geçtikçe öyle beti benzi soluyor-
du ki sonra bunların vicdan rahatsızlığından geldiğini anla-
dım. Öyle geliyordu ki bu zavallı adama, yüzündeki maske
ve kazağındaki haçlar arasından yüreğindeki gizli niyetleri
okuyacaklar. Vicdanın zorlaması böylesine şaşırtıcı bir şey-
dir! Ele verdirir bizi, kendimizi suçlamaya, kendimizle sa-
vaşmaya zorlar bizi; tanık yokluğunda kendimize karşı ta-
nıklık ettirir bize...

Montaigne, kitabının farklı bölümlerinde savaşın özel-
likle de iç savaşın acımasızlığını ortaya koyarken, sıradan-
laşan ve belirsizleşen vahşeti ise şöyle dile getirir: ...*Evim-
de bin kez acaba ihanete uğrayacak mıyım, beni bu gece öl-
dürecekler mi diye düşünerek yatağa gittim. Kaderime sığınıp
bunun acısız ve korkusuz olmasını diledim...*

9. Ünlü yazar George Orwell, İspanya İç Savaşı'na Franco
karştı cepheye yer alarak katılmıştır. Orwell savaştan sonra
bazı gazetecilere verdiği beyanatta,⁷² *İspanya İç Savaşı, dünya
üzerinde oynanan dev bir oyunun yalnızca geçici ve yerel bir ev-
resi olmaktan başka bir şey değildi...* sözleri günümüze aynen
uyarlanabilir. Suriye İç Savaşı da dünyadaki doğal kaynakla-
ra el koyma çabalarının Ortadoğu'daki bir evresidir. Benzeri
oyunların uzun süreler devam edeceği anlaşılmaktadır.

10. İç savaşlarda yaşanan vahşetin azmettirici ve uygula-
yıcılarının tespiti çok zordur. George Orwell'in 1938 yılında
yayınlanan anı kitabı *Katolanya'ya Selam*, bir milis olarak İs-
panya İç Savaşı'ndaki deneyimlerini konu alır. Orwell kita-
bında dürüst bir tavır sergileyerek okuyucusunu uyarır:⁷³

⁷² Geert Mak, *Avrupa'da Yirminci Yüzyıl Boyunca Seyahatler*, Çev. Mürset Top-
çu, Literatür Yayınevi, s. 343.

⁷³ George Orwell, *Katalonya'ya Selam*, Çev. Julide Ergüder, İstanbul bgst Ya-
yınları, 5. Basım, 2016, s. 259.

Yazdıklarımın okuyanları çok yanlış yönler çekmeyeceğini umarım. Böyle bir davada, hiç kimsenin tamamıyla doğru olamayacağına inanıyorum. Gözlerimizle görmedikçe yaşananların kesinliğini bilebilmek çok zordur; bilinçli ya da bilinçsiz olarak herkes taraf tutarak yazar. Bunu kitabımın daha önceki bir yerinde söylememişsem, şimdi söylüyorum, benim taraf tutuşuma, yaptığım maddi hatalara ve olayların yalnız bir yönünü görmüş olmaktan doğan kaçınılmaz saptırmaya dikkat edin.

On madde içinde sıralanan hususlar pek çok iç savaş için geçerli tarihsel olgulardır. Ancak her olayı sadece tarihselliğe indirgeyemeyiz. Zamanımızda; küresel güçlerin siyasi temsilcilerinin hedef ve tutumları yaşanan dramı daha da vahimleştirmektedir. George W. Bush döneminde ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Lübnan İç Savaşı'nın neden olduğu sivil acıları, “*yeni bir Ortadoğu’nun doğum sancıları*” olarak yorumlamıştır. İnsanların ıstıraplarının tarihin yeni bir dünya doğurması olarak haklı gösterilmesi ve suçlara anlam yüklenmesinin saçmalığı açıktır.⁷⁴ Yeni bir Ortadoğu kurulacak ama kaç milyon insanın hayatı ve çilesi pahasına...

Suriye İç Savaşı

İç savaşlara ilişkin genel tespitlerden sonra Suriye’nin acılarla dolu öyküsüne dönelim. Suriye’deki olaylar Ürdün sınırında aşiretler bölgesi Dera’da başlamıştır. Bir grup lisesi gencin 26 Şubat 2011’de sokak duvarlarına Esad aleyhinde yazılar yazması, buna karşılık güvenlik güçlerinin çok sert müdahalesi üzerine Dera, Şam, Hama ve Humus gibi şehirlerde gösteriler düzenlenmiş *El-Cezire*, *El-Arabiya*, *BBC Arapça* ve benzeri basın-yayın kuruluşlarının kışkırtıcı yayınları ortamı daha da germiştir. Cihatçı militanlardan oluşan gruplar akın akın Suriye’ye girmiş ve çatışmalar kısa bir sürede çok kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür.

⁷⁴ Tony Judt, *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, 2013, s. 119.

İki küresel güç ABD ve Rusya, savaşa farklı amaçlarla müdahil olmuştur. ABD'nin Irak'ı işgali sırasında El Kaide terör örgünden kopan ve IŞİD/DEAŞ adını alan yeni terör örgütü, Irak'ın bazı bölgelerinden başlayarak, Suriye'nin kuzeydoğusuna da yayılmıştır. ABD bu örgütle mücadele amacıyla Suriye topraklarını işgal ettiğini ileri sürmüştü de bilahare Suriye'nin kuzeyinde PKK terör örgütü elemanlarının da içinde yer aldığı YPG/PYD ile işbirliği yaparak, Akdeniz'e ulaşacak ve Türkiye'yi güneyden kuşatacak, PKK denetiminde bir bölge oluşturma planını devreye sokmuştur.

Yoğun silah sevkiyatıyla ve askeri eğitimle desteklenen PKK unsurlarını gizlemek için ABD, Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adı altında yeni bir örgütlenmeye yönelmiştir. Örgütün adı ne olursa olsun belirtilen planın hedeflerinden birisi, Irak ve Suriye topraklarındaki petrolün Doğu Akdeniz'e güvenli bir şekilde ulaştırılmasını hedeflemiştir. Böylece ABD, Suriye'nin siyasi birliğine ve rejime karşı bir tutum takınmıştır.

Soğuk Savaş'ı takiben Suriye'de etkinliğini yitiren Rusya; Esad rejimini siyasi ve askeri alanda desteklemek amacıyla 2015 yılında bu ülkeye geri dönerek, Fırat'ın batısında ve Akdeniz'de konumlanmış, *sıcak denizlere inmek* olarak özetlenebilecek tarihi hedefine kavuşmuştur. Suriye'nin toprak bütünlüğünün garantörü rolünü oynamaktadır. İki küresel gücün de Suriye'de farklı gündemleri vardır. Rusya, PYD ve onun türevi olan terörist PKK'ya karşı olmayıp bu örgütlerin Rusya'da önemli kentlerde büro açtığı bilinmektedir. Şia mezhebinin Ortadoğu'daki etkinliğini artırmayı hedefleyen İran para-militer güçleriyle Esad'ın yanında yer almıştır. Şia güçlerinin yayılmasından büyük endişe duyan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'la birlikte Esad rejimine karşı tutum takınmıştır.

Suriye'yle 911 km bir sınıra sahip Türkiye Cumhuriyeti ise; güney sınırları boyunca oluşturulmaya çalışılan terör koridoru projesini bozarak hudut güvenliğini sağlamak ve savaştan ka-

çarak Türkiye'ye sığınan Suriyelileri tekrar kendi topraklarına yerleştirmek için art arda üç askeri harekât düzenlemiştir:

1. *24 Ağustos 2016-Fırat Kalkanı Harekâtı*: 29 Mart 2017'de sonuçlandırılarak Cerablus'tan Azez'e kadar olan bölge kontrol altına alınmıştır. Bu bölgedeki IŞİD ve PKK varlığı yok edilerek "PKK'nın ilan ettiği kantonlar" arasında ki bağ koparılmıştır.

2. *20 Ocak 2018-Zeytin Dalı Harekâtı*: PKK'nın Afrin kantonuna girilmiş ve elli sekiz gün süren bir harekâtla 18 Mart'ta operasyon sonlandırılmıştır.

3. *9 Ekim 2019-Bariş Pınarı Harekâtı*: Fırat'ın doğusunda Akçakale (Telebyad) ve Ceylanpınar (Resulayn) yerleşim yerleri arasında 120 km uzunluğunda ve 30 km derinliğinde bir bölge kontrol altına alınarak terör unsurlarından temizlenmiş ve harekâtın sekizince gününde ABD'yle *Ankara Mutabakatıyla* uzlaşma sağlanarak operasyon durdurulmuştur. Bu şeridin doğu ve batısında toplam 330 km boyunca ortalama 30 km derinliğinde güvenli bölge oluşturulması ve PKK'nın 29 Ekim 2019'a kadar bu bölgeden çekilmesi hususunda Soçi kentinde Rusya'yla anlaşmaya varılmıştır.

Soçi Mutabakatı ile Telebyad ve Resulayn kentlerini içine alan mevcut Bariş Pınarı Harekât alanında yaratılan statükonun muhafaza edilmesi kararlaştırılmış ve Bariş Planı Harekât sınırlarının batısı ve doğusunda 10 km derinlikte, Kamışlı şehri hariç, Türk-Rus ortak devriye faaliyetinde bulunulması kararlaştırılmıştır.

Türkiye, hedeflerinin askeri boyutunda büyük ölçüde başarılı olmuş görünmektedir. Türkiye'deki sığınmacıların bir bölümünün ise güvenli bölgeye yerleştirilmesi, ekonomik ve sosyal yönden olduğu kadar uluslararası yasalar yönünden çeşitli güçlükler içermektedir.

Sovyetler Birliği'nin varisi Rusya Federasyonu'yla ABD, Suriye İç Savaşı'nda siyasi yönden farklı konumlanmışlardır. Rusya, Suriye'nin toprak bütünlüğünün savunucusu rolünü üstlenirken, ABD ise Kuzeydoğu Suriye'de ye-

ni bir oluşum peşinde görünüyor. Nihai tahlilde, farklı tutumlar ABD ve Rusya arasında etki alanları ve/veya Suriye'nin bölünmesi üzerinde bir uzlaşma şeklinde tezahür eder mi? Bunu şimdiden tahmin etmek zor görünmekle birlikte, böyle bir senaryo göz ardı edilemez. ABD ve İsrail yönünden siyasi yapılanmanın *hidropolitik boyutu büyük önem taşımaktadır ve ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.*

Türkiye-Suriye sınırında güvenli bölge oluşturulması için YPG (PKK) unsurlarının çıkarılması ön görülen alanlar ve TSK'nın harekât bölgesinin coğrafi konumu şematik bir harita üzerinde gösterilmiştir. Harita, 29 Ekim 2019'daki durumu yansıtmaktadır. Türkiye'nin denetimi altında bulunan 120 km uzunluğunda ve 30 km derinliğindeki Telebyad-Resulayn arasındaki bölge ABD'yle Ankara, Rusya Federasyonu'yla Soçi mutabakatlarıyla oluşturulmuştur.

Suriye haritası; 2011-2019 yıllarında çatışan taraflar arasında sürekli değişim göstermiştir. Suriye'de 2019 sonlarından itibaren geçici bir istikrar dikkat çekmekteyse de gelecek yıllar tam bir belirsizlik içermektedir. Genelde Ortadoğu, özelde Suriye için stratejik bir öngörude bulunmayı zorlaştıran pek çok etken bulunmaktadır. Aşağıda bölgenin; “siyasal yapılanmasında” jeopolitik etkenlere ilaveten hidropolitik unsurların rolü üzerinde durulacaktır.

29 Ekim 2019 tarihli Kuzey Suriye Haritası

Kaynak: haberturk.com – 25 Haziran 2021 (Erişim tarihi)

Siyasi Yapılanma

Ekim 2019'da iç savaş büyük ölçüde durmuş, rejim güçlerinin temsilcileriyle muhalif güçler arasında yeni bir anayasa çalışması Cenevre'de başlamıştı. Bu çalışmalarda taraflar arasında federal ve/veya özerk bölgelerden oluşan bir devlet yapılanması üzerinde uzlaşmaya varılıp varılamayacağı önem taşımaktadır.

Suriye'nin bölünmesini hedefleyen ABD'nin; Irak'ta olduğu gibi federal veya özerk/otonom idari bir yapılanmayı desteklemesi doğal görünmektedir. Esad rejimiyle birlikte Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunur görünen Rusya'nın ise; Suriye'de kuvvetli bir merkezi otoriteye dayanan federal veya otonom bölgelerden oluşan bir siyasal yapılanmaya yaklaşımı olumlu olabilir. Bu noktada bir parantez açarak Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na geçen *etnisite kavramına* ilişkin çok kısa bazı açıklamaları paylaşmak isterim.⁷⁵

Sovyetler Birliği döneminde 1924-1936 yılları arasında Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri kurulurken ve yeni bir etnik coğrafya oluşturulurken bölgede yaşayan topluluklar *halk* (Rusça, *narod*) denilen tanımlanması güç gruplara bölünmüştür. *Halklar* 19. yüzyıl Fransız kavramlaştırılmasından çok farklı olarak “*siyasal bir sözleşme*” etrafında bütünleşmemiştir. Sovyet döneminin kuramsal yaklaşımlarına göre, her halk idari bir statü kazanabilir. Yeter ki yapay, yönlendirici ve siyasi bir bölünme sağlansın(!) ve Moskova'daki merkezi yönetim askeri ve iktisadi planlama yetkisine güçlü bir şekilde sahip olsun. Konu bu çerçevede ele alındığında; sınırların her zaman iktisadi, coğrafi ve etnik bir mantığı yoktur. Orta Asya ülkeleri arasındaki hudutlar belirtilen yönüyle,

⁷⁵ Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri'nde 1975'te teknik inceleme vesilesiyle bulunduğum sırada, Sovyetler Birliği'ne ait bazı gözlemlerim kitabın II. Kısım'ında ele alınacaktır.

Ortadoğu devletlerinin sınırlarının yapaylığına benzetilebilir. Farkı; Sykes-Picot Anlaşması yerine Sovyetler Birliği adına Stalin tarafından çizilmiş olmasıdır. Sınırların yapay oluşu; çeşitli etnik azınlıklar çıkarma mekanizmasının aracı ve parçasıdır.

Sovyetlerin yıkılmasını takiben, Orta Asya’da Sovyetler tarafından çizilen hudutlar aynen korunarak beş cumhuriyet, bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Milliyetlerin tanımlanmasındaki mantık her şeyden önce son derece siyasaldır ve kuramsal bir kavramlaştırmaya dayanır. Rusların geliştirdiği Etnik Coğrafya Öğretisi, 1991 yılını takiben *bağımsız devletler topluluğu* oluşturulurken de karşımıza çıkacaktır. Belirtilen kavramlaştırmaya uygun olarak Rus dil bilimciler, Türk dillerine ortak bir alfabe sağlamaktan titizlikle kaçınmışlardır.⁷⁶

Tekrar temel soruna dönerek Suriye’de “federal ve özerk bölgelerden oluşan siyasal yapılanma” arayışı karşısında Rusya’nın tutumuna cevap ararsak, Rusya’nın yaklaşımının olumlu olacağını düşünebiliriz. ABD’yle aralarındaki fark Merkezi Yönetim’in yetkilerine ilişkin konularda ortaya çıkacaktır. Her federal devlet yapısı kendine özgü ve birbirinden farklı nitelikler taşımaktadır. Örneğin; federal hükümetlerin su yönetimindeki ve su kullanımındaki gücünü bir ölçüt olarak ele alırsak bazı siyasal yapılarda merkezi hükümetler bazılarında ise federal hükümetler daha geniş yetkilerle donatılmıştır.

Kuzeydoğu Suriye’de demografik yapı Arap ve Kürt nüfusundan oluşmaktadır. Arap ve Kürt nüfustan meydana gelen, ABD denetiminde siyasal bir yapılanmanın, kuzey sınırını Türkiye Cumhuriyeti güvenlik bölgesi, güney sınırını ise Fırat Nehri teşkil edecektir. Bu senaryoda kritik hu-

⁷⁶ Zekeriya Sertel, *Olduğu Gibi-Rus Biçimi Sosyalizm*, İletişim Yayınları, 1993, İstanbul, s. 59.

sus; Orta Fırat bölümünde Kürtler veya ABD denetimindeki sahanın Fırat'ın iki yakasına veya sadece bir yakasına mı sahip olacağıdır? Kısaca; özerk veya federal sınır düzenlenirken bu sınırın Fırat'ı tamamen mi yoksa kıyıdaş (riparien) olarak mı kapsayacağıdır. Bu konuya bir çözüm bulunabilirse ABD rejimle anlaşılabilir.

Belirtilen analiz bizi, su gibi önemli bir doğal kaynak üzerinde oynanacak oyunlara yani; hidropolitik bir değerlendirmeye götürecektir. İç savaş süresince yaşanan gelişmeler hakkında yabancı ve yerli basında pek çok yorum yapılmıştır. Ayrıca kalite olarak birbirinden büyük ölçüde farklı makale ve kitap yayınlanmıştır. Bu çalışmalar ve analizlerde ABD'nin stratejik hedefi; bölgedeki enerji kaynaklarına el koyma ve Ortadoğu petrolünün güvenli olarak Akdeniz'e ulaştırılmasıyla ilişkilendirilmektedir. ABD'nin hedefinin bu şekilde sınırlandırılması çok eksik bir değerlendirme olacaktır. Sorunlara sadece *jeopolitik* bir gözlükle bakmak yerine *hidropolitik boyutuyla* da ele almak gerekmektedir.

Siyasi Yapılanmanın Hidropolitik Boyutu

Hidropolitik; sınıraşan ve sınır teşkil eden suların kullanımında ortaya çıkan sorunları ve çıkar çatışmalarını araştıran ve inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir. Ancak sadece uluslararası ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda bir ülkenin içinde çeşitli idari yönetim birimleri arasında ortaya çıkan su kullanımına ait birden fazla sorun ve ilişkileri de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Suyun stratejik önemi sık sık petrol ile karşılaştırılmaktadır. Petrol jeopolitiğinin önemi yadsınamaz ve pek çok ülke petrol zenginliğine öykünmektedir. Petrol önemli bir enerji kaynağıdır. Ancak petrolün alternatifi olan pek çok kaynak vardır. Su için aynı husus geçerli değildir ve uzun vadede iklim değişikliği, su kaynaklarını zorlamakta ve kısıtlamaktadır.

Uluslararası platformlarda *hidropolitik sorunlar* tartışılırken sınıraşan sulara ilişkin uluslararası hukuk, bağitlanan anlaşmalar ve diplomasi kurallarıyla birlikte su mühendisliğinin terminoloji ve teknik bilgisinin bir arada kullanılması ve bilinmesi gerekir. Bu nedenle pek çok ülkenin dışişleri bakanlıklarının bünyesinde “*su bölümleri*” oluşturulmuştur. Bu bölümler de diplomatlarla birlikte konularında liyakatli mühendisler de çalışmakta, uluslararası gelişmeler müştereken izlenmekte ve değeriendirilmektedir. Yabancı ülke üniversitelerinde hidropolitik kürsüleri, araştırma birimleri ve enstitüleri kurulmuştur.

ABD küresel ve bölgesel ölçekte “su konularına” müdahil olmayı stratejik bir hedef ve dış politika aracı olarak benimsemiştir. Amerika’nın dünyada ve Ortadoğu özelinde su sorunlarına bakışını Stratejik ve Uluslararası Etütler Merkezi (CSIS) 30 Eylül 2005 tarihinde, “*Küresel Su Geleceği/Global Water Future*” başlıklı raporda řu cümleler ile açıklamaktadır:⁷⁷

Su kuvvetli ve etkin bir dış politika aracı olmalıdır. Uluslararası su sorunlarına etkin bir şekilde müdahil olmak ABD’nin pek çok dış stratejik amaçlarına önemli ölçüde destek verecektir. Jeopolitik ve bölgesel istikrarsızlıklara, ekonomik gelişme, insani endişeler ve demokrasiye cevap verecek stratejiler, su sorunu öncelikle ele alınarak başarıya ulaştırılabilir.

Alıntılanan cümle ABD’nin “*suyu*” bir dış politika aracı olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. 2005’ten çok daha eski yıllara uzanan pek çok belgede benzeri görüşler dile getirilmiştir. Bu konuda geniş bir teknik ve hidropolitik bibliyografya bulunmaktadır.

Suriye’nin en büyük barajı olan Tabqa, bu barajın altındaki Al-Baath ve üstündeki Teşrin barajlarının toplam

⁷⁷ Addressing Our Global Water Future, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Sandia National Laboratories, September 30, 2005, p. 14.

enerji üretim kapasitesi 4 milyar 205 milyon kWs'tir. Adı geçen barajlar ve yan kollardaki tesisler birlikte dikkate alındığında, Orta Fırat boyunca yaklaşık 400.000 hektar alanda sulu tarım yapılabilir. Söz konusu alanın sulanmasına ilişkin planlama ve proje faaliyetlerinin iç savaş nedeniyle durduğu ve işletmeye alınmış bir kısmının ise tahrip edildiği tahmin edilmektedir. Ortak Teknik Komite toplantılarında Suriye'nin Türkiye'ye bildirdiği ve sulanabilir nitelikte olduğunu iddia ettiği toprak miktarı belirtilen değerin üstündedir.⁷⁸ Konu hakkında "*Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*" başlıklı kitap ve Özden Bilen'in çok sayıdaki makalesinde ayrıntılı bilgi verilmiş olup, Özden Bilen'in kişisel sitesinden bu yayınlardan bir kısmına ulaşılabilir. Nüfusu ve ihtiyaçları dikkate alındığında belirtilen enerji üretimi ve sulanabilecek arazi miktarı Suriye için çok önemli bir değer ifade etmektedir.

İŞİD terörünün büyük ölçüde bitmesine rağmen, Türkiye ve Irak sınırları arasında yer alan Orta Fırat bölgesinden ABD çekilmemiştir. Deyr ez Zor bölgesindeki petrol alanını korumak amacıyla YPG ile birlikte adı geçen bölgede bulunmaktadır. Belirtilen bölgenin tekrar Esad rejiminin kontrolüne geçmesi halinde ABD suların kontrolünü kaybedecektir. Fırat Kalkanı Harekâtı'nın Mümbiç yönünde genişletilmesi de bu nedenle engellenmiştir. Türkiye-Suriye arasındaki "güvenli bölgenin" dar tutulması ve Suriye'nin "toprak bütünlüğünün" ABD tarafından desteklenmemesinin nedeni Kuzeydoğu Suriye'de yeni bir siyasi yapının planlanması olabilir. Orta Fırat'ta "*su yönetim yetkisi güçlendirilmiş*" siyasal yapılanmanın Suriye'nin yeni anayasasında yer alması, ABD'nin YPG ile yakın ilişkileri dikkate alındığında, suların kontrolü yönünden önem taşımaktadır.

Ortadoğu'da suyun etkin bir dış politika aracı olarak

⁷⁸ Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, TESAV Yayınları, Ankara, s. 59

kullanılmasında dönüm noktası Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı olmuştur. Altı Gün Savaşı sonucunda İsrail, Suriye'den Golan Tepeleri'ni ve Ürdün'den Batı Şeria'yı almıştır. İsrail'in önemli su kaynaklarından Galile Gölü, Golan Tepeleri'nden beslenmektedir. Batı Şeria'da ise yeraltı su kaynakları bulunmaktadır. BM Güvenlik Konseyi, *Kasım 1967'de 242 sayılı kararla İsrail'in işgal ettiği topraklardan barış ve tanınma karşılığı çekilmesi gerektiği yönünde bir karar almışsa da gereği hayata geçirilememiştir.*

Karar metninde, “*tüm/bütün topraklar/the territories*” değil sadece “*topraklar/territories*” ifadesi yer aldığından, bu ibarenin bir kısım toprakların iade edilmeyebileceğini ima ettiği yorumunu yapan İsrail, diplomasi oyunları, Golan Tepeleri ve Batı Şeria'dan çekilmemiştir.⁷⁹ İsrail, Amerika'nın yardımını alarak diplomasiyi Araplara karşı askeri güçle de desteklemiş ve 25 Mart 2019 tarihinde *Golan Tepeleri'ni* ilhak ettiğini açıklamıştır. İsrail'in tek taraflı beyanı, ABD tarafından da kabul edilmiştir.

İşgal ettiği topraklarda 250 yeni yerleşim birimi kurarak 400.000'den fazla Musevi nüfusu bu topraklara taşıyan İsrail, yeni yerleşimlerin neden olduğu su baskısına çare olarak Ürdün (Şeria) Nehri'ne ve Golan Tepeleri'ne kendi sınırları dışından su temin etmek arayışı içinde olmuştur. Su güvenliğini varlığının temel unsuru gören İsrail, su ihtiyacını karşılamak için farklı seçeneklerden birisi olarak Fırat'ın Suriye içindeki bölümünü düşünmekte olabilir. Belirlenen muhtemel senaryoda “Bölünmüş Suriye” İsrail için çok uygun bir siyasal ortam yaratmıştır. Ayrıca günümüzde teknolojinin eriştiği seviye, çöl şartları içinde, uzun mesafelere “su iletilmesini” kolaylaştırmıştır.

⁷⁹ Louise Fawcett, *International Relations of the Middle East*, Fourth Edition, Oxford University Press, 2016, p. 268. {Resolution 242's key statement was its clause stating that Israil should withdraw from territories occupied in recent conflict.}

Bu konuda “Freedom House” da çalışmış olan İsraili su uzmanı Boaz Wachtel tarafından, 1991 yılında Madrid Barış Konferansı’ndan sonra uluslararası toplantılarda fikir düzeyinde bazı ön proje teklifleri ortaya atılmıştır. Böylece konuya ilişkin bir zemin yoklaması yapılmıştır. Projeye göre; Golan Tepeleri üzerinde Suriye-İsrail arasında oluşturulacak bir kanala Fırat Nehri’nden su taşınması önerilmiştir. Golan’da *Barış Teklifi* adı verilen öneri, Türkiye tarafından kabul edilmemiştir [*The Peace Canal on the Golan--Proposal: Benefits and Risks to Regional Water Cooperation in the Middle East*].⁸⁰ 1991 yılındaki projeye göre, bu kanal aynı zamanda İsrail ve Suriye arasında bir “tank engeli” olarak da düşünülmüştür.

Teknik veriler ve imkânlar göz önüne alındığında, Fırat ve Dicle nehirlerinin müşterek potansiyeli ancak Türkiye, Suriye ve Irak’ın ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olup, Fırat-Dicle havzası dışına su nakli mümkün değildir. Başta Fırat ve Dicle olmak üzere Ortadoğu’daki sınıraşan veya sınır oluşturan suları, tüm Ortadoğu ülkelerinin hizmetine sunulabilecek, bir *hidrolojik bütün* olarak ele almak, teknik olduğu kadar “uluslararası hukuk” yönünden de geçerliliği olmayan bir girişimdir.

Fırat Nehri Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan bir sudur. Belirtilen devletler dışında, sınıraşan sulardan diğer ülkelerin dolaylı ve doğrudan faydalanmaları ilgili ülkelerin ortak iznine tabidir. Gerek teknik dergilerde gerekse uluslararası toplantılarda zaman zaman dile getirilen, yukarda kısaca değinilen projeler ve benzeri söylemlerin karşılığı yoktur. Bu husus 1990’lı yıllarda katıldığım pek çok uluslararası toplantıda gerekçeleri belirtilerek tarafımdan da dile getirilmiştir.

⁸⁰ Adı geçen yayına Özden Bilen’in kişisel www.ozdenbilen.com sitesinden ulaşılabilir.

Belirtilen proje tekliflerinin ve tartışmaların yapıldığı 1990'lı yıllarda, Suriye bölünmemiştir. Irak üzerinde ise çeşitli ayrıştırma planları yürütülmekteydi. Zamanla Irak ikiye hatta üçe bölünmüş olup, kitap hazırlandığı sırada Suriye'nin durumu çeşitli belirsizlikler içermektedir.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Üçlü Ortak Teknik Komite (OTK) toplantılarının sonunda dile getirilen görüşler, uzlaşılan hususlar veya uzlaşılmayan konular yazılı ve İngilizce olarak kayda alınmıştır. Görüşmeler süresince, 1980-1995 arasında on yedi tutanak hazırlanmış ve heyet başkanları tarafından imzalanmıştır. Belirtilen tutanaklar İngilizce *Minutes* ve Fransızca *Procès verbaux* olarak isimlendirilir. Güvenlik Konseyi Kararı gibi önemli bir belgede ortaya çıkan ve yukarda çok kısa değinilen; İngilizce ifade probleminin yarattığı tartışmalar, özellikle bende de aşırı bir titizlik meydana getirmiştir. Bazı OTK toplantılarında uzunca bir süre *sonuç tutanaklarının* hazırlanmasına ayrılmıştır. Üçlü heyet içinde; *Dakikalar için saatler harcıyoruz* söylemi çok yaygındı. Çünkü *minutes*, *İngilizcede dakikalar ve aynı zamanda zabıt/tutanak anlamına da gelmektedir*.

BM Genel Sekreteri Mısırlı Boutros Ghali'nin 1985'te söylediği, *Ortadoğu'daki gelecek savaş, siyasi nedenler ile değil su yüzünden çıkacaktır* ve 2001'de Kofi Annan'ın, *Tatlı su kaynakları üzerindeki yoğun rekabet ihtilafların ve gelecekteki savaşların nedeni olacaktır* sözlerine, özellikle yabancı uzmanlar tarafından sık sık atıf yapılmıştır. GAP kapsamında Atatürk Barajı, Karakaya Barajı ve Urfa Tüneli gibi büyük tesislerin tamamlanması, sulama inşaatlarının başlatılması ve bitirilme aşamalarına getirilmesi, pek çok benzeri söylemin ortaya sürülmesine neden olmuştur. “*Su savaşları*” tezinin çok sık kullanılması üzerine; bir uluslararası toplantıda söz alarak, *Belirtilen ifadelerin sık sık tekrarlanması bir gerçeğin ifadesi olmayıp sadece bir temenniyi çağrıştırmaktadır* demek mecburiyetinde kalınmıştır.

2003'te ABD Başkanı George W. Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice *"Ortadoğu'da sınırların yeniden çizileceğini"* açıklarken ve 2011'de "Arap Baharı" söylemleri dile getirilirken Ortadoğu'yu jeopolitik olduğu kadar, hidropolitik yönden de projelendirme hedeflenmiştir. Sonuç olarak; Türkiye için Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanması büyük önem taşımaktadır. Amerika'nın himayesinde, Suriye Merkezi Hükümeti'nin kontrolünün çok zayıf olacağı "özerk veya federatif" bir "Kuzeydoğu Suriye" yönetiminin, Fırat'tan İsrail'e su tahsis etmesi bölgede ciddi sorunlar yaratacaktır. Bu senaryoyu; bugünden yarına gerçekleştirilecek bir faaliyet değil uzun vadeli bir planlama olarak değerlendirmek ve politika oluşturmada göz önünde bulundurmak gerekir.

Suriye'nin hidropolitik konumundan söz ederken iç savaşın yarattığı ve su altyapısının tahribi ile sonuçlanan fiziksel yıkım yanında, daha genel "su yönetimi problemlerinin" de dikkate alınması gerekmektedir. Bu konuya ayrı bir başlık altında değinilecektir.

Su Yönetimi Problemleri

Suriye İç Savaşı'ndan bu yana Suriye'deki Cerablus ve Türkiye'deki Karkamış'ın adını sık sık duymaktayız. Mekânların önemi farklı zaman dilimlerine göre değişimler gösterir. Helen ve Roma medeniyeti kalıntılarının bulunduğu Karkamış, Hititler döneminde bir süre bu devletin başşehri olmuş ve senelerce Cerablus ile birlikte bu bölgede arkeolojik araştırmalar yapılmıştır.

Türk ve Suriyeli su uzmanları için Karkamış veya Cerablus; Türkiye-Suriye sınırında Fırat Nehri'nin debisinin ölçüldüğü yerleri çağrıştırır. Fırat Nehri, Türkiye'yi Karkamış'ta terk etmekte, Suriye topraklarına ise Karkamış'ın karşısında yer alan Cerablus kentinden girmektedir. İç sa-

vaşa kadar Türkiye’de Karkamış, Suriye’de ise Cerablus’taki Akım Gözlem İstasyonlarında (AGİ), Fırat Nehri’nin debisi ölçülerek kayda alınmıştır. Ortak Teknik Komite toplantılarında ölçümler arasında önemli bir fark tespit edildiğinde hem ölçüm yöntemi karşılaştırılmış hem de ölçüm cihazlarının kalibre edilmesi işlemi yapılmıştır. Bu amaçla DSİ Genel Müdürlüğü’nün Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol Dairesi (TAK) bünyesindeki laboratuvarların gelişmiş imkânları kullanılmıştır. Bu ve benzeri konulardaki teknik sorunlar karşılıklı diyalog ve anlayışla çözülmüştür. Sınırın iki tarafında debi ölçümünde Suriyeliler, Rus ekipmanlarını, Türk uzmanlar ise DSİ Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol (TAK) Dairesi’nce geliştirilmiş ve imal edilmiş yerli cihazları kullanmıştır.

Fırat Nehri, Suriye topraklarını ise Abu Kemal’de terk etmektedir. Abu Kemal’deki akım gözlem istasyonu, Suriye’yi terk eden su miktarı veya diğer bir ifade ile de Irak’a giren debiyi saptamaktadır. Burada ayrıntısına girilmeyecek ölçüm değerleri üçlü OTK toplantılarında çeşitli yönlerden karşılaştırılarak değerlendirilirdi.

Türkiye’de Fırat üzerindeki ölçümler bir süre Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) tarafından, yarım asır önce 1970’li yılların başından itibaren ise sınıraşan sular ile ilgili müzakereleri yapmakla görevlendirilen Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nce yürütülmüştür. Suriye’de ise ölçümler Sulama Bakanlığı, Fırat Projeleri Genel Müdürlüğü’nce yapılmıştır.

Suriye Merkezi Hükümeti, iç savaşın başladığı 2011 yılından üç sene sonra (2014), Kuzey Suriye’de Fırat’ın doğu ve batısında ve Fırat Nehri boyunca, Irak sınırına kadar, geniş bir şeridin kontrolünü kaybetmiştir. Bu bölgelerde bulunan Teşrin, Tabqa ve Tawra barajları ile sulama işletmelerinin yönetim ve denetimi önce IŞİD, sonrasında ise PYD-YPG terör örgütlerine geçmiştir. Belirtilen faaliyetlerin savaş koşullarında, tamamen ihmal edildiğini özel-

likle sulama tesislerinin büyük ölçüde tahrip olduğunu tahmin ediyorum.

Savaş öncesi Suriye’de barajların HES tesislerinin işletilmesi ve su ölçümü ile görevlendirilmiş devlet kurumlarındaki tecrübeli personelin, çalışma bölgelerini terk etmiş veya askere alınmış olma ihtimali bulunmaktadır. Baraj ve HES işletme çalışmaları ve gözlemler sürekli olarak yürütülmesi gereken faaliyetlerdir. Bu nedenle harp halinde bile sayılan faaliyetler ile yükümlü kılınan personelin askere alınmaması birçok ülkede yaygın bir uygulamadır. Böylece enerji üretiminin ve gözlemlerin teknik esaslara göre devamı sağlanır. Belirtilen konu büyük önem taşımaktadır.

Türk ordusu 24 Ağustos 2014 tarihinde, Fırat’ın batısında IŞİD’e karşı, Fırat Kalkanı Harekâtı’nı başlatmıştır. Bu operasyon sonucunda Cerablus-Azez arasında yaklaşık 90 km uzunluğunda ve El-Bab’a kadar uzanan derinlikte bir bölge IŞİD’den temizlenmiştir. Cerablus AGİ’nin bulunduğu kesim de geri alınmıştır. Fırat’ın batısında Mümbiç ile Fırat’ın doğusu Rakka ve Deyr ez Zor dâhil Irak sınırına kadar olan bölgeden IŞİD terör örgütü yenilerek geri çekilmişse de bu örgütün yerini ABD destekli YPG/PYD terör örgütü almıştır.

Suriye’deki iç savaş; bu ülkenin topraklarındaki bütün AGİ’lerde suyun sürekli ölçümünü imkânsız kılmıştır. Muhtemelen Cerablus ve Abu-Kemal istasyonları da tahrip edilmiştir. Ancak Fırat Kalkanı Harekâtı sonucunda Cerablus-Azez arasındaki sınır bölgesi Türkiye’nin denetimi altına geçmiş ve bu bölgede kaos sona ermiştir. Fırat üzerindeki Cerablus’ta ölçümler yeniden başlatılabilir veya Türkiye’nin sınırdaki yaptığı ölçümler kullanılabilir. Nihai siyasi çözüm üzerinde uzlaşıldığında ve şu anda denetimimizde olan topraklar, Merkezi Hükümete devredildiğinde, Cerablus AGİ’nin de debi ölçümleriyle beraber Suriye’ye verilmesi düşünülmelidir.

Bir ülkenin su kaynakları potansiyelinin ortaya konabilmesi için uzun süreli gözlemlerin değerlendirilmesi önemlidir. Böylece yeni projelerin geliştirilmesi ve işletmedeki tesislerin teknik kurallara uygun şekilde çalıştırılabilmesi mümkün olur. Belirtilen hususlar; Fırat Nehri'nin Suriye ve Irak arasındaki bölümünde yer alan gözlem istasyonları için de geçerlidir.

Suriyeli Mülteci ve Sığınmacılar

Ulusal ve uluslararası güvenliğe ilişkin tehditlerin nedenleri çeşitlenmeye başlamıştır. Doğal afetler, mezhepsel ve etnik iç savaşlar milyonlarca insanın yer değiştirmesine ve ülke hudutlarının aşılmasına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) tespitlerine göre, 2018 yılında toplam 27 milyon insan mülteci (refugee) statüsü kazanmak için çeşitli ülkelere kaçmıştır.⁸¹ Açlık, susuzluk ve savaşlar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan insan sayısındaki artış bölgesel siyasi ve ekonomik istikrar ile küresel güvenlik ilişkilerini-
nin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Bir güvenlik örgütü olan NATO, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını ve Soğuk Savaş'ın sona ermesini takip eden yıllarda dikkatini gıda ve su güvenliği ile çevre sorunları üzerinde yoğunlaştırmaya başlamıştır. NATO belirtilen konularda çeşitli araştırma projelerini desteklerken aynı zamanda Roma'da, Savunma Koleji'ne davet ettiği uzmanların verdiği konferanslarla NATO üyesi ülke subaylarının bilgilendirilmesini de hedeflenmiştir. Bu kapsamda davetli konuşmacı olarak 10 Ocak 2001 tarihinde Roma'da "Su Yetersizliğinin Yönetimi/Water Scarcity Management" konulu bir konuşma yapmıştım. Belirtilen sunumun bir örneği kişisel sitemde yer almıştır.⁸² Konuşmayı takiben yapılan

⁸¹ D+C/E+Z 05-06/2019, The Refugee Challenge p. 24

⁸² www.ozdenbilen.com Özden Bilen Yayınları Selected Papers, Reports and Presentations No: 7

tartışmalarda “gıda ve su güvenliği” arasındaki ilişki, özellikle Afrika ülkeleri bağlamında ön plana çıkmıştır.

Günümüzden 20 yıl önce; Afrika’nın kuzey sahillerinden ve Ortadoğu’dan Avrupa ve Türkiye’ye yönelen nüfus hareketleri ve kitlesel göçler henüz yoğunluk kazanmamıştı. Ancak tehlike yakındı; gelecek için su ve gıda yetersizliğinin büyük bir problem yaratacağı hususunda endişelerimi dile getirmiştım. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’ın 1974 yılında Roma’da yapılan ilk Dünya Gıda Konferansı’nda, “yakın bir gelecekte hiçbir çocuğun yatağa aç girmeyeceğini” açıklamasından sonra milyonlarca çocuk gıda yetersizliğinden hayatını kaybetmiştir.

AB ve ABD sınırlarına sanal veya gerçek duvarlar inşa ederek insanları ülkelerinden uzak tutmaya çalışırken, Avusturalya daha da ileri giderek korunma-isteyenleri (asylum-seekers) ana-kıtanın çok uzaklarında okyanusun ıssız adalarında tecrit etmiştir.⁸³ Bu tutum İnsan Hakları Deklarasyonu’nun 14. maddesinin açık bir ihlâlidir. Deklarasyon’un ilk cümlesi “*Herkesin korunma talep etme ve başka ülkelerde işkenceden uzak olarak yaşama hakkı olduğunu*” vurgulamaktadır. Zengin ülke hükümetlerinin ülke-lerindeki demografik eğilimleri, mülteci ve göçmen ayrımını dikkate almayan politikaları da ayrıca dikkat çekicidir.

Ünlü sosyolog Zygmunt Bauman, yaşadığımız mülteci sorunlarını ve zengin ülkelerin ikircikli tutumlarını eleştirel bir bakış açısıyla ifade ediyor:

Hepsinden önemlisi, sömürgecilerin ardında bıraktığı topraklarda yapay olarak kurulmuş lafzen bağımsız devletlerde süregiden onlarca iç savaş, etnik ve dinsel çatışmalar ve düpedüz eşkıyalık nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalmış çok sayıda insan var ve sayıları giderek artıyor. Batılı güçlerin yanlış hesaplanmış, ahmakçasına miyop ve hiç

⁸³ D+C 05-06/2019, The Refugee Challenge p. 24

kuşkusuz ölü doğmuş politikalarının yarattığı yıkımın akabinde Ortadoğu bölgesinin görünüşe göre umutsuz bir şekilde istikrarsızlaştırılması, bu başlıkta en bilinen vaka olmakla birlikte, kesinlikle tek değildir [...] Afrika'nın büyük kısmı bir kitle göçü kaynağına dönmüş durumda.

Kitlesel göçün doğası ve sonuçlarını inceleyenlerin önde gelenlerinden Michel Agier güncel hesaplamaların önmüzdeki 40 yıl içinde bir milyar "yurdundan ayrılmış" insan öngörüldüğü uyarısında bulunuyor: "sermayenin, metaların ve imgelerin küreselleşmesinden sonra nihayet sıra insanlığın küreselleşmesine de geldi"...

Küresel sorunlar küresel çözümleri gerektirir; başka hiçbir şey bu sorunları çözemez. Sırf sizin arka bahçeniz değil de başka bir yerde kangrene dönüşüyor diye bir sorunu çözmeden bırakmak düpedüz yanlıştır. Ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun tek bir ülkenin köklü ve nihai bir çözüme bağlayamayacağı bir sorundur bu... İstedığınız kadar "göçmenleri" Avrupa'da, Afrika'da ya da Asya'da kurulumuş kamplara kapatın ya da Akdeniz veya Pasifik sularında ölüme terk edin, sonuç değişmeyecektir.

Roger Cohen ise 14 Ocak 2016 tarihli *New York Times*'ta yayınlanan makalesinde⁸⁴ 1880'ler ile 1945 arasında (65 yıldan), ABD'nin 4 milyon İtalyan göçmen kabul ettiğini hatırlatıyor ve şöyle devam ediyor:

Başkan Obama, Ulusa Sesleniş konuşmasında, Suriyeli göçmen Refaai Hamo'yu "çeşitliliğimizin ve açıklığımızın kanıtı" olarak vitrine çıkardı... Fakat çeyrek milyon insanın öldürüldüğü yaklaşık 5 yıllık savaş boyunca Amerika'nın Suriyeli mültecilere sunduğu açıklığın derecesine bakıldığında, bu siyasi şov ağır bir yüzüzlük olarak nitelendirilebilir.

Roger Cohen, Amerika'nın 5 yıllık dönemde yaklaşık 2500 Suriyeli mülteci kabul ettiğini ve bu rakamın "ülkeden kaçan toplam 4,4 milyon Suriyelinin yaklaşık yüzde 0.06'sı-

⁸⁴ <https://www.nytimes.com/2016/01/15/opinion/fermi-sinatra-dimag-gio-and-capone-american-immigration.html>

na” tekabül ettiğini ve bu nedenle de Obama’nın Hamo’yu “Amerikan dar kafalılığının bir sembolü olarak sunmasının daha doğru olacağını” vurgulamaktadır.

Zygmunt Bauman, *New York Times*’ta yer alan makaleye de atıfta bulunarak, savaşlar ve özellikle de iç savaşlar nedeniyle ülkesinden kaçmak zorunda kalan insanların dramına değindikten sonra kapsamlı sosyolojik analizlere girmektedir. Yaşanan dramın sosyolojik ve hukuki yönü ayrıntılı ve ayrı bir incelemenin konusudur. Ülkesinden kaçan insanların dramı karşısında AB ve ABD’nin tutumlarını Zygmunt Baum (1925-2017) kitabında çok haklı olarak şiddetle eleştirmektedir. Geçmiş ve geleceğin sorunlarının içe içe geçmesine atıfta bulunan bir kavramlaştırmayla kitabına *Retrotopya* adını veren Bauman’ın düşünceleri, bir okurun ifadesiyle, adeta insanlığın vicdanı gibidir ve Batı düşüncesi için bir ayna işlevi görmektedir.

Suriye’de “iç savaş” başladığında birkaç ay içinde biteceğini varsaymak tarihi veriler ve olgularla da çelişen bir yanılgıydı. Türkiye’ye; kısa zamanda 4 milyon civarında Suriyeli sığınmacı geleceği tahmin edilememiştir. Göç İdaresi Başkanlığı 2014 yılında kurulduğunda, göçmen sayısı milyonu çoktan geçmiş, krizi yönetmek çok zorlaşmış ve savaş tamamen sona erse bile sığınmacıların geri dönme ihtimali kalmamıştı. Bu durum karşısında; Türkiye’nin kontrolü altında bulunan Telebyad ve Resulayn arasındaki 120 km uzunluğunda ve 32 km derinliğindeki bölgede Suriyelilerin bir kısmının *yeniden iskâna* tabi tutulması ise temenniden öteye geçememiştir. Kendi topraklarımızda özellikle büyük baraj gölleri altında kalan vatandaşlarımızın iskânında karşılaşılan hukuki problemler düşünüldüğünde; yabancı topraklar üzerinde karşılaşılabilecek sorunların büyüklüğü açıktır.

“Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”na göre; Türkiye’deki Suriyelilerin statüsü “geçici koruma” olup, şartlar düzeldiğinde vatanlarına geri dönmeleri öngörül-

mektedir. Dr. M. Murat Erdoğan'ın tespitleri dikkate alındığında ve Suriye'deki istikrarsızlığın uzun süreler devam edeceği değerlendirildiğinde, geçici "koruma statüsü" pratik anlamını yitirmektedir. Belirtilen durum ancak siyasi kararlarla idame ettirilebilir. Bütün siyasi kararlar gibi çok yönlü ve çok boyutludur. Mali, hukuki, diplomatik, toplumsal, kültürel ve duygusal çeşitli unsurları içermektedir. Süreç içinde, Türk halkının zaman zaman göstereceği veya gösterdiği tepkiler "yabancı düşmanlığı" olarak algılanamaz ve doğaldır. Konunun karmaşıklığı ve büyüklüğü yanında şimdiye kadar yaşanan kısa süreli olaylar marjinal boyutlardadır. Sığınmacılar sorununa siyasi aktörlerin farklı bakış açılarıyla yaklaşımları da konunun ülkemizin gündeminde çok uzun süreler kalacağını ve tartışılacağını göstermektedir.

Türkiye'de okullaşan Suriyeli çocuk sayısının 650 bin civarında olduğu, 400-500 bin çocuğun okulsuz kaldığı, bu çocukların savaş sarsıntısını yoğun şekilde yaşayanlar olduğu belirtilmektedir. Öncelikle ve süratle bu çocuklar için "uyum" çalışmaları başlatılmalıdır. Son istatistiklere göre, Suriyelilerin çocuk doğurganlık hızı 5,2, Türklerin ise 1,9 olup, Suriyeli çocuk nüfusu hızla yükselmektedir. Artışı karşılamak için okul, öğretmen temini ve ebeveynlere onurlu bir yaşam sağlamak, konut bulmak gibi konular üzerinde düşünmek ve önlem almak gerekmektedir.⁸⁵

Son Söz Yerine

Refik Halit, Halep şehrinin eskiden beri saz, söz ve eğlence yeri olduğunu belirtir ve halk şairinin de *İşte geldim gidiyorum sen olasin Halep şehri*, mısraında bu hususu dile getirdiğini ifade eder.⁸⁶ "Arap Baharı"ndan çok önce benim de gezme fırsatı bulduğum şehrin bombalanmış halini fotoğraf-

⁸⁵ Prof. Dr. M. Murat Erdoğan ile yapılan ve *Cumhuriyet* gazetesinde 6 Ocak 2020 tarihinde yayınlanan mülakat. Mülakat, Şehriban Kırac tarafından yapılmıştır.

⁸⁶ Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 114

lardan gördüğüm de Refik Halit'in şen Halep şehrinden eser kalmamıştı. Yıkılmış çatı duvarları, çökmüş bir apartmanın enkazı arasında yükselen birkaç kolon, yangınlarla kararmış bina cepheleri, enkaz arasında yakınlarını arayan insanların gözlerinden okunan ıstırap, geriye kalanlar sadece bunlardı.

Neden böyle oldu? Soruyu kısaca cevaplamak mümkün değil. Belirtilen soruya kitap boyunca tekrar tekrar dönmemin nedeni bu olsa gerek. Ortadoğu ülkelerindeki rejimler birbirlerinden farklı mezhep ve cemaatlerin inanışlarına ve bu inanışların mutlak doğruluğu üzerine bina edilmiştir. Kısaca; Arap halkı eşit yurttaş ve laik devlet anlayışı yerine siyasal İslam'ı benimsemiştir. Sünniler Şia'yı, Şia mensupları Sünnileri, Suudi Arabistan'ın başını çektiği Selefiler diğer bütün inançları "din dışı" saymışlardır. Eşit yurttaş değil; cemaat ve mezhep anlayışının egemen olduğu Ortadoğu ülkelerinde emperyalist ve sömürgeci güçler toplumda daha önce var olan tarihi gerginliklerden daima yararlanmışlardır. Halen Fransa'da yaşayan ve Adonis takma adını kullanan dünyaca ünlü Suriyeli Müslüman şair ve düşünür Ali Ahmet Said Eşber bir mülakatında bu ayrışmaya değinerek, "*Müslüman köktencilik'in Batı tarafından desteklendiğini*" belirtmiştir.⁸⁷

Atatürk büyük devrimler gerçekleştirirken, Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret eden İslam dünyasındaki pek çok lider Türkiye örneğine özenmiş ve benzeri denemelere girişmişse de başarılı olamamıştır. Bu ziyaretçiler arasında Afganistan Kralı Emanullah Han, İran Şahı ve Irak Kralı I. Faysal da bulunmaktadır. Atatürk, devrimciliğini zengin bir entelektüel birikimle taçlandırmıştı. Topraklarından petrol çıkarsın veya çıkmasın Ortadoğu ülkelerindeki liderler ise halka hep "itaat karşılığında menfaat" sağlama denklemini temel yönetim anlayışı olarak benimsemişlerdir. Rant emek ve sermaye dışı veya vergi dışı kaynaklardan elde edilen gelir olup, elde edilen rant makbul vatandaşlara dağıtılır.

⁸⁷ Adonis, *Çağımızın Önemli Düşünce İnsanlarıyla Söyleşiler: "Ben Kuran'ın İçine Doğdum"*, Çev. Işık Ergüden, 2011, Aylak Kitap, İstanbul, 2011, s. 19-38.

Ortadoğu'ya özgü genel değerlendirmeler dışında konuyu Suriye özelinde ele aldığımızda; Suriye'nin istikrara kavuşmasının çok uzun yıllar süreceği tespiti yapılmaması gerekmektedir. İç savaş sona erse bile yarattığı sorunlar, Ortadoğu'yu başta komşuları olmak üzere siyasi, ekonomik ve sosyal yönden etkilemeye devam edecektir. Türkiye yönünden değerlendirilmesi ve karşıt tedbirler uygulanması gereken hususlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir:

- Türkiye-Suriye sınırının yaklaşık 35 km altında Fırat'ın doğusunda Kürt ve Araplardan oluşan, Kuzey Irak'la uzun vadede bütünleşecek, bir uydu devlet veya ilk aşamada özerk bir bölge kurulması muhtemeldir. Rusya bu oluşuma karşı çıkmayabilir.

- Adı geçen bölgede **Ortadoğu standartlarına göre** zengin petrol kaynakları bulunmamaktadır. Belirtilen uydu devlet veya özerk yapı aracılığıyla Orta Fırat'tan Golan Bölgesi'ne; Ürdün'e ve Güney Suriye'ye su nakline siyasi rıza sağlanacak ve sayılan bölgelerin su ihtiyacı karşılanacaktır. Sağlanacak onay karşılığında bölgede altyapı yatırımları başta olmak üzere çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

- Belirtilen senaryonun hayata geçirilmesine ilişkin çabalar; Türkiye'nin güneyinde sürekli bir istikrarsızlık doğuracaktır.

Türkiye için diğer büyük etki alanı "sığınmacılar" meselesidir. Milyonlarca göçmenin topraklarımızda insan onuruna yakışan bir yaşama kavuşması ve Türk toplumuyla bütünleşmesi gerekmektedir.

Suriyeli uzmanlarla on beş seneye yakın, müzakere masalarında su yönetimine ilişkin çeşitli konuları tartıştık. Diplomatik nezaket çerçevesinde birbirimize saygı duyduk ve görüşmelerimiz zaman zaman teknik bir beyin fırtınasına dönüştü. Çok değerli mühendislerle karşılaştım. Suriye insanının misafirperverliğine şahit oldum. Bu ülkede yaşamın normale dönmesi, Suriye'nin huzur ve mutluluğa kavuşması en büyük dileğimdir.

IRAK

Görünmez Kentler Ülkesi

Mezopotamya’da, zaman ve mekan boyutunda çok uzaklarda kalmış ulaşılamaz düşsel ve “Görünmez Kentler” hep var olmuştur. Edebiyat ve felsefe düşsel kentlerle doludur. Italo Calvino “*Görünmez Kentler*”⁸⁸ başlıklı muhteşem eserinde; farklı temaları işleyen elli beş düş ürünü kısa öyküyü ele almıştır. Calvino; Bağdatlı bilge kişi Beytû’l Hikme’nin müdavimi Behlül Dâna’nın söylediklerine benzer görüşleri Marco Polo’ya söyletiyor:

Biz canlıların cehennemi gelecekte var olacak bir şey değil, eğer bir cehennem varsa burada, çoktan aramızda her gün içinde yaşadığımız, birlikte, yan yana durarak yarattığımız cehennem. İki yolu var acı çekmemenin: Birincisi pek çok kişiye kolay gelir cehennemi kabullenmek ve onu görmeyecek kadar onunla bütünleşmek. İkinci yol riskli sürekli bir dikkat ve eğitim istiyor cehennemin ortasında cehennem olmayan kim ve ne var, onu aramak ve bulduğunda tanımayı bilmek, onu yaşatmak, ona fırsat vermek.

Bireyler olduğu kadar toplumlar da adaletsizlik, inanç farklılıklarının doğurduğu çelişkiler nedeniyle yaşamlarını cehenneme çevirebilirler. Tarihte her dönem var olmuş

⁸⁸ Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, Çev. Işıl Saatçioğlu; YKY, İstanbul, Nisan 2013, s. 204.

emperyalist güçler ve yönetimler de bu cehenneme dünyanın diğer bölgelerinden ateş taşırlar. Yönetenler ve halkın bir kısmı yarattıkları cehennemi görmeyecek kadar onunla bütünleşmiştir. Cehennemin içinde cehennem olmayanın bulup çıkarmak için toplumların dikkatli ve eğitilmiş olması gerekir.

Ninova, Babil, bir Sümer şehri olan Ur ve diğer pek çok şehir; binlerce yıl içinde zamana yenilip, çöl içinde düşse benzeyen “Görünmez Kentlere” dönüşürken, Mezopotamya’da başkaları kurulmuştur. Bunlardan biri de Babil’in biraz kuzeyinde Dicle kıyısında bir zamanlar Darü's-selâm “Cennet veya Barış” kenti olarak anılan Bağdat’tır. Abbasi halifelerinden Harun Reşit (763-809) döneminde Bağdat siyasal, kültürel, bilimsel yaşantısı ve sahip olduğu bilge kişileriyle gizemli bir “masal şehri” olarak ün yapmıştır. Beytül Hikme olarak bilinen akademide Aristo, Platon ve diğer antik düşünürlerin eserleri Yunancadan Süryaniceye sonra Arapçaya çevrilmiştir. Çevirmenlik hizmetleriyle birlikte felsefi konularında tartışıldığı Bilgelik Okulu’nun müdavimlerinden Behlül Dâna (Divane Behlül) adıyla bilinen ve Halifeye yol gösteren bilge bir kişiyle Harun Reşit arasında şu söyleşinin geçtiği rivayet edilir:

Bir süredir görmediği danışmanına rastlayan Harun Reşit, Behlül Dâna’ya, “Behlül neredeydin?” diye sorar. Behlül cevaben, “Ateşim bitmişti, uzun bir yol kat edip cehenneme gittim ateş istedim.” Fakat beni, “Burada ateş yoktur. Cehenneme her gelen ateşini kendi taşır” diye yanıtladılar. Harun Reşit merakla sorar: “Behlül! Ne yapayım ki oraya dünyadan ateş götürmeyeyim?” Behlül, Harun Reşit’e, “Adaletli ol! Adaletli ol!”... diye seslenir ve nasihat eder.

Devlet yöneticilerinin Behlül Dâna gibi danışmalara ihtiyacı olduğu aşikâr. Ancak böyle insanlarla “adalet mülkün (devletin) temeli” olabilir.

Beytü'l-Hikme'nin mensuplarından Hint aritmetiği üzerine kitap yazan El-Hârezmî (780-850) matematikte onluk sistemi dünyaya kazandıran kişidir. Bu kitabı yazmasını Harun Reşit'ten sonraki halife El Memun bizzat istemiştir. İranlı bilgin, Hint aritmetiğine ait kitabının kapsamını genişleterek Cebir ve Denklem üzerine bir giriş bölümü de eklemiştir. Böylece El-Harezmi'nin sayesinde matematikte yeni bir alt-disiplin, cebir veya algebra ortaya çıkmıştır.⁸⁹ Algoritma sözcüğünün 9. yüzyılda yaşamış El-Hârezmî adının bozulmuş hali olduğu belirtilmektedir.

Irak, Fırat ve Dicle nehirleri arasında “uygarlığın beşiği” olarak anılan Mezopotamya’da yer alan bir ülkedir. Yunançada “nehirler arası” anlamına gelen Mezopotamya, tarımın doğmasına tanıklık etmiş ve tarım sayesinde insanlar yerleşik topluluklar halinde örgütlenecek nüfusu 30.000-40.000’e erişen kentler kurmuştur. Alfabeyi bulan insanların; kil tabletler üzerine yazdıkları 19. ve 20. yüzyıllarda çözümlenerek Sümer, Babil, Asur gibi antik medeniyetlerdeki yaşam ve yönetim biçimlerine ilişkin bilgiler sağlanmıştır.

13. Ortak Teknik Komite toplantısı nedeniyle, Nisan 1989’da, Irak’ta bulunduğumuz sırada Musul Barajı’nı ziyaret etmiş ve antik Ninova kenti kalıntılarını, daha önceki ziyaretlerimdeyse antik Babil kalıntılarını görerek Iraklı arkeologlardan bilgiler edinme fırsatım olmuştu. British Museum’a taşınan kil tabletlerden bazılarında “Nuh tufanının” anlatıldığını belirten arkeoloğa, Tufan’ın Kutsal Kitaplarda tasvir edilenlerden çok önce yazılmış olmasının abartılı bir söylem olabileceğini belirttiğimi hatırlıyorum. Daha sonraları konuyu araştırdığımda “Tufan Tableti” olarak bilinen tabletin 1870’li yıllarda İngiltere’de çözümlendiğini ve o tarihlerde büyük tartışmalara neden olduğunu öğrendim. Bu tabletler sadece dini tarih yönünden de-

⁸⁹ Mickael Launay, *Matematiğin Kısa Tarihi*; Çev. Gülşah Ünal, Say Yayınları, İstanbul, 2018, s. 124

ğil Gılgamış Destanı'nı da kapsadığından edebi bir değer de taşımaktaydı. Tarihçi Trevelyan'ın⁹⁰ dediği gibi, ... *Tarihin hepimize çekici gelmesi son tahlilde şürsel oluşundandır... Eskiden sağ olan ölümler, şimdi yoklar. Onları artık tanımayan yurtları bugün bizim. Oysa ölümler bir zamanlar bizim kadar gerçektiler ve biz de yarın onlar gibi birer gölge haline geleceğiz...* Acaba günümüzün liderleri bu gerçeğin farkındalar mı?

Yirmi Üç Yılda (1980-2003) Üç Savaş

Irak halkı, 1980-2003 yılları arasında bu ülkenin, hem insan hem de mali kaynaklarını yok eden üç savaş yaşamıştır. Bu savaşların kısa öyküsü, Irak'ın yıkılışının da bir hikâyesi olup, alınacak derslerle dolu bir süreçtir.

• Irak-İran Savaşı

Çeyrek asırdan kısa bir süre içinde Irak halkının yaşadığı üç savaştan ilki olan Irak-İran Savaşı 22 Eylül 1980 tarihinde Irak jetlerinin İran hava alanları ve askeri tesislerini bombalaması ile başlamıştır. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan siper savaşları ve acımasız bombardımanlarla sekiz yıl süren kanlı çatışmalar, 20 Ağustos 1988'de iki ülke arasında ateşkes ilanı ile sonuçlanmıştır. Mezhebi endişeler taşıyan Körfez ülkeleri, bir İran zaferi ihtimali karşısında dehşete düşmüşler ve altı Arap Körfez devleti -Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman- Irak'ı coşkuyla desteklemiştir. İran-Irak Savaşı'nın galibi yoktu. Fakat her iki taraf da kendi halklarına galip geldiklerini açıklamıştı.

Dicle ve Fırat nehirleri Irak'ın güneyinde birleşerek Şattülarap adını almakta ve Irak-İran arasındaki hududu

⁹⁰ Justin Marozzi, *Tarihi İcat Eden Adam Heredotos'la Seyahatler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, YKY 2015 İstanbul.

oluşturmaktadır. İran, sınırın Şattülarap'ın en derin noktasından geçtiğini; Irak ise İran kıyısından başladığını iddia ediyordu. Görünüşte iki devlet arasında sınır anlaşmazlığı vardı. Gerçekte ise Irak-İran Savaşı'nın temel nedeni ideolojikti. Saddam bir Arap milliyetçiydi. Halife Hz. Ömer zamanında İran'a hükmeden Sasani Devleti'yle Arap orduları arasında 636 yılında Kadisiye'de yapılan savaş, Arapların zaferiyle sonuçlanmış ve İran toprakları işgal edilerek bölge İslamiyet'in hakimiyeti altına girmiştir. Saddam; Kadisiye Savaşı'nın bir benzerini kazanarak Arap toplumu üzerinde etkisini artırmak istiyordu. Kısacası tarihin derinliklerinde kalan hesaplar ve defterler ortaya saçılmıştı. İran lideri Humeyni ise; Sünni Saddam'ı yenip İslam Devrimi'ni Irak'taki Şiiler arasında yaymak arzusundaydı.

Irak-İran Savaşı devam ederken, Orta Teknik Komite toplantılarına ara verilmemiş Haziran 1984, Ocak 1986 ve Nisan 1989 tarihlerinde dönüşümlü müzakereler Bağdat'ta devam etmişti. Savaş başşehirde pek hissedilmiyordu. Kanlı çatışmalar Bağdat'ın güneyinde uzaklarda Şattülarap boyunca devam ediyordu. Zaman zaman şehirlere atılan füzeler olduğunu duymuştuk.

Sadece Irak'ta, bu süreç içinde bir milyon insan hayatını yitirmiş, iki milyon insan yaralanmıştır. Harbin sonunda ateşkes ilan edildiğinde iki ülke arasındaki sınırlar sekiz yıl önceki duruma; yani Şattülarap'ın en derin noktalarını birleştiren sınır hattına geri dönmüştü.

Iraklı ve Suriyeli meslektaşlarımızla saatler süren resmi müzakereler dışında bazı sosyal aktiviteler vesilesiyle bir araya geldiğimizde, su kaynakları planlaması ve uygulamasına ilişkin dünyadaki gelişmeleri konuşurduk. Meslektaşlarımızla Ortadoğu'nun gündeminde bulunan bitmez tükenmez karmaşık siyasi meselelere değinmezdik. Bu hususa bir defa riayet etmemiş, Nisan 1989'da Bağdat'ta kaldığımız otelin lobisinde, Iraklı bir meslektaşımınla sohbet

ederken 1980-1988 yılları arasında sekiz yıl sürmüş ve bir yıl önce ateşkesle sonuçlanmış Irak-İran Savaşı'na değine-
rek “...*Savaştan sonuçta ne kazandınız*” diye sormuştum.
Kulağıma eğilerek “*sıfıra sıfır elde var sıfır*” anlamına gelen
bir cümle ile beni yanıtlamıştı. Verilen samimi cevap hâlâ
kulaklarımda yankılanmakta ve bazı savaşların anlamsızlı-
ğını bir cümle de özetlemekteydi.

Bu ilk savaşın sonunda barış gelmesinin Irak halkında
yaratdığı rahatlamayı, Nisan 1989 tarihinde Bağdat'ta bu-
lunduğum günlerde, sokakta ve çarşılarında hissedebiliyordum.
Harp sırasında 1984 ve 1986 yıllarında gördüğüm sıkıntılı
ve gergin hava ortadan kalkmıştı. Dicle'nin iki yakasındaki
büyük palmiye ağaçlarının gölgesindeki çay bahçelerinde
akşamüzeri veya geceleri tavla oynayan erkeklerin kahkahaları
ve aileleri ile birlikte gelmiş grupların gürültüsüne
karışan çocuk sesleri barışın getirdiği huzuru yansı-
tıyordu. Canlı bir şehir hayatı yeniden başlamıştı. Orta halli
Bağdatlıların büyük bir çoğunluğu Dicle kenarındaki park-
larda vakit geçirirken, kaldığımız Sheraton Oteli'nin teras
katındaki salonlarda gösterişli düğünler düzenleniyor ve
zengin bir kesimin camdan asansörler içinde katlar arasında
devamlı hareketi lobiden görünüyordu.

Dicle Nehri boyunca uzanan veya nehir üzerindeki ufak
adalardaki lüks restoranlar dolmaya başlamıştı. Bu restoranlarda
nehirden çıkarılan Dicle sazını limon suyuyla ve diğer bazı meyve
suları ile terbiye edilerek “mesguf” adıyla servis ediliyordu.
Irak'a özgü ve kömür ateşiyle pişirilen balık, Irak mutfağının seçkin
bir yemeğiydi.

• Irak'ın Kuveyt'i İşgali

Ne yazık ki iki sene gibi kısa bir süre sonra 1990'ın yaz
aylarında Saddam, Kuveyt'i işgal ederek Irak'ın sonunu ge-
tirecek çok kanlı yeni bir süreç başlatmıştır. İran ile yapılan
savaşta Irak'taki petrol tesisleri büyük zarar görmüş ve Irak
başta Kuveyt olmak üzere Körfez'deki Arap ülkelerinden

aldığı borçlar ile savaşı yürütmeye çalışmıştı. Bu ülkelere ödenmesi gereken büyük bir borç birikmiş, Kuveyt, alacaklarını tahsil etme yönünde Irak'ı zorlamaya başlamıştı. İlâveten Saddam, Kuveyt topraklarında Irak'ın tarihi hakkı olduğuna inanmaktaydı.

Saddam, İran Savaşı'nda yaşanmış acılardan ders almamıştı ve 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i yirmi dört saat içinde işgal etti. Bu savaş Birinci Körfez Savaşı olarak da anılır. Askeri yönden Saddam için Kuveyt çok küçüktü ve bu şeyhliği topraklarına katarak petrol zenginliğini daha da artıracak ve borçlarından kurtulacağını düşünmüştü. Bu sırada ABD tarafından Kuveyt'in işgaline yeşil ışık yakıldığı şeklindeki değerlendirmeler yaygın bir söylenti idi.

ABD'li diplomat Peter Galbraith'ın “*Irak'ın Sonu*” başlıklı kitabında yer yer bu iddiaları teyit eden bazı ifadeler bulunmaktadır. Örneğin; adı geçen kitapta, *Amerikan Büyükelçisi April Glaspie'nin Saddam'a Arapların birbirleriyle olan anlaşmazlıkları hakkında bir fikrimiz yok, sizin Kuveyt'le olan sınır anlaşmazlığınız hakkında da bir fikrimiz yok* dediği belirtilmektedir. Bayan Glaspie'nin Saddam'ı uyarmadığını da vurgulamaktadır. Belirtilen açıklamanın devamındaki değerlendirmede Galbraith, ... *Başkan Bush'un Saddam Hüseyin'e gönderdiği sonraki mesajda sadece dostlukla ilgili ifadeler vardı. Doğal olarak Saddam, Bush'la iletişim içinde olmanın rahatlığını yaşıyordu*⁹¹... cümlesi yer almıştır. Sonuç olarak; Saddam, Irak'ın bölgesel ekonomik ve askeri gücünü abartarak Kuveyt'i işgal ederken, petrol zengini Kuveyt'i süper güçlerin Irak'a bırakmayacağını düşünememiş ve ABD tarafından bir tuzağa çekilmişti.

BM Güvenlik Konseyi; Irak 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten geri çekilmezse, ABD liderliğinde 35 ül-

⁹¹ Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu/Ulus Devletlerin Çöküşü mü?* Çev. M. M. İnce-ayan, Doğan Kitap, 2006, s. 46-47.

keden oluşturulan koalisyonun güç kullanımına izin veren 678 sayılı kararı onaylamıştır. Böylece 17 Ocak 1991 tarihinde ABD liderliğinde Irak'a karşı "Çöl Fırtınası Harekâtı" başlatılmış ve "Kuveyt veya Birinci Körfez Savaşı" Saddam'ın ağır yenilgisiyle 3 Mart 1991 tarihinde sona ermiştir. Savaş büyük ölçüde havada gerçekleşmiş ve kısa süren savaşın sonunda Irak, Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Irak'ın kuzeyinde ve 36. paralelin üstünde, Iraklı Kürtleri, Saddam'ın saldırılarından korumak için uçuşa yasak ve Irak ordusunun müdahale edemeyeceği bir bölge oluşturulmuştur. Irak toprakları üzerinde uçuşa yasak bölgenin denetimi ABD ve diğer koalisyon güçleri tarafından sağlanmıştır. Bu maksatla Türkiye'deki bazı hava üslerinden de faydalanılmıştır. Birinci Körfez Savaşı'nda (1991) Koalisyon güçleri 200 savaşçı, Irak ordusu ise yaklaşık 100.000 asker kaybetmiştir. Irak'ın asimetrik kayıpları inanılmaz boyutlara ulaşmıştır.

Ortak Teknik Komite toplantıları vesilesiyle Bağdat'a gittiğimizde bazen Al Rashid bazen de Sheraton Otelinde kalmıştık. Adını Harun Reşit'ten alan Al Rashid Otel 1982 yılında Bağdat'ta yapılan Bağlantısızlar Zirvesi'ne gelecek dünya liderlerine hizmet vermek için inşa edilmiştir. Ancak şöhretini 1991 yılında Birinci Körfez (Kuveyt) Savaşı'nda CNN muhabirlerinin otelden yaptığı canlı TV yayını ile kazanmıştır. Böylece bütün dünya, Bağdat'taki askeri hedeflerin vuruluşunu canlı yayında izlemiştir. Saddam Hüseyin, Birinci Körfez Savaşı'nda Batılı gazetecilerin Bağdat'ta kalmalarına ve sansüre tabi olsa da canlı yayın yapmalarına izin vermiştir. ABD uçaklarının üslerinden havalanmasını gösteren filmin ardından, aynı uçakların Irak uçaksavar ateşinden kurtulması ve Bağdat'ın bombalanması televizyon ekranlarına canlı olarak yansıtılmıştır. Bu olay savaş tarihi ve savaş muhabirliğinde bir ilk olmuştur.

Naklen savaş ve ABD Savunma Bakanlığı'nın medyanın

erişimine sunduğu görsel malzeme; savaşa dair algımızı etkilemeye yönelik bir faaliyet olarak değerlendirilerek çeşitli etik tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Türk heyeti üyeleri Sheraton Otel'i'nde bir arada, soldan sağa: S. Uşkay, Ö. Bilen, T. Aydınöz, Büyükelçi Tefik Okyayyüz, S. Bozkurt.

Kaynak: Ö. Bilen Arşivi, Nisan-1989

Saddam rejimi 1991-2003 arasında yönetimde kaldıysa da; BM Güvenlik Konseyi kararıyla ekonomik yaptırımlar uygulamaya koyulmuş ve Irak “uluslararası vesayet” altında tutulmaya devam edilmiştir. Ambargo kurallarına göre; ülkeye sadece ilaç ve acil durumlarda gıda maddesi girmesine ve Irak’ın tek gelir kaynağı olan petrolü bazı şartlara tabi olarak satmasına izin verilmiştir. *Petrol Karşılığında Gıda (Oil for Food) Programı* 1996 Aralık ayında BM Güvenlik Konseyi kararıyla başlatılmışsa da zamanla Program, büyük bir başarısızlık ve yolsuzluk hikayesine dönüşmüştür.

Petrol Karşılığı Gıda Programı’na göre; Irak’ın satmış olduğu petrolün karşılığı doğrudan Irak hükümetinin eline geçmiyordu. Para, BNP Paribas Bankası’ndaki bir hesaba yatırılıyor, Kuveyt savaş tazminatı olarak yatırılan paranın bir kısmını alıyor, diğer kısmı ise Irak’taki Birleşmiş Milletler personelinin masrafları için tutuluyordu. Kalan para

Irak hükümetine devrediliyor ve sadece izin verilen ilaç ve gıda maddelerinin satın alınması için harcanıyordu.

Yaptırımlar o kadar katı uygulanmıştır ki; suların arıtılmasında kullanılan bir kimyasal olan “klor”un askeri amaçlarla da kullanılabileceği için ithali yasaklanmış ve suyla bulaşan çeşitli hastalıklar siviller arasında yayılmaya başlamıştır.⁹² Belirtilen yaklaşım, Cenevre Sözleşmelerinin eki olan 1977 tarihli I Numaralı Protokol’ün açık bir ihlaliydi.

Program kapsamında 65 milyar dolar değerinde Irak petrolü satılmışsa da; bu miktarın ancak yarısı Irak halkının temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmış, diğer yarısı ise Kuveyt’e savaş tazminatı, programı denetleyen ve kitle imha silahı araştırması yapan BM personelinin masrafları için harcanmıştır. Satın alınacak mallar için Güvenlik Konseyi’nin onayı gerekiyordu. Ancak Konsey’e sunulan taleplerin önemli bir bölümü ABD ve İngiltere tarafından veto edilmiştir. Çok büyük paraların döndüğü Program uygulanmasında yolsuzluk ve rüşvet iddiaları BM Genel Sekreteri Yardımcısı’na kadar uzanmıştır. Çeşitli şirketlere satın almalarda ayrıcalık sağlandığı, Program Direktörü Benon Sevan ile bazı BM üst düzey yetkililerinin rüşvet aldığına ilişkin çok kuvvetli deliller saptanmıştır. Ayrıca Program kapsamında ödemelerin yapıldığı aracı kurum olarak 2001 yılına kadar kullanılan BNP Paribas Bankası hakkında soruşturma açılmıştır. Bankada çoğunluk hisseye sahip Irak asıllı İngiliz Nadhmi Auchu yolsuzluk skandallarıyla anılan karanlık bir kişi olarak bilinmekteydi.

Yolsuzlukları konu alan ve ABD’nin Irak’ı işgali öncesindeki olaylara odaklanan Kanada, ABD ve Danimarka ortak yapımı gerilim filmi 2018 yılında vizyona girmiştir. Türkçeye *Komplot* olarak tercüme edilmiş filmin orijini-

⁹² Frederick M. Lorenz, *The Protection of Water Facilities under International Law*, UNESCO, p. 26.

nal başlığı *Backstabbing for Beginners* idi, BM Program Direktörü Benon Sevan filmde Costa Pasis adıyla anılmakta ve Oscar ödüllü ünlü aktör Ben Kingsley tarafından temsil edilmektedir. Film, Irak halkının yaşadığı dramı açıklıkla ortaya sermektedir. Tam bir başarısızlıkla sonuçlanan Program; ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra 22 Mayıs 2003 tarihinde, BM Güvenlik Konseyi kararıyla bitirilmiştir.

• ABD'nin Irak'ı İşgali

Irak tecrit edilmiş halde yoğun bir ambargo altında kalmaya devam ederken dünya gündeminde büyük değişimler yaşanmaya başlıyordu. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi; “kapitalist” ekonominin nihai zaferi olarak algılanmış ve Rusya Federasyonu kendi iç sorunlarıyla uğraşırken, yeni küresel düzende ABD tek başına “oyun kurucu” konumu kazanmıştı.

Dünya artık tek kutupluydu. ABD'li muhafazakârlar *Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi* (*Project for the New American Century-PNAC*) etrafında toplanmaya başlamışlardı ve aralarında “*Tarihin Sonu*” kitabının yazarı Francis Fukuyama da vardı. Washington'da iki muhafazakâr düşünür Robert Kagan ve William Kristol tarafından kurulan ve 1997-2006 yılları arasında faaliyet gösteren bu “Düşünce Kuruluşu”nun amacı “Amerika'nın global liderliğini desteklemek olarak” açıklanmıştı.⁹³ Yeni Dünya Düzeni'nde Amerika'nın ele alacağı bölge Ortadoğu ve bu bölgenin şansız ülkelerinden ilki Irak'tı. Amerika; Irak'a demokrasi götürecekt(!) ve neoliberal ekonomi politikalarını orada da hayata geçirecekti.

Saddam'ın Kuveyt'i işgali ve ardından yaşadığı ağır yenilgiyi takiben, ABD'nin Saddam rejimine karşı müdahalesi zaman zaman bazı hedefleri bombalamakla sınırlı kaldı. Ayrıca Kuzey Irak'ta uçuş yasağı sürdürüldü ve uçuşa yasak böl-

⁹³ Project for the New American Century-Wikipedia

ge 33. paralele, Şii nüfusun çoğunlukta olduğu Bağdat'ın güneyine kadar genişletildi. Irak'ın güneyini kontrolü altında tutan Irak ordusu açısından bu sembolik bir karardı ve Şiile-ri baskı altında tutmak için uçaklara ihtiyaçları yoktu.

ABD'nin politikası yaptırımlara maruz kalan Iraklı çocuklara ve sivillere çok pahalıya mal olduğundan; dünya kamuoyunca ağır şekilde eleştirilirken Yeni Muhafazakârlar (NeoCon) Irak'taki rejimi yıkmak için daha fazlasının yapılması gerektiğinde ısrarlıydılar. PNAC etrafında bütünleşen, aralarında Francis Fukuyama, Donald Rumsfeld gibi kişilerin de bulunduğu bir grup, ABD Başkanı Bill Clinton'a gönderdiği 26 Ocak 1998 tarihli mektupta aşağıdaki hususlara değinmişti:⁹⁴

... Irak'a karşı halen uygulanan politikanın başarılı olmadığı inancıyla size bu mektubu yazıyoruz. Soğuk Savaş'ın sona erişinden itibaren Ortadoğu'da en ciddi tehlikeyle karşı karşıyayız. Yakında yapacağınız “Ulusa Sesleniş Konuşması”, belirtilen tehlikeyle başa çıkmak için kararlı ve açık bir politikayı açıklamaya fırsat oluşturacaktır. Bu fırsatı değerlendirmeniz gerekmektedir. ABD'nin, dostlarımızın ve dünyadaki müttefiklerimizin çıkarlarını güvenceye almak için yeni bir stratejiye ihtiyaç vardır. Bu strateji her şeyden önce Saddam Hüseyin rejiminin iktidardan uzaklaştırılmasını hedeflemelidir. Bu konudaki zor fakat lüzumlu çabalar için tam destek vermeye hazır olduğumuzu belirtiriz...

Deneyimlerimiz, Irak'ın kimyasal ve biyolojik silah üretimini kontrol altında tutmanın güç, hatta imkânsız olduğunu göstermektedir. Denetim elemanları uzun süre birçok Irak tesisine giremeyecekleri için Saddam'ın tüm sırlarına erişmeyi başaramayacaklardır. Sonuç olarak, yakın bir gelecek için güvenilir bir şekilde Irak'ın belirtilen silahlara sahip olup olamayacağını tespit edemeyeceğiz.

⁹⁴ <https://www.noi.org/wp-content/uploads/2016/01/iraqclintonletter1988-01-26-Copy.pdf> Erişim tarihi: 21 Eylül, 2020

Kabul edilebilecek tek strateji, Irak'ın bunları kullanması ya da tehdit unsuru olarak göstermesi imkânını ortadan kaldırmaktır. Belirtilen husus kısa vadede askeri bir harekât düzenlemeyi gerektirmektedir. Uzun vadede ise Saddam Hüseyin rejimi ortadan kaldırılmalıdır. Körfez'deki hayati Amerikan çıkarlarının korunması için askeri adımlar da dahil gerekli önlemlerin alınmasında mevcut Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde yetkimiz olduğuna inanıyoruz...

Özetle; Körfez bölgesindeki ABD çıkarlarını korumak için askeri müdahalenin gereği vurgulanmakta, ancak kitle imha silahlarının mevcudiyetinin ispatlanmasının zorluğu da dile getirilmekteydi. Clinton'dan sonra seçimleri George W. Bush kazanarak Cumhuriyetçi ekip yönetime gelmiş ve yukarıdaki mektubu imzalayanlardan Donald Rumsfeld de Savunma Bakanı olmuştu.

El-Kaide terör örgütü mensuplarının, 11 Eylül 2001'de (9/11 saldırıları), ABD'de düzenlediği terör eylemlerinde yaklaşık 3000 Amerikalının hayatını kaybetmesi üzerine, PNAC grubu, 9/11 saldırısından dokuz gün sonra yeni Başkan'a mektup yazarak Saddam yönetiminin askeri müdahaleyle devrilmesini, bu kez yeni Başkan'dan talep etmiştir.

... Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yapılan son saldırılara Irak hükümetinin bir şekilde karışmış olması mümkündür. Irak'ı doğrudan saldırıyla ilişkilendiren kanıtlar olmasa da terörizmi ve destekçilerini yok etmeye yönelik her strateji Saddam Hüseyin'i de uzaklaştırmayı hedeflemelidir...⁹⁵

Mektubun bütünü incelendiğinde; 11 Eylül saldırılarının asıl faili olan El-Kaide ve lideri Usame bin Ladin dışında, Irak ve Hizbullah da muhtemel suçlular arasında sayılmakta ve hatta Irak daha ağır bir şekilde itham edilmekteydi.

İkiz Kuleler'e yapılan saldırılardan kısa bir süre son-

⁹⁵ <http://zfacts.com/p/165.html> Erişim tarihi: 22 September 2020

ra ABD Başkanı Bush uzun bir kavgaya girmek üzere oldukları konusunda Amerikalıları uyarak görüşlerini, *Bu Haçlı Seferi terörizme karşı olup, biraz zaman alacak* şeklinde açıklamıştır. Sarf edilen sözlerin Müslümanlar arasında çok büyük bir tepkiye neden olması üzerine Başkan'ın sözcüsü Ari Fleischer yaratılan hasarı sınırlamak amacıyla, *Müttefiklerimizi ya da dünyada başka herhangi birini rahatsız edecek bir çağrışım uyandırdıysa, Başkan böyle bir izlenim edinilmesinden üzüntü duyar*⁹⁶ şeklinde bir tektipte bulunmuşsa da; hasar kalıcıydı. Uluslararası ilişkilerde kullanılan kelime ve üsluba çok dikkat edilmesi gerektiği hususunda birleşen tarihçi ve diplomatlar, Londra'da 2007'de Tarih&Politika inisiyatifi başlatarak “*tarih danışmalarının*” İngiliz devlet dairelerinde yer almasının önemine işaret etmişlerdir. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Direktörü Profesör David Cannadine'nin,⁹⁷ *Whitehall dairelerinin birer tarih danışmanı ve bizzat hükümetin bir tarih başdanışmanı olması gerektiği kanısındayım* sözleri çok dikkat çekiciydi.

Dış politikada yapılan gafların vereceği zararlar konusunda İsmet İnönü şu tespitte bulunmuştur: ... *İç politikada hata yaparsanız bunu düzeltmek elinizdedir; ama dış politikada yapılan hatanın tashihi zor, hatta imkânsızdır...*⁹⁸ İsmet Paşa'nın “dış politikada yapılan hata” cümlecigiyle dış politikanın saptanması ve uygulanması sürecine paralel olarak kullanılan araçların yani sözcük seçiminden, ülkelerin özgün tarih alanına kadar pek çok unsurun dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

9/11 terör eylemini Saddam Hüseyin'in desteklediği ve Irak'ta kitle imha silahlarının imal edildiği ve bulundurulduğu varsayımına dayanarak ABD, 20 Mart 2003'te Irak'a

⁹⁶ Justin Marozzi, *Tarihi İcat Eden Adam/Herodotos'la Seyahatlar*; Çev. Nurettin Elhüseyini, YKY, İstanbul, 2015, s. 112.

⁹⁷ a.g.e, s. 113.

⁹⁸ Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s. 247.

karşı askeri harekât başlatmış ve Saddam yönetimi 9 Nisan'da devrilmiştir. Ancak ABD Başkanı Bush yönetimi ne kendi kamuoyunu ne de dünyayı işgalin meşruluğu konusunda ikna edememiştir. Eylemi meşrulaştırma çabaları sonuç vermemiştir.

Savaş Meşrulaştırma Çabaları

Savaş yapmak için neden arama ve bu nedeni bulma çabaları, kurt-kuzu anlatısındaki kurdun yani kuvvetlinin kuzuya saldırmak için aradığı bahanelere benzetilir. Eğitici bir anlatıya göre:⁹⁹

Bir kurt ile kuzu, susayınca, aynı dere kenarına gelmişler. Kurt derenin üst tarafında, kuzu alt tarafında durmuş. Kuzuyu gören kurt, kuzuya saldırmak için bahane aramış. “Neden benim içtiğim suyu bulandırırıyorsun” demiş. Kuzu korkarak şöyle cevap vermiş: “Özür dilerim ama ben böyle bir şeyi nasıl yapabilirim ki? Ben önce senin önünden geçen sudan içiyorum.”

Kurtun kanıtını akıllı cevabıyla çürüttüğünü zanneden kuzuya karşı kurt başka bir yol dener.

Kurt, yukarıdaki sözlerin doğruluğuna bozulup şöyle demiş: “Altı ay önce benim hakkımda kötü konuşun.” Bunun üzerine kuzu şöyle cevap vermiş: “Ama o zaman daha doğmamıştım bile!” Bu cevap üzerine, kuzuya saldırmak için bir bahane bulamasa da kurt kuzuya saldırmış ve öldürmüştür.

Güçlüyü temsil eden kurt haksızdır. Ama sonuçta zayıfı ezer. Belirtilen yaklaşım, tıpkı Irak'ın işgalinde görüldüğü gibi, yüzyıllar boyunca baskın gelenek olmuştur. George W. Bush; *Özgürlüğün yayılmasına yardım etmek, dünyadaki en büyük güç olarak bizim yükümlülüğümüzdür* sözle-

⁹⁹ Alıntılanan masalın birbirine benzeyen pek çok şekli vardır. Burada, Umberto Eco *Yengeç Adımlarıyla*, Çev. Ş. Gezgin, Sel Yayınları, s. 60'da verilen Phaedrus'un öyküsüne atıfta bulunulmuştur.

riyle, Irak'a bahşedilecek özgürlüğün savaş için kendi başına yeterli bir gerekçe olduğu savını ortaya atmıştır. “Neo-Con”lara göre demokrasi için yapılacak savaş, kendi kendini meşru kılacaktı. Amerika’nın Cumhuriyetçi yönetimi, Irak’ta kitle imha silahları olmadığı ve Irak’ın El Kaide’yi desteklediğine dair kanıt bulunmadığı netleştikten sonra işgalin bahanesi olarak “demokrasi” retoriğine sarıldılar. Sonuçta Irak bölündü, milyonlarca insan öldü.

Uluslararası politikayla ilgili bazı gerçekler çağlar boyunca değişmeden kalıyor. Dış politikada realizmin esin kaynağı kabul edilen Thukydides¹⁰⁰ (MÖ 460-400) Peloponnesos Savaşlarının bir bölümüne katılarak izlenimlerini yazmıştır. Thukydides, “Peloponnesos Savaşları” tarihinin ana temasını “*Yönetmek tutkumuzu dilediğimizce yumuşatmakta özgür değiliz*”¹⁰¹ cümlesine atıfta bulunarak özetler. Engellenemez güçlülük istemi, bu savaşın ve bütün çatışmaların nedenidir. Yabancı halklar üzerinde egemenliğini yasallaştırmak için Sparta ve Atina arasında Peloponnesos Savaşı başlamak üzereyken, Perikles’in konuşması, demokrasinin büyük methiyesi olarak günümüze kadar taşınmıştır. Son derece idealize edilmiş bu methiyenin amacını, *gücümüzü uygulayabiliriz; çünkü biz en iyi yönetim biçimine sahibiz. Savaş nedeni (casus belli) olarak bahaneler aramamıza gerek bulunmuyor* sözleriyle özetleyebiliriz. Peloponnesos Savaşlarında tarafsız kalan, küçük kent devleti Milos’un bulunduğu adaya çıkarak Milosluları yanlarında savaşa girmeye ikna için zorlarken de Atinalılar, kendi yönetimlerinin çok adil olduğunu savunurlar. Teklifleri kabul edilmeyince de adayı yakıp yıkarlar, ABD Başkanı Bush’un Irak’ta yarattığı kaos gibi.

¹⁰⁰ Yves Lacoste göre; Thukydides, değeri kendisini izlemiş tarihçiler topluluğunu kat kat aşan, ilk gerçek tarihçidir. 19. yüzyıla kadar kendisini aşan yalnız İbn-i Haldun olmuştur. (Yves Lacoste, *İbn-i Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 162).

¹⁰¹ a.g.e., s. 163

Günümüzün ABD güdümlü savaşlarına karşı; Amerikalı kadın filozof Judith Butler,¹⁰² ülkesinin yöneticilerine demokrasi dersi veriyor:

... ABD’de son yıllarda görünürde demokrasi olmayan ülkelere “demokrasi götürmekten” bahsediliyor; ayrıca “demokrasi tesis etme” bahsini de duyuyoruz... Bir iktidar, yetki alanında olmayan bir halka “demokrasi” götürebilir ya da “tesis edebilir” mi?.. Öncelikle kendimizi, bir ülkenin başka ülkelere demokrasi getirme gibi ayrıcalıklı bir sorumluluğu olduğunu farz eden “küresel sorumluluk” çağrılarından sakınmalıyız. Müdahalenin önemli olduğu, örneğin, soykırımı önlemek için müdahale edilmesi gerektiği durumlar olduğuna şüphe yok. Ama böyle bir müdahaleyi küresel bir misyonla ya da sorumlu askeri gücün siyasal ve ekonomik çıkarlarına yönetim biçimlerinin cebren hayata geçirildiği kibirli bir siyasetle birleştirmek bir hata olur...

Güç politikalarını incelerken çok şey söylenebilir. Bir de Atatürk’e başvuralım. Konuyu Atatürk’ün, “*Yurtta Barış, Dünyada Barış*” sözleriyle kapatmak isterim. Belirtilen dört kelimelik cümle kanımca yumuşak gücün en açık tanımıdır. Atatürk, “Gücün simgesinin” Barış olduğunu açıklıyor.

İşgal Kuvvetleri Geçici Yönetimi Kararları ve Sonuçları

ABD’nin Irak’ı işgalinden sonraki gelişmelere dönersek, İkinci Körfez Savaşı’nda kazanılan askeri başarı aldatıcıydı. Çok kısa bir sessizlik döneminden sonra işgale karşı yaygın direniş ve mezhep çatışmaları Irak’ı ve Ortadoğu’yu ateş topuna çevirmiştir. ABD, savaş sonrasında Irak’ı nasıl yöneteceği konusunda hazırlıksızdı. Bir Amerikalı diplomat, yönetimin durumunu şu sorularla özetlemiştir:¹⁰³

ABD, Almanya ve Japonya’da yaptığı gibi uzun süreli bir işgal mi düşünüyordu? Geçici bir hükümet mi olacaktı ve bu

¹⁰² Judith Butler, *Savaş Tertipleri*, Çev. Şeyda Öztürk, YKY, 2015, İstanbul, s. 41.

¹⁰³ Peter Galbraith, *Irak’ın Sonu/Ulus Devletlerin Çöküşü mü?* ... s. 119

hükümet nasıl seçilecekti? Seçim yapılacak mıydı? Ne zaman yapılacaktı? Irak Anayasası nasıl yazılacaktı ve anayasada neler olacaktı? Kürtlerin federalizm ya da Şiilerin İslami devlet konusundaki talepleri karşısında ABD'nin tavrı ne olacaktı? Irak ordusu ve Baas Partisi'yle ilgili ne yapılacaktı?

Saddam 9 Nisan 2003'te devrilmiş ve kaçmıştı. Bağdat'ın işgalinden iki gün sonra 11 Nisan'da, şehrin yönetimi işgal kuvvetlerindeyken Irak Ulusal Müzesi yağmalanmıştı. Bağdat Müzesi'ni, resmi adıyla Irak Ulusal Müzesi'ni en son 1989'da ziyaret etmiş ve sergilenen eşyaları hayranlıkla izlerken Mezopotamya tarihinin derinliklerine bir yolculuk yapmıştım. Müze teşhir galerileri, depolar, kütüphane, koruma laboratuvarı ve idari ofislerden oluşan büyük bir kompleksti ve tarih öncesi dönemlerden başlayarak Mezopotamya coğrafyasında hüküm sürmüş çeşitli kültürlerle ait eserleri barındırıyordu.

Mihmandarımız müze görevlisi arkeolog; Ulusal Müze'nin 1923'te İngiliz oryantalist ve arkeolog Gertrude Bell tarafından kurulduğunu, ziyaret ettiğimiz binaya ise 1966'da taşındığını belirtmişti.

Gertrude Bell adını ilk defa bu ziyaretimde duydum ve yurtdışından yaşam öyküsünü anlatan kitabı temin edip okudum.¹⁰⁴ Kanımca; Gertrude Bell'in sömürgeci Britanya İmparatorluğu'nun Ortadoğu'da faaliyet gösteren casus kimliği, “romantik oryantalist ve arkeolog” kimliğinden çok daha önemlidir. Ünlü İngiliz casusu Lawrence'ı yetiştiren, ona yol gösteren bir kişiliktir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mezopotamya'dan Sorumlu İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'un danışmanı olan Bell; İngiliz birliklerinin Bağdat'ı işgal ettikleri Mart 1917'de babasına yaz-

¹⁰⁴ Janet Wallah, *Desert Queen/The Extraordinary Life of Gertrude Bell*, Nan A. Talese, Doubleday, New York, September 1996 (Kitap, Can Yayınları tarafından 2004 yılında Türkçeye çevrilmiştir). Gertrude Bell'in hayatı film olarak da çekilmiştir. Werner Herzog tarafından senaryosu yazılan ve yönetilen ABD yapımı film 2015 yılında “Queen of the Desert” adıyla gösterime girmiştir. Gertrude Bell'i Nicole Kidman'ın oynadığı film aynı yıl Türkiye'de de “Çöl Kraliçesi” adıyla gösterilmiştir.

dığı bir mektupta kendi görevini “bilgi toplamak ve ayıklamak” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁵

Müze’yi ziyaretimden on dört yıl sonra; Bağdat’ın ABD tarafından Nisan 2003 tarihinde işgalini takiben, müzenin yağmalandığını, müzedeki 15 bine yakın eserin talan edildiğini ve insanlığın kayda geçmiş en erken belgelerinin bir kısmının zarar gördüğünü veya yok edildiğini basından duymak beni dehşete düşürmüştü. Binlerce yıl öncesinden günümüze kadar varlığını sürdürmüş ilkyazı örnekleri, Orta Çağ’a ait kayıtlar büyük olasılıkla sonsuza dek ortadan kaybolmuştu. ABD’nin Hırvatistan Büyükelçiliği ve Dışişleri’nde çeşitli üst düzey görevlerde bulunan Peter Galbraith,¹⁰⁶ *Irak’ın Sonu* başlıklı kitabında, *Amerikalı yetkililerin müzenin yağmalanacağı konusunda uyarıldığını ve Dışişleri Bakanlığı’nun Pentagon’a Bağdat’ta korunması gereken 50 binanın listesini verdiği ve müzenin bu listede ikinci sırada bulunduğunu ancak müzeye hiçbir koruma sağlanmadığını* belirtmiştir. Bu sözler, müzenin yok edilmesine göz yumulduğu izlenimi yaratmaktadır.

Galbraith benzeri yağmalamalar bağlamında, çok ilginç başka bir noktayı da şu cümleler ile açıklamıştır:

... Rumsfeld (ABD Savunma Bakanı) Petrol Bakanlığı’nın önemli olduğunu düşünmüştü ve 15 Nisan’da binanın önünden geçtiğimden bir Amerikan tankı ve çok sayıda askerin binanın önünde etten bir duvar ördüklerini gördüm. Hemen yakınlarındaki Sulama Bakanlığı yakılmıştı. Irak’taki barajların, pompa istasyonlarının ve binlerce kilometrelik su kanallarının planları ve projeleri de yok olmuştu. Suçlamalar çok açıktır. Petrolün önceliği vardı ama milyonlarca Iraklı’nın ihtiyacı olan suyun hiçbir önemi yoktu...

Savaşın tarihi eserler kadar teknik evrakın ve bilgilerin de büyük ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır. Irak’ta bulun-

¹⁰⁵ a.g.y., p. 195.

¹⁰⁶ Galbraith, a.g.e. s. 103-106

duğumuz sıralarda Ortak Teknik Komite toplantıları Sulama Bakanlığı'nın salonlarında yapıldı. Bakanlık arşivinin su yapılarına ait güncel ve tarihi belgeler yönünden zengin olduğunu tahmin ediyorum. Katıldığım Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantılarından birinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bağdat yakınlarında Dicle üzerinde yapılmış bazı su yapılarını arşiv üzerinden inceleme isteği-me ilişkin izin bürokratik nedenlerle hemen karşılanamamıştı. Daha sonra ise harpler nedeniyle Irak'a bir daha gitme imkânım olmadı.

Irak'ta Geçici Koalisyon Yönetimi'ne 12 Mayıs 2003'te atanan Paul Bremer, “Bremer Kararları” olarak bilinen 100 karar¹⁰⁷ açıklamıştır. Bu kararlardan 1 numaralı emirle; Baas Partisi hiyerarşisinde dördüncü seviye dâhil hizmet vermiş kişilerin, devlet kurumlarında çalışmasına yasak getirilmiştir.^{108,109} Kısa bir süre sonra Bremer; 2 numaralı emrini imzalayarak Irak Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleriyle, polis ve istihbarat teşkilatlarını feshettiğini duyurmuştur.

İşgali takiben ordunun hemen dağıtılması çok büyük iç güvenlik sorunları doğurmuş, üst düzey memurların kamu sektöründen çıkarılması ise bütün devlet sistemini felç etmiştir. Hâlbuki bu zor dönemde devleti çalışır durumda tutmak çok önemliydi. Baas Partisi'nden olmaları nedeniyle üst düzey memurların ve subayların görevlerine son verirken daha aşamalı ve dikkatli bir programın uygulanması yönündeki ikazları Vali Bremer'in kabul etmediği, Amerikalıların hazırladığı rapor ve kitaplarda görülmektedir.

Irak Sulama Bakanlığı'nda çalışan uzmanlık alanları “su mühendisliği” ve kariyerden diplomat ve “hidropolitik” ko-

¹⁰⁷ <https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations> Erişim tarihi: 09.08.2020, Coalition Provisional Authority (CPA)

¹⁰⁸ Galbraith, a.g.e., s.119.

¹⁰⁹ <https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations> Erişim tarihi: 09.08.2020, Coalition Provisional Authority (CPA), Order 1: De-Ba'athification of Iraqi Society.

nusunda yetkinleşmiş kişilerle bir araya gelerek toplantılar yaptık. Tanıştığım mühendisler konularına hâkim, bir kısmı çok iyi lisan bilen uzmanlardı. Toplantılarda teknik yetenek yanında lisan hâkimiyeti de önemliydi. Ortak Teknik Komite çerçevesinde, Suriye'nin de dâhil olduğu çeşitli toplantılarda müzakere dili İngilizce olup, toplantı sonunda düzenlenen zabıtlar (minutes of meeting) İngilizce olarak hazırlanmaktaydı. Baas rejiminden yana olup olmadıkları ve mezhepleri Türk heyeti üyelerini hiç ilgilendirmemişti. Iraklı üst düzey teknik personelin çoğunluğunun Baas Partisi'ne kayıtlı veya partinin denetiminden geçmiş kişiler olduğu ifade edilmişse de herhangi birinden Baas Partisi'ni destekledikleri izlenimini almadım, hatta tersi daha çok geçerliydi.

Sünni Arapların Irak nüfusunun yüzde 20'sini, Şii mezhebine ait olanların yüzde 55-60'ını oluşturmalarına rağmen, üst düzey kamu memurları ve subayların önemli bir bölümünün Sünni mezhebinden ve Baas Partisi'ne bağlı olduğu bilinmekteydi. Belirtilen mezhepçi asimetri Irak'ın İngilizler tarafından kurulmasından 2003 yılına kadar 80 yıl devam etmiştir. Sünni Araplar güçlü ve imtiyazlı konumlarından uzaklaştırılırken, Şii inanişâ iktidar yolu açılmıştı. Kürtler ise ayrı bir etnik gurup olarak çoğunlukla Irak'ın kuzey ve kuzeydoğusunda yoğunlaşmıştı.

Irak'ta ABD işgalini takiben Şii ve Sünni mezhep mensupları arasında çok kanlı bir iç savaş başlamıştır. Haziran 2004'te yönetimin yerel Geçici Yönetim'e devri ve 2005 yılı içinde yapılan genel seçimlere rağmen şiddet uzun süre devam etmiştir. Sivillere yönelik bomba yüklü araçlarla intihar saldırıları, insanların kaçırılarak öldürülmeleri çok uzun seneler günlük yaşamın acılarıyla dolu bir parçası haline gelmiştir. Kargaşa ortamı terörist ve cihatçılara büyük bir fırsat sunmuş ve El Kaide, Irak'ta IŞİD (DEAŞ) olarak örgütlenmiş ve Suriye'deki iç savaşın ana unsurlarından biri olmuştur.

Irak'ta Özelleştirme Uygulamaları

ABD yönetiminin ekonomik konularda da tam bir felaket olduğunu söyleyen Galbraith,¹¹⁰ Irak'ta refah, demokrasi ve istikrarın tesisi için özelleştirmenin anahtar bir sözcük olarak ele alınmasını yorumlarken, *Uluslararası kanunların, işgal gücünün işgal edilen devletin mal varlıklarının satmasını yasakladığını ama bu yasadan Geçici Yönetim'deki kişilerin haberleri yokmuş gibi davrandıklarını...* belirtiyor.

Irak'ta “neoliberal” bir ekonomik düzenin refah getireceği tezi tam bir başarısızlığa uğramıştır. Saddam rejiminin yıkılmasını takiben Bremer kararlarıyla uygulamaya koyulan ekonomik politikalar hakkında Siyaset Bilimci Wendy Brown¹¹¹ tarafından yapılan tespitlerin bazıları şöyledir:

Devlet tarafından işletilen iki yüz küsur teşebbüsün satılması şartı getiriliyor, yabancı firmalara Irak işletmeleri için tam mülkiyet hakkı ve elde edilen kârı bütünüyle kendi ülkelerine gönderme hakkı tanınıyordu. Irak bankaları yabancı mülkiyete ve denetimine açılıyor, gümrük vergileri kaldırılıyordu. Kısacası Irak, dünya para ve yatırım piyasası için yeni bir oyun sahası haline getiriliyordu. Bremer kararları aynı zamanda emeğe sınırlar getiriyor, kamu mal ve hizmetlerini kısıyordu. Grevler yasaklanıyor ve birçok sektörde sendikalaşma hakkı ortadan kaldırılıyor, azalan oranlı standart bir gelir vergisi getiriliyor, şirketler için vergi oranı yüzde 15'e indiriliyor, yabancıların mülkiyetindeki işletmelerde ana yurda geri gönderilen kârlara uygulanan vergiler kaldırılıyordu.

Bu kararların birçoğu, işgal gücünün işgal edilen ülkenin mal varlığını satmasını yasaklayan ve korunmasını öngören Cenova ve Lahey sözleşmelerine aykırıydı. Yasadışı olan bu kararlar egemen bir Irak hükümeti tarafından uygulanabilirdi. Bu amaçla 2003 yılı sonlarında geçici bir hü-

¹¹⁰ Galbraith, a.g.e., s. 124-125

¹¹¹ Wendy Brown, *Halkın Çözülüşü/Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*, Çev. Barış E. Aksoy, Metis Yayınları, 2018, İstanbul, s. 164-174.

kümet atandı ve 2004'te “egemen” ilan edilen bu hükümet söz konusu kararları onaylaması için sıkıştırıldı.

Ekonomik uygulamalardan şaşırtıcı bir diğeri de “81 numaralı Bremer” kararıdır. Adı geçen karar, Patent, Endüstriyel Tasarım, Gizli Bilgi, Entegre Devreler ve Bitki Çeşitleri başlığını taşımakta olup,¹¹² bitki türlerinin tohumlarının saklanıp yeniden kullanımını yasaklıyordu.¹¹³ Irak kan gölüne dönmüşken, bomba yüklü araçların, roket ve hava saldırılarının ürkütücü sesinin eksilmediği bir ortamda işgal yönetimi neden tarım ürünlerinin tohumlarına ve bu tohumların saklanıp yeniden kullanımına karşı kanun çıkarmıştır? Kanun konusu yasağın temel amacı Monsanto, Dow, Dupont, Cargill gibi küresel şirketlerin “fıkri mülkiyetini korumak” gibi görünmekteyse de esas hedef bu şirketler tarafından üretilen genetiği değiştirilmiş tohumların çiftçilerce bir defaya mahsus satın alınıp, sonrasında yeniden tohum üretmelerinin önüne geçmektir.

Hâlbuki Iraklı çiftçiler tarafından MÖ 8000 yılından bu yana Bereketli Hilâl olarak bilinen bölgede buğday yetiştirilmekte, buğday tohumları çapraz tozlaştırılmak (cross-pollinated) suretiyle yerli türler üretilmekteydi.¹¹⁴ Ekolog Jeremy Smith'in belirttiğine göre, Irak'ın işgalinden hemen önce 2002 yılında dahi “Iraklı çiftçilerin yüzde 97'si” bu uygulamalara başvurmaktaydı.

Bereketli Hilâl bölgesinin çiftçileri yüzyıllardır hasat ve ekim zamanlarında kendi aralarında tohum paylaşmaya ve değiş tokuş yapmaya alışık bir topluluktu. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise tohumlarını devlet öncülüğünde kurulmuş

¹¹² Patent, Industrial Design, Integrated Circuits and Plant Variety Law. (Coalition Provisional Authority Order Number 81)

¹¹³ <https://www.globalresearch.ca/order-81-re-engineering-iraqi-agriculture> Erişim tarihi: 11.08.2020

¹¹⁴ Jeremy Smith, *Order 81: Re-engineering Iraqi Agriculture*, Global Research, 27 Ağustos 2005 (yukarda belirtilen sitede yer almıştır).

bir “ulusal tohum bankasında” depolamaya ve oradan kullanmaya başlamışlardı. Ancak Ebu Gureyb yakınlarındaki “ulusal tohum bankası” savaşlar sırasında tahrip edilmişti. İlâveten; Birinci Körfez Savaşı’ndan sonra uygulanmaya başlayan tarım makinaları ve ilaçlama faaliyetlerini de kapsayan ambargo sonucunda, buğday üretimi büyük bir düşüş göstermiş ve Irak halkının ihtiyacını karşılamak mümkün olmamıştır. Yaptırımlar sürecinde büyük bir tarımsal üretim krizi ortaya çıkmıştır.

Üretim krizi uluslararası şirketlerin Irak pazarına girmesini sağlamıştır. Adeta “Eskimolara buz, Çinlilere çay satmaya” benzeyen bir durum yapay olarak yaratılmıştır. Bremer kararlarının hemen akabinde ABD Uluslararası Kalkınma ve Yardım Ajansı (USAID) ilk parti “genetiği değiştirilmiş tohumları” çaresiz çiftçilere bedava veya düşük bir fiyata vermiş, eğitim programları başlatmıştır. Böylece; Iraklı çiftçiler yabancı tohum satıcılarına bağımlı hale getirilmiştir. Iraklıların beslenme şeklinde makarna bulunmamaktadır. Ancak bedava dağıtılan buğday tohumlarının yarısı ekmeklik diğer yarısı ise makarnalık buğday tohumu olarak dağıtılmıştır. Iraklı çiftçiler yabancılar için makarna tedarik edip Monsanto için kâr üretirken, Irak eskiden kendi topraklarında yetişen temel gıda maddelerinin ithalatçısı haline gelmiştir.¹¹⁵

Berkeley Üniversitesi’nden Siyaset Bilimi Profesörü Wendy Brown, ekonomik kararların alınmasında, ABD orijinli özel şirketlerin çıkarlarının, işgal yönetimi içindeki bağlantı ve ilişkilerinin rol oynadığı tespitini yapmaktadır:¹¹⁶

Neoliberal yönetim vasıtasıyla devletin ve iş dünyasının hedeflerinin nasıl özel bir şekilde birbirine geçtiği görülmektedir... Taslağı Monsanto tarafından hazırlandığı söylenen 81. karar, Bush yönetimi ile tarım ticareti arasındaki

¹¹⁵ F. William Engdahl, *Irak and Washington's Seeds of Democracy*

¹¹⁶ Wendy Brown, *Halkın Çözülüştü*, s. 173

yakın bağlardan (ve bu bağların Bush kabinesi içinde geniş yer bulmasından) doğmuştur. ... Irak uluslararası sermayenin ve bilhassa Halliburton'dan Monsanto'ya kadar Amerikan şirketlerinin oyun bahçesi haline gelmiştir...

Neoliberal politika ve pratiklerin eleştirisi, genellikle üç olumsuz etki üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, ülkeler arasında ve aynı ülke içindeki toplum kesimleri arasında artan eşitsizliktir. İkinci eleştiri, piyasalaştırılmaya uygun olmadığı düşünülen sektör ve metaların ticarileşmesine ilişkindir. Bu faaliyetler arasında sağlık ve eğitime ilaveten sağlıklı suya erişim de düşünülmelidir. Suya erişim hakkı, gıdaya erişim demektir. Sağlıklı suya erişim bir insan hakkı olup, su ticarileştirilmesi mümkün olmayan bir metadır. Tıpkı; sağlık ve eğitim sektörü gibi. Üçüncüsü ise şirket ve finans sermayesi ile devlet arasında gitgide artan ilişki ve siyasi kararlarla ekonomi politikasında yaratılan şirket hâkimiyetidir. Belirtilen olumsuz etkilerin tamamı günümüzde Irak dâhil pek çok ülkede yaşanmaktadır.

Dicle Nehri ve Musul Barajı

Su, yaşamın kaynağı olarak kutsanmıştır. Özellikle “büyük nehirlerle” ait pek çok öykü anlatılır ve kutsallıklarına inanılır. Kaynağı Elazığ yakınlarında Hazar Gölü olan Dicle'nin akış güzergâhının Danyal Peygamber'in asası ile çizildiği ve asanın topraktaki izini “suyun” takip ettiği efsanesi halk arasında yaygındır. Her şeyin sudan doğduğu ve yaşamsal temel bir öge olduğu kuramı MÖ 6. yüzyılda; filozof ve matematikçi Thales tarafından ileri sürülmüştür.

İlk uygarlıklar Mezopotamya'da bugünkü Irak'ta doğmuştur. Bu gelişmede tarımsal sulama uygulamalarının da önemli katkısı olmuştur. MÖ 1700'lerde yaşamış olan Babil Kralı Hammurabi tarafından hazırlattırıldığı söylenen yazılı kanunlarda su yönetiminin öne çıkması dikkat çekicidir. Babil halkını en fazla ilgilendiren meselelerin ne oldu-

ğunu bize gösterir. Hammurabi'nin 53. kanununda şu ifadeler yer almıştır:¹¹⁷

Biri barajını gereği gibi koruyamayacak kadar tembel olursa, gereği gibi koruyamazsa, baraj yıkılır ve tarlalar sel altında kalırsa, barajı yıkılan kişi para karşılığı satılacak, bu para, mahvına sebep olduğu mısırların tazminatı olarak kullanılacaktır.

Alıntılanan sözler; su yönetiminin önemini vurgularken, aynı zamanda Hammurabi döneminde yasaların mühendislik hatalarını affetmediğini ve cezalandırdığını göstermektedir. OTK toplantısı vesilesiyle 21 Nisan 1989 tarihinde ziyaret ettiğim ve Irak'ın en büyük barajı olan Musul Barajı'nın inşasından sonra ortaya çıkan teknik sorunlara ve bu sorunları gidermek için yapılan ilave yatırımlara kısaca değineceğim.

Dicle Nehri'nin batı kıyısında antik Ninova kentinin kalıntıları karşısında kurulmuş Musul şehri, Irak'ın Bağdat'tan sonra ikinci büyük yerleşim yeridir. Adını Anadolu ile Irak, Suriye ile İran arasında yol kavşağında yer alması nedeniyle Arapça "El-Mevsûl" ulaşılan, konaklanan yer sözcüğünden alır.

Musul şehrinin 50 km kuzeybatısında Dicle Nehri üzerinde, Irak'ın en büyük depolama tesisi Musul Barajı bulunmaktadır. Söz konusu baraj ve santral 1986 yılında işletmeye alınmış ve 2003 yılına kadar Saddam Barajı olarak isimlendirilmiştir. Temelden yüksekliği 113 m olan Musul Barajı'nın toplam su hacmi 11,1 milyar m³, ölü hacmi ise 2950 milyar m³ olup, dört üniteli santralin kurulu gücü 750 MW'tır. Musul Barajı'nın 8 km mansabında (akış aşağısında) sulama kanallarına suyu yönlendiren "su çevirme" yapısı ile 60 MW kurulu gücünde ufak bir santral yer almıştır. Bölgeye yaptığımız ziyaret esnasında ana barajın 40 km al-

¹¹⁷ Steven Mithen; *Susuzluk/Antik Dünyada Su ve İktidar*; Çev. Ebru Kılıç; Koç Üniversitesi Yayınları (KÜY), İstanbul, Ocak 2017; s. 74.

tında 200 MW kurulu gücünde Baduş (Badush) Barajı'nın planlandığı Iraklı yetkililerce ifade edilmişti.

Musul'a yaptığımız ziyarette, santral binası yakınlarında çektiğimiz fotoğrafta yer alan Suriyeli ve Iraklı uzmanların kanlı savaşlardan, aileleriyle birlikte zarar görmeden kurtulmuş olmaları en samimi dileğimidir.¹¹⁸

Musul Baraj Gölü'nden su alan Kuzey Cezire Pompa İstasyonu önünde Türk, Suriye ve Iraklı heyet üyeleri (21 Nisan 1989)

Iraklı mühendislerin, Musul Barajı'nın temelinde ve göl alanında “kalker (limestone)”, “jips” kayaların bulunması nedeniyle bazı ciddi temel sorunları ile karşı karşıya bulundukları 1980'li yılların sonlarında yaygın bir söylenti idi. Musul Barajı'nda su tutulmasını takiben jipsin suyla teması sonucunda erimesi ile barajın altında ve çevresinde zamanla oluşan büyük boyutlu obruklar (sink-holes) problemin vahim yönde geliştiğinin bir göstergesi olmuş ve iddiala-

¹¹⁸ Irak heyeti Sulama Bakanlığı Genel Müdürleri'nden Ghadhban Ali Suhail başkanlığında, aynı bakanlıktan Baş Mühendisler Jamil Mahmood Khawar ve Ali Ghalib Abdul-Khalik ile ekonomist Alaa Husain Salih ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Ali Al-Obeidy'den oluşmaktaydı. Suriye heyeti ise Başbakan Danışmanı Mühendis Zouheir Farah Abou Daoud başkanlığında, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Dairesi Reisi Mounib Rifai, Sulama Bakanlığı'ndan Mühendis Majed Daoud, Fırat Barajları Genel Müdür Yardımcısı Mühendis Razi Asfari ile Sulama Bakanlığı Sınırşan (Uluslararası) Sular Dairesi Başkan Yardımcısı Mühendis Abdul Aziz Almasri'den kurulmuştu. Irak heyeti üyelerinden Cemil (Jamil) Bey, Iraklı Türkmen asıllıydı. Bu listeler zaman zaman ve toplantıdan toplantıya değişmiştir.

rın bir söylenti olmayıp gerçek ve büyük bir sorun olduğu ortaya çıkmıştır.

Bütün faşist veya benzeri otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde olduğu gibi şeffaflık ve hesap verilebilirlik anlayışından yoksun Saddam rejiminin baskısı nedeniyle Iraklı resmi yetkililer ve teknisyenler konu hakkında konuşmak istemiyorlardı ve çok ketum bir tutum takınmışlardı. Bu konuda kendilerine DSİ tarafından teknik yardım yapılabilceğini ifade ettiğimi hatırlıyorum. Musul Barajı'nın ciddi temel problemleri konuyla ilgili Türk mühendisleri dâhil uluslararası bazı çevrelerce iyi bilinen bir "sırdı". Başta Iraklı yetkililer olmak üzere barajın planlama ve projesi ile inşaatında görev alan danışmanlar soruna çare bulmak için çaba harcamaktaydı. Üç yıldır devam eden enjeksiyon işlemi hakkında bazı bilgiler edinmiştik. Enjeksiyon işlemi daha sonraki yıllarda da her gün sürekli olarak sürdürülmüştür.

Hidroelektrik enerji üretimi ve sulama amaçlarına ilaveten Musul ve Bağdat'ı Dicle Nehri taşkınlarından korumak amacı da olan "baraj", yıkılması halinde, büyük bir taşkın tehlikesi doğuracaktı. Bu konudaki teknik değerlendirmelerin özeti aşağıda kutu içinde ayrıca belirtilmiştir. Jeolojik sorunu gidermek için çimento ve bazı maddelerin karışımından oluşan, akışkan bir madde ile mağaraların ve obrukların doldurulmasına başlanmış olduğunu gözlemlemiştik. Enjeksiyon faaliyetleri aralıksız devam etmiş ve temel şartlarının iyileştirilmesine çalışılmıştır.

Musul Barajı'nın 40 km altındaki Baduş Barajı'nın inşası kararında enerji üretimi hedefinin yanında, Musul Barajı'na ilişkin risklerin de etkili olduğu bilinmekteydi. Belirtilen baraj sayesinde; Musul Barajı'nın yıkılması halinde oluşması muhtemel zararların azaltılması düşünülmüştü. Irak'a 1991-2003 yılları arasında uygulanan ambargonun ekonomik etkileri ve 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı

işgali gibi nedenlerle Musul Barajı'nda temel şartlarının iyileştirilmesi çalışmaları yavaşladığı gibi Baduş Barajı'nın inşaatı da gecikmiştir.

Bu baraja ilişkin şanssızlıklar anlatılanlarla da sınırlı değildir. IŞİD terör örgütü 6 Haziran 2014 tarihinde Irak'ın en büyük ikinci kenti Musul'u ve 7-8 Ağustos tarihinde ise Musul Barajı'nı ele geçirmiştir. Özetlenen teknik sorunlar nedeniyle bu tesisin IŞİD'in denetiminde olması tüm Dicle boyunca önemli bir risk yaratacağı görüldüğünden, ABD'nin hava desteği ile Bağdat yönetimindeki Şii milisler ve peşmerge yardımıyla 19 Ağustos 2014 tarihinde Musul Barajı geri alınmıştır. Musul kenti ise; 2017 yılına kadar üç yıl daha IŞİD terör örgütünün işgali altında kalmış ve Irak ordusunca tekrar ele geçirilmesi sırasında çok büyük tahribata uğramıştır.

Musul Barajı'ndaki jeolojik sorunlara benzeyen bir durumla, İran'da Lar Barajı'nda da karşılaşmıştır. Barajlar konusunda uluslararası bir uzman olan merhum Refik Akarun ile 6-11 Şubat 1983 tarihleri arasında Tahran'da bulunduğumuz sırada bu barajı da İranlıların isteği üzerine gördük. İran tarafından yaklaşık 700 milyon dolar yatırım yapılan barajın kaçaklar nedeniyle su biriktirememesinin yarattığı karmaşa ve endişeye yakinen şahit olmuştum. İran'daki barajdaki esas sorun su tutamamasıydı ve barajın yıkılma tehlikesi yani bir temel sorunu yoktu.¹¹⁹ Bu barajda da hatalı yer seçimi dikkat çekmekteydi. Zaman zaman söylenen bir söz vardır, *mühendislerin hatalarını para, doktorların hatalarını toprak örter*.

¹¹⁹ Proje İnşaat Dairesi Başkanlığı görevini yürüttüğüm sırada Barajlar ve Hidroelektrik Santraller Daire Başkanı ve baraj konusunda çok tecrübeli Refik Akarun ile birlikte Şubat 1983 tarihinde iki ülkenin su kaynaklarının geliştirilmesi konusunda işbirliği imkânlarının araştırılması hususunda İran'a gidilmiş ve Lar Barajı'ndaki teknik problemler de bu vesileyle ele alınmıştır. 105 m yükseklik ve 18 milyon m³ gövde hacmine sahip baraj Tahran'a içme suyu sağlamak, enerji üretmek ve sulama amaçlı olarak inşa edilmiştir. 1981 yılında tamamlanmıştır.

MUSUL BARAJI

Musul şehrinin 50 km kuzeyinde, Cizre ilçemizin 100 km güneyinde Dicle Nehri üzerinde bulunan toprak dolgu ve temelden yüksekliği 113 m olan barajın maksimum işletme seviyesinde topladığı su hacmi 11,1 milyar m³'tür. Baraj gövdesinin sağ sahilinde yer alan her biri 187,5 MW gücünde dört üniteli hidroelektrik santralin toplam kurulu gücü 750 MW'tır. Musul Barajı yaklaşık 1,7 milyon nüfuslu (2007) Musul şehrinin elektrik ihtiyacı yanında, 62 bin 500 hektarlık Kuzey Cezire Sulama Projesi'ne su sağlamak ve başta Musul olmak üzere tarımsal ve kentsel alanları taşkından korumak için inşa edilmiştir. Baraj inşaatına 1980 yılında başlanmış ve 1984 Haziran ayında tamamlanmıştır. Baraj gölünün doldurulması ise 1985 baharında başlatılmıştır. Baraj gövdesi bir İsviçre proje firmasıncı projelendirilmiş, inşaat ise Alman-İtalyan Özel Ortaklığı'nca (GIMOD) yürütülmüştür. Barajı bir an önce işletmeye almak ve zamandan tasarruf sağlamak için temelden su sızıntılarını kontrol edecek enjeksiyon işlemi tamamlanamamıştır. Proje firması alternatif bir çalışma programı hazırlayarak enjeksiyon işlemlerinin baraj işletmeye alındıktan sonra yürütülmesini sağlamak için galeriler açılmasına karar vermiştir. Proje ve inşaat faaliyetleri Sulama Bakanlığı tarafından finanse edilen ve oluşturulan "Uzman Kurul/Expert Board" tarafından denetlenmiştir.

Jips içeren jeolojik yapıların suyla teması sonucunda baraj temelinde büyük boşluklar oluşmuş ve boşluk oluşumu süreklilik kazanmıştır. Jipsin suyla teması sonucunda erimesi ile baraj manzabında ortaya çıkan büyük boyutlu obruklardan (sink-holes) su boşalımının, yoğun çalışmalara rağmen zamanla artması, problemin vahim yönde geliştiğinin bir göstergesi olmuştur. Barajın işletmeye alındığı 1986 yılından itibaren çimento ve bazı madde karışımlarından oluşan enjeksiyon işlemi yapılmaktadır (maintenance grouting). 1986-2007 yılları arasında toplam 596.208 m enjeksiyon ile 101.649 ton malzeme kullanılmıştır.

ABD'nin Irak'ı 2003 yılında işgalinden sonra USACE (United States Army Corps of Engineer/Birleşik Devletler Ordu-

su Mühendis Teşkilatı) tarafından Aralık 2006 tarihinde hazırlanan raporda, *temeldeki dâhili erozyon tehlikesi nedeniyle Musul Barajı dünyadaki en tehlikeli barajdır...* ifadeleri yer almıştır. Mayıs 2007 tarihli Irak Başbakanı'na hitaben yazılan yazıda ise *Musul Barajı kabul edilemez riskler taşımakta olup, riskler ve güvenilirlik bakımından uluslararası standartları karşılamamakta olup baraj güvenli değildir. Binaenaleyh, barajın yıkılması halinde büyük can ve mal kayıpları olacaktır* ifadesi ile tehlikenin büyüklüğünün altı çizilmiştir.

USACE; barajın yıkılması halinde taşkın dalgasının Musul şehrine ulaşmasının 3-4 saat zaman alacağını ve en yüksek su derinliğinin 20 metreyi aşacağını hesaplamıştır. Musul Barajı'nın 40 km altında Badush (Baduş) Barajı'nın inşası, sağlayacağı hidroelektrik enerji dışında, Musul Barajı'nın yıkılması halinde akış aşağısında oluşacak riskleri kabul edilebilecek düzeye düşürecek ve taşkın zararlarını hafifletecek bir önlem olarak görülmektedir. Fiziksel olarak yüzde 40'ı ikmal edilmiş Badush Barajı'nın tamamlanması uzun vadeli bir tedbir olarak tavsiye edilmektedir. Ayrıca USACE 2006 yılı raporunda en son teknolojilerin ışığında enjeksiyon faaliyetlerinin geliştirilmesi ve verimliliğinin artırılarak devam ettirilmesi önerilmektedir. Özellikle suyla temas ettiğinde kolay eriyebilen kalker (limestone) ve jips gibi kayalardan oluşan arazi yapılarına karst ve bu yapıların bozulması sürecine karstlaşma (karstification) denir. Bu tip zeminlerde gerekli önlemlere başvurularak barajlar inşa edilmiş ve çok başarılı sonuçlar da alınmıştır.

Siyasal Yapılanmanın Hidropolitik Etkileri

Savaş sonrasında yeni anayasa ile Irak'ın üniter devlet yapısı değiştirilerek; geniş yetkilerle donatılmış “bölgesel yönetimler” kurulmasının önü açılmış, resmi dili Arapça ve Kürtçe olan federal bir siyasi yapı oluşturulmuştur. ABD'nin yönlendirmesi ve etkisi altında hazırlanan tartışmalı bir referandum sonunda dikte edilen anayasa, Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne geniş bir özerklik sağlamıştır. Anayasanın

113. maddesi ilk paragrafında “Kürdistan bölgesi” ismen yer almış, ikinci paragrafında ise *Anayasa hükümlerine uyumlu olarak yeni bölgelerin kurulabileceği* belirtilmiştir.

Anayasanın 115. maddesinde ise bir veya birden fazla vilayetin “bölge” şeklinde örgütlenmesine karar verilirken uygulanacak yöntemler açıklanmıştır. Söz konusu maddeye göre; “il meclisi” üyelerinin üçte biri veya her ildeki seçmen sayısının onda birinin federal hükümete müracaatı üzerine, referandum yapılarak “yeni bölgeler” oluşturma imkânı bulunmaktadır. Her “bölgenin” yerel anayasası olması ve bu anayasaya göre örgütlenme şekli ile yönetim yetkilerinin saptanması öngörülmektedir.

Federal Irak Anayasası’nın yasama, yürütme ve yargı erklerinin uygulanması yönünden değerlendirilmesi uluslararası ilişkiler ve anayasa uzmanlarının konusu olup, burada sadece hidropolitik bir inceleme yapılmıştır.

Dicle Nehri ana koluna Irak toprakları içinde katılan suların önemli bir bölümü Kuzeydoğu Irak’taki dağlık alanlardan gelmekte olup, bu alanlar Kürt aşiretlerinin denetimi altında bulunmaktadır. Kürt bölgesi Sünni ve Şii Arap bölgelerinin akış yukarısında konumlanmıştır. Etnik ve mezhep temellerine dayanan zayıf bir federasyon, orta ve uzun vadede iç su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimine ilişkin konularda Kürt ve Arap bölgeleri arasında ciddi ihtilaflar yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu sorunların Türkiye üzerinde de kaçınılmaz yansımaları olacaktır.

Yeni siyasal yapılanmanın hidropolitik değerlendirilmesinde, federal devlet yapılarında su yönetimine ait bazı tespitler; üniter ve federal yapılanmaların karşılaştırılmasını kolaylaştıracaktır.

• Federal Devlet Yapılarında Su Yönetimi Problemleri

Her federal devlet yapısı kendine özgü ve birbirinden farklı nitelikler taşımaktadır. Federal hükümetlerin su yö-

netimindeki yasal gücünü bir ölçüt olarak ele alırsak Venezuela, Brezilya, Meksika gibi bazı devletlerde merkezi hükümetlerin su yönetiminde çok etkin bir rolü vardır. Konfederel bir siyasi yapıya sahip olan İsviçre’de kantonlar çok geniş yetkilerle donatılmıştır. Ancak bazı sorunlar nedeniyle 1975 yılında, anayasada yapılan değişiklikle merkezi hükümetin su yönetimindeki yetkilerinde artışa gidilmiştir.¹²⁰

İkinci bir kategoriye oluşturan ABD, Kanada, Avusturalya ve Hindistan’da ise merkezi yönetim ve eyaletler arasında büyük ölçüde eşit otoriteye dayalı iki odaklı bir su yönetimi kurulmuştur. Bu durumda eyaletler veya eyaletlerle federal hükümet arasında suların kullanımına ilişkin problemler yargı yoluyla çözülmektedir. ABD’de; batı bölgelerindeki eyaletlerin su kaynaklarını plansız geliştirmeleri sonucunda çıkan sorunları önlemek için 1902 yılında federal hükümete bağlı Bureau of Reclamation kurulmuştur. Bureau of Reclamation 632.000 km²’lik su toplama alanına sahip (ABD’nin 1/12’si), yedi eyaletten geçerek California Körfezi’ne boşalan Colorado Nehri’ni öncelikle ele almıştır. Federal hükümetin girişimleri ve uzun müzakereler sonucunda, 1922 yılında eyaletler arasında yapılan bir sözleşmeyle mansap ülkesi Meksika’nın ihtiyaçları dikkate alınmadan, Colorado Nehri suları yedi eyalet arasında yıllık ve farklı miktarlarda tahsis edilmiştir.¹²¹ Belirtilen anlaşmanın uygulanmasında eyaletler arasında çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Colorado Nehri üzerinde çok tartışılan ve yargı organlarında sayısız dava açılan bir nehir hüviyeti taşımaktadır.

Federal hükümetler, anayasaları gereği veya politik olarak uygun görüldüğü için diğer devletlerle yapılan su tahsisine ilişkin görüşme sürecine ilgili eyaletlerin temsilcile-

¹²⁰ Alheritiere, Dominique, *International Cooperation and Inland waters: The Influence of Federalism*, Utton E. A. & Teclaff L. (edi). Westview/Boulder, Colorado, p. 166-184.

¹²¹ Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, DSİ Genel Müdürlüğü, 2009, III. Baskı, Ankara.

rinin de katılmasını ister. Böylece içsel sorunların sık sık uluslararası platforma taşındığı görülür ve federalizm, üniter devlet yapısına göre uluslararası işbirliği ortamı yaratılmasında daha büyük zorluklarla karşılaşır. Özellikle Ortadoğu gibi son derece karmaşık bir siyasi, sosyal ve ekonomik coğrafyada içsel sorunların dışsallaşması riski çok yüksektir. Aynı kültürel ve demokratik değerleri paylaşan dünyanın en zengin iki ülkesi ABD ve Kanada arasında Columbia Nehri'nin kullanılmasına ilişkin anlaşmalar 60 yıllık bir süreç sonunda 1961 yılında imzalanmışsa da Kanada'nın bir eyaleti olan British Columbiası'nın itirazları nedeniyle anlaşmanın onaylanması üç buçuk yıl gecikmiştir. Benzer bir durum Meksika ile ABD arasında Colorado Nehri sularının bu iki ülke arasında tahsisinde de yaşanmıştır. Colorado Nehri havzasında Meksika'ya göre membada yer alan 7 Amerikan eyaleti, 1938 yılında oluşturdukları bir komite aracılığıyla federal hükümet üzerinde büyük bir baskı oluşturarak, Meksika ile varılan mutabakatın onaylanma sürecini sekiz yıl geciktirmiştir.

• Irak Anayasası'nda Su Yönetimi

Irak Anayasası'nın 107. maddesinde, federal hükümetin yetkisindeki hususlar belirtilmiş olup, su kaynaklarına ilişkin olarak, *Irak dışından gelen su kaynaklarına ait politikaların oluşturulması, uluslararası yasalar ve kurallara uygun olarak Irak'a intikal eden su miktarının ve suyun adil dağıtımının garanti altına alınması* ifadesi yer almıştır. Anayasanın 110. maddesinde ise federal ve bölge otoriteleri arasında paylaşılan yetkiler sayılmıştır. Söz konusu maddenin 7. paragrafında su yönetiminde “paylaşılan yetki alanı, *adil bir su dağılımının sağlanması için Irak'ın ana iç-su kaynaklarına ait politikaların ortaya konulması ve düzenlenmesi* şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca “paylaşılan yetki alanının” kanunla düzenleneceği belirtilmişse de bugüne kadar söz konusu yasa çıkarılamamıştır.

Ana iç-su kaynaklarının tanım ve kapsamı konusunda bir açıklık bulunmamaktadır ancak Irak'ın kuzeydoğusundaki dağlık bölgeden Dicle Nehri ana koluna katılan yan-kolları da içine alması gerekir. Bu sular arasında kuzeyden itibaren sırasıyla Büyük Zap, Küçük Zap, Adhaim ve Diyala nehirleri bulunmakta olup, su toplama alanlarının büyük bölümü Barzani, Talabani ve diğer Kürt gruplarının denetimi altındadır. Belirtilen nehirler üzerinde Saddam rejimi ve öncesinde çeşitli barajlar tesis edilmiş, bazı barajların da planlama düzeyinde çalışmaları tamamlanmışsa da inşaatlarına başlanamamıştır.

Dicle Nehri'nin, Şattülarap yakınlarında, Fırat ile birleşmeden önce yıllık ortalama su miktarı 53 milyar m³ olup, bu miktarın yaklaşık 32 milyar m³'ü yukarda sayılan ve Kürt Bölgesel Yönetimi sınırları içindeki yan kollardan Dicle'ye intikal etmektedir. Diğer bir ifadeyle; Fırat Nehri'nin taşıdığı yıllık ortalama su miktarına eşdeğer su, Kürt bölgesinden Dicle Nehri'ne katılmaktadır. Irak'ın diğer bölgelerinin Fırat suyuna katkısı çok azdır.

Hidrolojik koşullar nedeniyle Kuzey Irak güneyde yer alan Arap bölgelerine göre çok daha uygun bir konumdadır. Kürt bölgesinde yer alan tesislerin işletilmesinin federal hükümetin tam denetimine tabii olmaması Arap bölgelerinde su kullanımında ciddi sorunlara neden olabilir. Federatif devlet yapısında su kullanımına ilişkin bölgesel ihtilaflar, gelişmiş ülkelerde dahi bir istisna olmayıp, sık sık karşılaşılan durumdur. Sorunlar Irak özelinde daha vahim boyutlara ulaşabilir. Belirtilen gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları ise hidropolitik ve uluslararası ilişkilerde yoğun bir şekilde hissedilecektir.

• Su Sorunlarının Türkiye'ye Muhtemel Yansımaları

Fırat ve Dicle nehirleri ayrı ayrı değil bir bütün ve tek havza olarak değerlendirildiğinde iki nehrin toplam su miktarı Türkiye, Suriye ve Irak'ın ihtiyacını karşılayacak dü-

zeydedir. Üç ülke arasındaki su ilişkilerinin tarihçesi incelendiğinde; dönemsel sorunlar yaşansa da genellikle işbirliği ve iyi niyet anlayışının hâkim olduğu görülecektir. Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgali ve takip eden savaşta Irak'a, Fırat üzerinden su kesintisi uygulanması yönünde müttefik kuvvetler tarafından yapılan taleplerin, Türk hükümetince kabul görmediği yabancı su uzmanlarının yayınlarında da yer almıştır.¹²² Türkiye 1987 Protokolü'nde, tek taraflı bir beyan olarak, Fırat Nehri'nden komşularına tahsis ettiği su miktarını kesintisiz sağlamaya devam etmiştir.

Türkiye'nin yaklaşımı uluslararası su hukukunun “hakaniyet ve komşularına önemli zarar vermemek” ilkesine uygun olsa da mansap ülkelerinin ülkemizin sınıraşan su kullanımını sınırlamaya yönelik çabaları, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin uygulamaya konulduğu 1970'li yıllardan beri devam etmektedir.

Irak'ın ABD tarafından işgalinden dört yıl önce eski İngiltere Dışişleri Bakanı Robin Cook, İngiliz gazetecilerine verdiği bir demeçte, Ilısu Barajı konusunda şu açıklamada bulunmuştu:¹²³

Bu baraj, Kürt uygarlığını yok edecektir. Türkiye, Ortadoğu ülkelerini su vermemekle tehdit edecek ve Ortadoğu'da su savaşları başlayacaktır. Baraj inşaatı, Kürt otonomisinin önünde bir engel oluşturacaktır.

Cook'un açıklamasından sonra İngiltere Ticaret ve Sanayi Bakanı Stephen Byers ve Başbakan Yardımcısı John Presscott da baraj inşaatının engellenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İngiliz hükümet yetkililerinin “bölgesel su sorunlarını ve alt kimlikleri öne çıkaran” tutumu, ABD'nin

¹²² John Kolars, *Problems of International River Management: the case of the Euphrates*, A. K. Biswas, International Waters of the Middle East From the Euphrates-Tigris to Nile, Water Resources Management Series, Oxford University Press, 1994, s. 65.

¹²³ Özden Bilen, *Çevre Emperyalizmi ve Ilısu Barajı Örneği*, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 157.

Stratejik ve Uluslararası Etütler Merkezi'nce (CSIS) 30 Eylül 2005 tarihinde yayınlanan “Küresel Su Geleceği/Global Water Futures” başlıklı raporda yer alan görüşlerle birlikte yorumlanmalıdır.¹²⁴ ABD'nin “sınır aşan” sular konusundaki genel tutumuna, Suriye'ye ilişkin değerlendirmelerde daha önce de değinilmişti.

Dicle Nehri'ne Irak'tan katılan suların önemli bir bölümünün kuzey ve kuzeydoğu Irak'tan gelmesi, Irak'ın iç-su sorunlarının Türkiye'ye yansıtılmasını kolaylaştıracaktır. ABD hidrolojik girişimlerini çeşitli uluslararası platformlar oluşturmak, uygun göreceği sivil toplum örgütleri ile temas kurmak gibi pek çok yöntemle yürütebilir. Sayılan unsurların dışında, ABD'nin su sorunlarına “müdahil” olmak için kullanacağı en önemli araç; Kuzey Irak ve Suriye'de oluşturulacak koridor üzerinde yer alacak bölgesel yönetimlerdir.

İç-su kaynaklarının yönetiminde nehir havzalarının coğrafi ve hidrolojik bir bütün olarak ele alınması, hem üniter hem de federal siyasal yapılanmalar için geçerli ve genel kabul gören bir kuraldır. Ancak büyük bir nehir havzasının çok sayıda “bölgesel yönetimler” arasında paylaşılması halinde, bu genel ilkenin uygulanması zorlaşmaktadır. Bazı ekonomik çıkarların yerel veya bölgesel nitelik taşıması, federal devlet yapısında, merkezi hükümetin uzlaştırıcı rol oynamasını güçleştirmektedir. Farklı eyaletler arasında su kullanımı, gelişmiş demokratik ülkelerde dahi ciddi sorunları beraberinde getirmiştir.

Toplumsal uzlaşma kültürü ve işbirliği anlayışının gelişmediği, etnik ve mezhep farklılıklarının ön plana çıkarıldığı Ortadoğu coğrafyasında otonom veya federatif bölgesel yapılar su sorunlarının çok daha karmaşık hale gelmesine neden olacaktır.

¹²⁴ Addressing Our Global Water Future, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Sandia National Laboratories, September 30, 2005, p. 14.

Son Söz Yerine

Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'da devlet inşası bölgede yaşayan Araplar tarafından değil, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Avrupalı güçler İngiltere ve Fransa tarafından başlatılmıştır. Bu devletlerin sınırları masa başında çizilmiştir. Mekke Şerifi'nin oğlu Faysal; Ortadoğu'yla Arap Yarımadası'nın bütününü bir araya getirecek bir krallık düşlemişse de İngiltere ve Fransa'nın buna izin vermesi mümkün değildi. Faysal, bugünkü Irak sınırlarıyla belirlenmiş bir devlete 1922 yılında kral olarak atanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise Atatürk'ün liderliğinde milli bir Kurtuluş Savaşı'yla kurulmuştur. En önemli özelliği lâik bir devlet olmasıdır. Atatürk'ün reformcu cesareti birçok Arap ve Müslüman aydını tarafından hayranlıkla gözlenmiştir.

Irak Kralı Faysal, Londra'da 5 Kasım 1927'de Türk Büyükelçisi Ahmet Ferit Bey'e, Atatürk'e karşı hissiyatını şu cümlelerle ifade etmiştir:¹²⁵

Ben ve bütün Iraklılar, Türkiye'deki gelişmeyi ve devrimi büyük hayranlıkla takip ediyoruz. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin başarılarına hayranlık duymamak mümkün değildir. İtiraf etmeliyim ki Milli Mücadelenizde bu kadar parlak başarılarla erişeceğinizi tahmin etmemiştim. Başarılarınız her alanda tahminleri geçmiştir... Şüphesiz Asya'nın bütün milletlerine örneksiniz. Irak halkı maalesef terakki etmediğinden, biz henüz bu kadarını yapamadık. Fakat nihai hedefimiz büyük işlerinizde size yetişebilmektir...

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra cephe ve diplomaside mücadele ettiği Ortadoğu ülkelerinin liderleriyle de dostluklar geliştirmeye önem vermiştir. Bu çerçevede Irak'ın ilk kralı I. Faysal'ın ziyaret isteği dört yıl sonra 1931'de gerçekleşmiştir. Çok iyi Türkçe konuşan

¹²⁵ Ali. A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, Çev. Hakan Abacı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 647.

Faysal’a, Atatürk’ün Nutuk kitabı hediye edilmiştir. Kral Faysal, Nutuk hakkında şu hususları belirtmiştir:¹²⁶

Bir yapıtı... Bir türlü doyamıyorsunuz, okumaya devam etmek istiyorsunuz ve kitap sona erince üzüntü duyuyorsunuz. İnsan keşke hiç bitmese diyor. Hep konuşmasını istiyorsunuz. Büyük insanların sözlerinde, yazılarında ve işlerinde tükenmez bir emniyet ve azamet hissi duyarsınız.

Faysal’ın Atatürk’ü örnek alma isteği hayata geçememiştir. Atatürk’ün izinden gitmek isteyen Afganistan Kralı Emanullah Han da Afganistan’da lâik bir yönetim kurmak istemiş, erkek ve kız çocuklar için modern okullar açmaya çalışmış, çok eşliliği kaldırmıştır. Ancak 1929’da kendisini dinsizlikle suçlayan aşırı muhafazakârların komplosuyla tahttan indirilmiş ve 1960’ta Zürih’te ölmüştür. Âmin Maalouf, Emanullah Han gibi başarısız olan Rıza Şah hakkın-da da aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

Atatürk’e hayran bir kişi ve tıpkı onun gibi subay olan Rıza Şah, kendi ülkesinde aynı modernleştirici deneyimi gerçekleştirmek istiyordu. Ama en sonunda... Avrupa tarzı bir cumhuriyet yerine yeni bir hanedanı, Pehlevi Hanedanı’nı kurmayı yeğledi ve bir bağımsızlık çizgisi izlemek yerine güçler arası çelişkilerden yararlanmaya çalıştı. Kuşkusuz model aldığı kişiyle (Atatürk) aynı yeteneklere sahip değildi... Atatürk örneğinin tersi örnek bu...¹²⁷

Irak, Suriye ve Afganistan’da yaşanan derin trajedinin kökeninde dış müdahaleler kadar mezhepsel ayrılıklar ve bu ayrımı tahrik eden unsurlar bulunmaktadır. Mezhepsel ayrışma ve çatışma ancak “laik bir toplum” yaratarak önlenabilir. Faysal’ın Atatürk Türkiye’si’ni ziyaretinden 84 yıl sonra 4 Aralık 2015’te, Iraklı Şii din adamı İyad Jamal al-Din tarafından *El Arabiya* televizyonunda yapılan bazı tespitler aşağıda alıntılanmıştır:

¹²⁶ a.g.e, s. 648.

¹²⁷ Âmin Maalouf, *Çivisi Çıkmış Dünya/Uygarlıklarımız Tükendiğinde*, Çev. Orçun Türkay, YKY, 2009, s. 82-83

Irak'ı, Atatürk gibi bir lider kurtarabilir. Irak'a da bir Iraklı Atatürk lâzım. Irak'ı bir arada tutmanın tek yolu lâiklik-tir. Irak için en iyi rejim lâikliktir... Kesinlikle Amerika bunu yapamaz çünkü Amerika dini gruplarla işbirliği yapıyor. Hem Sünnilerle hem de Şiilerle, onun için uygulayamaz... Saddam'ı lâik olması değil, peş peşe girdiği savaşlar devirdi. Saddam özel olarak Şiilere değil, kendisine karşı olan herkese düşmandı...

Lâik yönetim anlayışından kopmuş bütün devletleri er veya geç bekleyen son aynıdır: çökmüş ve başarısız bir devlet. Bu konuda son noktayı yukardaki ifadeleriyle aklıselim sahibi Iraklı ve Şii bir dini lider koymuştur.